

การศึกษาวិเคราะห์วิถีชีวิตมนุษย์ในพระศนะพุทธปรัชญา
AN ANALYTICAL STUDY OF THE HUMAN'S WAY
OF LIFE IN BUDDHIST PHILOSOPHY

พระมหาทองสุข สุจิตโต (ไกรพงษ์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
พุทธศักราช ๒๕๔๐

การศึกษาวิเคราะห์วิธีวิถิตมมุขณ์ในวรรณคดีพระปรีชา

พระมหาทองสุข สุจิตโต (โกธพงษ์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
พุทธศักราช ๒๕๕๐

**AN ANALYTICAL STUDY OF THE HUMAN'S WAY
OF LIFE IN BUDDHIST PHILOSOPHY**

PHRAMAHA THONGSUK SUCITTO (KRAIPONG)

**A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Philosophy)**

**in
Graduate School
Mahachulalongkorn Buddhist University
Under Royal Patronage**

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ *ท.ค.ด.* ประธานกรรมการ
(พระมหาต่วน สิริธมฺโม)

สม.ส. กรรมการ
(พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ)

สม.ว. กรรมการ
(พระมหาวิฑูร วิฑูโร)

พ.ศ.บ. กรรมการ
(พ.ศ. บุญมี แทนแก้ว)

ดร.บ. กรรมการ
(ดร. บัว พลรัมย์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาต่วน สิริธมฺโม ประธานกรรมการ

พระมหาวิฑูร วิฑูโร กรรมการ

ดร.บัว พลรัมย์ กรรมการ

(๑)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาวิเคราะห์วิถีชีวิตมนุษย์ในวรรณคดีพุทธปรัชญา

ผู้วิจัย : พระมหาทองสุข สุจิตโต (ไกรพงษ์)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ :

พระมหาด่วน สิริธมโม : ป.ธ.๕, พธ.บ., B.A. (in Ed.
M.A. (Skt.), M.A. (Phil.
P.h.D. (Phil.)

พระมหาพิฑูร วิฑูโร : ป.ธ.๖, พธ.บ., M.A. (Socio.)
M.Ed, M.A., (Pali & Bud.)
Ph.D. (Socio.)

ดร.บัว พลรัมย์ : ป.ธ.๔, พธ.บ., M.A., Ph.D.

วันสำเร็จการศึกษา ๑๔ เมษายน ๒๕๔๐

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ มีจุดประสงค์ เพื่อการศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดวิถีชีวิตมนุษย์ในวรรณคดีพุทธปรัชญาเถรวาทเท่านั้น ผู้วิจัยมุ่งศึกษาพรรณนาเกี่ยวกับวิถีชีวิตมนุษย์ให้ได้รับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวิถีทางการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคม ความหลักศีลธรรม จริยธรรม และเจตคติสูงสุดของชีวิตมนุษย์ ซึ่งเป็นเป้าหมายสุดท้ายของชีวิตมนุษย์

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้แบ่งออกเป็น ๖ บท ตามลำดับดังต่อไปนี้ :-

บทที่ ๑ ความเป็นมาของปัญหาและวัตถุประสงค์ของการวิจัย

บทที่ ๒ ของวิทยานิพนธ์แสดงให้เห็นแนวความคิดเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์
พิจารณาการเกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยธรรมชาติที่แท้จริง เท่าที่ปรากฏใน

พระไตรปิฎกจนถึงปัจจุบัน ไม่ได้เน้นที่จะแสวงหาคำตอบทางอภิปรัชญาที่เกี่ยวกับความเป็นมาของมนุษย์ยุคก่อน ๆ ซึ่งเกินความจำเป็น ไม่เกิดประโยชน์แก่การดับทุกข์ทั้งปวง

องค์ประกอบ ส่วนสำคัญของชีวิต ได้แก่ นามรูป หรือ จิตกับกายที่เป็นธรรมชาติซึ่งต้องพึ่งพาอาศัยกันและกัน จะขาดไปอย่างใดอย่างหนึ่งมิได้ หรือประกอบด้วยชั้น ๕ ธาตุ ๔

ประเภทของชีวิตมนุษย์ก็พบว่ามนุษย์ทุกชีวิตมีความแตกต่างกันตามธรรมชาติ ตามภูมิปัญญาของบุคคล ๔ จำพวก ตามเพศ ตามคุณธรรม ตามจริต

ชะตากรรมของชีวิตมนุษย์ในภพขณะพุทธปรัชญาต้องตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรมและกฎไตรลักษณ์ แม้สรรพสิ่งทั้งปวงก็เช่นเดียวกัน ทาใช้พรหมลิขิตหรือการบันดาลของอำนาจลึกลับของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอกไม่

บทที่ ๓ เป็นการศึกษาวิเคราะห์ความหมายวิถีชีวิตมนุษย์ในการดำเนินชีวิตในสังคมตามหลักศีลธรรม หรือจริยธรรม การดำเนินชีวิตให้มีความสุขในการอยู่ร่วมกันในสังคมได้นั้น จะต้องปฏิบัติตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา คือ หลักทางสายกลาง ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญาตนเอง

บทที่ ๔ มติวิถีชีวิตมนุษย์ในสังคม การอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยความสงบสุขได้ ในภพขณะพุทธปรัชญาจะต้องดำเนินไปตามหลักทศ ๖ ซึ่งขึ้นอยู่กับสถานภาพ และหน้าที่ที่แตกต่างกัน แต่ก็มีความสัมพันธ์กันตามหน้าที่ที่ได้กล่าวไว้เป็นข้อปฏิบัติอย่างมีเหตุผลในอุทธธรรม คือ ทศ ๖

บทที่ ๕ เป็นการศึกษาวิเคราะห์ถึงเจตคติสูงสุด อันเป็นเป้าหมายสุดท้ายปลายทางของชีวิตมนุษย์ ตามภพขณะพุทธปรัชญาพบว่า ชีวิตมนุษย์ควรมีจุดหมายปลายทางอยู่ที่การหลุดพ้นจากความทุกข์ พบว่ามีแนวทางแห่งการเอาชนะทุกข์ได้ด้วยตนเอง เมื่อดับเหตุแห่งทุกข์ได้อย่าง เป็นขั้นบันไดจากข้อปฏิบัติอย่าง

(๓)

ง่าย ๆ จะต้องประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญา อริยสัจ ๔ และอริยมรรค
มีองค์ ๘ ปฏิบัติไปตามทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ไม่ถึงเกินไปและไม่ถ้อย
หย่อนยานเกินไป การดำเนินชีวิตอย่างนี้ก็จะเข้าถึงความดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง
บรรลุ "นิพพาน" อันเป็นความสุขอย่างยิ่ง

บทที่ ๖ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

(๔)

Thesis Title : An Analytical Study of the human's way of
life in Buddhist Philosophy

Researcher : Phramaha Thongsuk Sucitto (kraipong)

Degree : Master of Arts (Philosophy)

Thesis Supervisory Committee :

Phramaha Tuan Siridhammo, Pali 5, B.A. (Bud.),
B.A. (in Ed.),
M.A. (Skt.), M.A. (Phil.),
Ph.D. (Phil.)

Phramaha Pithoon Vidhuro, Pali 6, B.A. (Bud.),
M.A. (Socio.), M.Ed.,
M.A. (Pali & Bud.),
Ph.D. (Socio.)

Mr. Bua Polram Pali 4, B.A. (Bud.),
M.A., Ph.D.

Date of Graduation 19 April, 1997

ABSTRACT

The Purposes of this research aims at analysis ideas and ways of life of human beings according to the Buddhist philosophy. The researcher would like to study the vision of human beings' way of life in order to gain knowledge and understanding about human beings in the society, according to the moral standard, our life aims at ethical issues and the highest attitude of human beings

(๔)

which are the ultimate goal of human beings.

This the Thesis is divided into 6 Chapters as follo

The first chapter is Introduction and objectives of research.

The second chapter of the thesis expresses the ideas about human life. We should take serious consideration about our birth, sickness and death. According to the Tripitaka, we do not emphasize on searching for greatest philosophy about the development of human beings in the primitive age because it does not help human beings to be able to get rid of anxieties and sufferings at all. The composition of the most important thing in life is the abstract thing and natural soul which is related to each other. These two things are inseparated.

Naturally, human beings are different from each other. However, we can categorize human beings according to their knowledge, sex, virtue and spirit. In Buddhist philosophy, doctrine of human beings are controlled by the law of doctrine and the three Characteristics. Furthermore, other living creatures are controlled by previous factors and not by other types of spirits.

(๖)

The third chapter deals with the analysis is concerned the meaning of human beings' way of life. We behave in accordance with the moral standard or Ethics. If we would like to live with others peacefully, we should live by behaving according to the eightfold path: moral, concentration and wisdom.

The fourth chapter is the Buddhist philosophy indicated that we need to live and behave by following 6 ways of life. It depends on different status and duties. But they are related to each other and should be practiced reasonably.

The fifth chapter is The analytical study about the highest aim of life. It is the ultimate goals of human beings. The Buddhist philosophy found out that the ultimate goal is to get rid of anxieties and sufferings. We will be able to get rid of such anxieties by practising the eightfold path in our lives. Following the eightfold path will free human beings from anxieties and sufferings which is "Nirvana" or "The Real Happiness".

The sixth chapter is conclusion the result of research study and suggestion.

(๗)

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จได้ก็ด้วยอาศัยความเมตตาช่วยเหลือจากท่าน คณะอาจารย์ที่ปรึกษา คือ ดร.พระมหาพิชิต วิฑูโร ดร.พระมหาต่วน สิริธมฺโม และอาจารย์ ดร.บัว พลรัมย์ อาจารย์ทั้ง ๓ ท่าน ได้กรุณาให้คำแนะนำและ ตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ มาโดยตลอด ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาของท่าน จึงขอกราบขอบพระคุณ และขออนุโมทนาขอบคุณเป็นอย่างยิ่ง มา ณ โอกาสนี้ด้วย

ขอกราบขอบพระคุณ พระมหาเสถียรม ฐิตสีโล ประธานกรรมการบริหาร โรงเรียนพุทธมามกะผู้เยาว์ วัดปทุมคงคา ที่ได้กรุณาให้ใช้เครื่องคอมพิวเตอร์ เครื่องถ่ายเอกสาร และได้อุปถัมภ์ทุนการศึกษามาโดยตลอด และขอกราบ ขอบพระคุณ ดร. พระมหาวิเชาว์ ปณฺญาวชิโร ที่ได้ช่วยตรวจความเรียบร้อยให้ ตลอดทั้งท่านเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย ห้องสมุดมหาจุฬาย ห้องสมุดจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย และทุกท่านที่ ได้กรุณาให้คำแนะนำช่วยเหลือ ทำให้ผู้วิจัยได้รับความสะดวกในการศึกษาค้นคว้าและจัดพิมพ์ได้สำเร็จด้วยดีอย่างมาก

ขอกราบขอบพระคุณ พระอุปัชฌาย์ อาจารย์ ที่ได้กรุณาชี้แนะให้ คำแนะนำและเป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาการ ทำให้ผู้วิจัยได้มีความรู้ความเข้าใจ ได้ศึกษาค้นคว้าและจัดทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยดี ในส่วนดีของวิทยานิพนธ์ ฉบับนี้ ขอมอบแต่ท่านผู้มีอุปการะคุณทุก ๆ ท่าน

ขอกราบขอบพระคุณและอนุโมทนาขอบคุณทุกท่านเป็นอย่างยิ่ง

พระมหาทองสุข สุจิตโต (ไกรพงษ์)

วันที่ ๑๙ เมษายน ๒๕๔๐

(๘)

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๔)
กิตติกรรมประกาศ	(๗)
สารบัญ	(๘)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อชื่อคัมภีร์	(๑๑)

บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย	๔
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย	๔
บทที่ ๒ แนวความคิดเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ในทรรคนะพุทธปรัชญา	๕
๒.๑ ความหมายของชีวิต	๕
๒.๒ จุดกำเนิดของชีวิตมนุษย์	๖
๒.๓ องค์ประกอบของชีวิตมนุษย์	๑๑
๒.๔ ประเภทของชีวิต	๑๓
๒.๕ ฆะตกรรมของชีวิตหรือธรรมชาติของชีวิต	๑๖
๒.๖ เป้าหมายของชีวิตมนุษย์	๑๘

(๘)

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ ๓ การศึกษาวិเคราะห์ วิธีชีวิตมนุษย์ในทรรคนะพุทธปรัชญา	๒๐
๓.๑ ความหมายของวิธีชีวิต	๒๐
๓.๒ วิธีชีวิตของมนุษย์ในสังคม	๒๔
๓.๓ วิธีชีวิตคนในสังคมการปกครองที่ดี	๒๖
๓.๔ วิธีชีวิตของผู้นำ (ท่านผู้ใหญ่)	๒๗
๓.๕ การดำเนินวิธีชีวิตมนุษย์ในสังคมตามหลักศีลธรรมหรือจริยธรรม	๓๓
บทที่ ๔ มติวิธีชีวิตมนุษย์ในสังคมครอบครัว	๔๑
๔.๑ วิธีชีวิตในการประกอบอาชีพตามหลักพุทธปรัชญา	๖๑
๔.๒ วิธีชีวิตมนุษย์กับกาลเวลา	๖๖
๔.๓ การเปลี่ยนแปลงวิธีชีวิต	๖๘
๔.๔ การมองชีวิตในทรรคนะพุทธปรัชญา	๗๓
๔.๕ ทำอย่างไร ชีวิตจึงจะมีความหมาย มีค่าไว้	๗๖
๔.๖ มองชีวิตในแง่ความมีแก่นสารของชีวิต	๘๐
๔.๗ ชีวิตกับความตาย	๘๑
บทที่ ๕ เจตคติสูงสุดของชีวิตมนุษย์	๘๑
๕.๑ เป้าหมายสุดท้ายของชีวิต	๘๒
๕.๒ การดำเนินวิธีชีวิตไปสู่เป้าหมายสุดท้ายของชีวิต	๘๔
๕.๓ วิธีชีวิตแบบอริยสัง 4	๑๐๓

(๑๐)

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ ๖ สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	๑๑๕
๖.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๑๕
๖.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๒๐
บรรณานุกรม	๑๒๑
ประวัติผู้วิจัย	๑๒๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อชื่อคัมภีร์

สัญลักษณ์และคำย่อ ที่ใช้ในงานวิจัยนี้ ในส่วนพระไตรปิฎกได้ใช้ ฉบับมหาจุฬาฯ เตปิฎกเป็นหลัก โดยอ้างอิงตามลำดับชื่อคัมภีร์ เล่ม ข้อ และหน้า ดังตัวอย่าง เช่น อจ. จก. ๒๒/๓๒๕/๓๘๕ หมายความว่า อ้างจากคัมภีร์สุตตนปิฎก อังคุตตรนิกาย จกนินบาต เล่มที่ ๒๒ ข้อ ๓๒๕ หน้า ๓๘๕ เป็นต้น

อักษรย่อ	ย่อมาจาก
อจ. จคก.	อังคุตตรนิกาย จคกนินบาต
อจ. จิก.	อังคุตตรนิกาย จิกนินบาต
อจ. จก.	อังคุตตรนิกาย จกนินบาต
อจ. อจจก.	อังคุตตรนิกาย อจจกนินบาต
อจ. ทสก.	อังคุตตรนิกาย ทสกนินบาต
อจ. นวก.	อังคุตตรนิกาย นวกนินบาต
อจ. เอกก.	อังคุตตรนิกาย เอกกนินบาต
วินย. มหา.	วินยปิฎก มหาเวคค
วินย. วิ.	วินยปิฎก มหาวิภงค
อภิ. ปุ.	อภิธมมปิฎก บุคคลบณญจ
อภิ. วิ.	อภิธมมปิฎก วิภงคปกรณ
อภิ. ส.	อภิธมมปิฎก ธมมสงคณี
อภิ. ธา.	อภิธมมปิฎก ธาคูกถา
ที. ปา.	ทีฆนิกาย ปาฎีกาเวคค

อักษรย่อ	ย่อมาจาก	
ที. ม.	ทีฆนิกาย	มหาวคฺค
ที. สี.	ทีฆนิกาย	สีลขนฺธวคฺค
ม. มุ.	มชฺฉิมนิกาย	มูลปณฺณาสก
ม. ม.	มชฺฉิมนิกาย	มชฺฉิมปณฺณาสก
ม. อุ.	มชฺฉิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก
ส. ส.	สงฺยุตฺตนิกาย	สคาถวคฺค
ส. นิ.	สงฺยุตฺตนิกาย	นิทานวคฺค
ส. ข.	สงฺยุตฺตนิกาย	ชนฺธวารวคฺค
ส. ม.	สงฺยุตฺตนิกาย	มหาวคฺค
ขุ. ขุ.	ขุทฺทกนิกาย	ขุทฺทกปาฐ
ขุ. อิติ.	ขุทฺทกนิกาย	อิติวคฺคก
ขุ. ฐ.	ขุทฺทกนิกาย	ฐมฺมปท
ขุ. สุ.	ขุทฺทกนิกาย	สุตฺตนิปาต
ขุ. อุ.	ขุทฺทกนิกาย	อุทาน
ขุ. ป.	ขุทฺทกนิกาย	ปฏฺิสมฺภิทามคฺค
ขุ. ชา.	ขุทฺทกนิกาย	ชาตก
ขุ. เถร.	ขุทฺทกนิกาย	เถรคาถา
ขุ. มหา.	ขุทฺทกนิกาย	มหานิเทศ

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เรื่องมนุษย์ นับว่าเป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่และสลบซับซ้อนมากที่สุด หากเราจะถามว่าท่านเข้าใจในเรื่องมนุษย์ดีแล้วหรือ ก็คงมีผู้ตอบยืนยันได้น้อยมาก เพราะคนเรามักไม่สนใจหรือทำความเข้าใจเรื่องของตนเอง ไม่สนใจปัญหาของตนเอง ไปสนใจในเรื่องอื่นที่อยู่ภายนอกไกลตัว เมื่อสังคมปัจจุบันได้เจริญก้าวหน้าในทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีที่มีการผลิตวัตถุต่าง ๆ มาตอบสนองความต้องการของมนุษย์มาก ในส่วนหนึ่งมนุษย์อาจได้รับความสะดวกสบายนั้น อีกด้านหนึ่งสิ่งเหล่านั้นได้เข้าไปมอมเมามนุษย์ ปิดบังไม่ให้มนุษย์เข้าใจตนเอง ยิ่งขึ้น บางครั้งก็เพิ่มความเห็นแก่ตัวเบียดเบียนซึ่งกัน และกัน จนเกิดเป็นความขัดแย้งและเกิดสงครามขึ้นในบางท้องถิ่นของโลกปัจจุบัน

พระพุทธศาสนา เป็นระบบปรัชญาว่าด้วยชีวิตของมนุษย์ วิธีทางการดำเนินชีวิต การแก้ปัญหาและพัฒนาชีวิตเพื่อความพ้นทุกข์ คำสอนของพุทธปรัชญาเป็นขบวนการพัฒนาชีวิตให้ประสบผลสำเร็จ มีความสงบสุขและบรรลुถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิต คือ การบรรลु "นิพพาน" อันเป็นความสุขอย่างยิ่ง

จุดกำเนิดของสัตว์โลก ในอรรถกถาสูตรกล่าวการเกิดชีวิตของสัตว์โลกว่ามี ๔ ประเภท คือ

๑. ชลาพุชะ ชีวิตสัตว์เกิดในครรภ์คลอดออกมาเป็นตัว
๒. อณฑชะ ชีวิตสัตว์เกิดในไข่ฟักออกมาเป็นตัว
๓. สังเสทชะ ชีวิตสัตว์เกิดในโคลของเน่าเปื่อย
๔. โอปปาติกะ ชีวิตสัตว์เกิดผุดขึ้นโตเต็มตัวทันที *

๑มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.ที.ปา. ๑๑/๓๑๒/๒๐๔-๒๐๕ : ฉบับ

มหาจุฬาเดปิฎก. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

ในบรรดากำเนิดสัตว์โลก ๔ ประเภทนั้น มนุษย์เกิดในประเภท
ชลาพุชะ คือ เกิดในครรภ์คลอดออกเป็นตัว

การวิวัฒนาการของชีวิตมนุษย์ พระพุทธองค์ตรัสไว้ ในอินทกสูตร
โดยลำดับเป็น ๕ ลำดับ มีขั้นตอนดังนี้

๑. กลละ คือ เป็นน้ำใส ๆ มีลักษณะเป็นเมือก เป็นจุดเริ่มต้นแห่ง
การเจริญเติบโต

๒. อัพพุทะ มีลักษณะเป็นเมือกที่ข้นขึ้น

๓. เปลิ มีลักษณะแดงบางระเรื่อ

๔. ฆนะ มีลักษณะเป็นก้อนค่อย ๆ แข็งตัวขึ้น

๕. ปัญจสาขา มีลักษณะเป็นปุ่ม ๕ ปุ่ม คือ ปุ่ม ๑ ปุ่มเป็นศีรษะ ปุ่ม
แขน ๒ ปุ่ม ปุ่มขา ๒ ปุ่ม จากนั้นก็จะพัฒนาไปสู่การเป็นรูปร่างกาย จนมีผม ขน
เล็บ เป็นต้น มาจนกระทั่งเป็นมนุษย์มีอากาโร ๓๒ ครอบสมบูรณ์ โดยใช้เวลา
ประมาณ ๑๐ เดือน

ในองค์ประกอบอันสำคัญของชีวิตมนุษย์ คือ นามรูป หรือจิตกับกายเป็น
ที่พึ่งพาอาศัยกันอยู่จะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งมิได้ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งชีวิตมนุษย์
ประกอบด้วยขันธ์ ๕ และธาตุ ๔ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของชีวิต

ประเภทของชีวิตมนุษย์ที่ทราบกันทั่วไป มีความแตกต่างกันมาก ใน
พุทธปรัชญา มีการแบ่งไว้อย่างไร แบ่งตามภูมิปัญญา หรือแบ่งตามคุณธรรม

ชะตากรรมของชีวิตของมนุษย์เป็นไฉน โดยสถานภาพตามธรรมชาติ
ของชีวิตมนุษย์จะตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรมหรือกฎแห่งไตรลักษณ์ และเมื่อมนุษย์ถูก
ปัญหาชีวิตครอบงำจะหาวิธีแก้ปัญหาได้อย่างไร

ปัจจุบันเนื่องด้วยการพัฒนาความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี

และระบบเศรษฐกิจ การพัฒนาสังคม มนุษย์จึงถูกรอบง่าด้วยกิเลส ตัณหา ความโลภ โกรธ หลง มากขึ้น มีวิถีชีวิตที่สับสนจนเกิดปัญหาต่างๆ มากมาย เช่น การเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ทั้งทางร่างกาย และจิตใจ เป็นเหตุให้การดำเนินชีวิตมีแต่ความทุกข์เดือดร้อนวุ่นวายและขัดแย้งอยู่ทั่วไป พระพุทธศาสนาที่ถือว่า เป็นที่พึ่งทางใจของคนไทยมาทุกยุคทุกสมัยนั้น ก็เริ่มถูกมองว่าจะสามารถแก้ปัญหา ต่าง ๆ ในชีวิตของมนุษย์ได้จริง แต่มนุษย์ในสังคมยังไม่เข้าใจหลักธรรมคำสอน เป็นจำนวนมาก

พุทธปรัชญาได้เสนอแนวความคิด เรื่อง การดำเนินวิถีชีวิตมนุษย์ ตาม หลักศีลธรรมอย่างไร มีเจตคติอย่างไร ปัญหาดังกล่าวมานี้แม้จะมีผู้อื่นได้ศึกษา ค้นคว้าไว้บ้างแล้ว แต่ก็ยังไม่ชัดเจนสมบูรณ์ครอบคลุมได้ทุกลักษณะ เพราะ เรื่อง ชีวิตมีปัญหาสลับซับซ้อนมาก

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยได้สนใจเลือกศึกษาทำการวิจัยเรื่องนี้ เพื่อประโยชน์ ต่อการดำเนินวิถีชีวิต การอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข หรือบรรลุถึงเจตคติ คือพระนิพพาน ดับกิเลส ดับทุกข์ทั้งปวงได้สิ้นเชิง อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อความรู้และความเข้าใจ ถึงแนวความคิดเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ ในทรรศนะพุทธปรัชญาเถรวาท

๒. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ วิถีทางดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคม ตาม หลักศีลธรรม จริยธรรม ในทรรศนะพุทธปรัชญา

๓. เพื่อให้ได้รับความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับเจตคติสูงสุด ซึ่ง เป็นเป้าหมายสุดท้ายของชีวิตมนุษย์ ตามทรรศนะพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑. แนวความคิดเกี่ยวกับวิถีชีวิตมนุษย์ในทรรศนะพุทธปรัชญาเถรวาท ว่าเป็นมาอย่างไรบ้าง

๒. วิถีทางดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคมตามหลักศีลธรรม จริยธรรม ในทรรคนะพุทธปรัชญา และชีวิตควรเป็นอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุขได้อย่างไร
๓. เจตคติสูงสุดของชีวิตมนุษย์ ซึ่งเป็นเป้าหมายสุดท้ายของชีวิตมนุษย์ ในทรรคนะพุทธปรัชญา เถรวาทนั้นคืออะไร

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษารวิจัยในครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentar Research) เพื่อศึกษาถึงแนวความคิดเกี่ยวกับวิถีชีวิตมนุษย์ในสังคม ตามหลักศีลธรรม จริยธรรม ซึ่งเป็นหลักคำสอนที่ได้จากคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นส่วนมาก ในอรรถกถา ฎีกา และสิ่งตีพิมพ์ต่าง ๆ ที่ได้รวบรวมมาเป็นบางส่วน ในขอบเขตของปัญหา

๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย

๑. ศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาปัญหาที่ต้องการทราบ จากเอกสาร สิ่งตีพิมพ์ที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อที่จะวิจัย
๒. ศึกษาวิเคราะห์วิจัย เอกสาร ข้อมูลที่ได้ค้นคว้ารวบรวมมาทั้งหมด
๓. สรุปผลการวิจัย และนำเสนอข้อมูลที่ได้แล้ว

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

๑. ทำให้ได้รับความรู้ และความเข้าใจเกี่ยวกับแนวความคิด วิถีชีวิตมนุษย์ ในทรรคนะพุทธปรัชญา
๒. ทำให้ได้รับความรู้ และความเข้าใจ เกี่ยวกับวิถีทางดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคม ตามหลักศีลธรรม จริยธรรม ในทรรคนะพุทธปรัชญา และชีวิตที่เป็นอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข
๓. ทำให้ได้รับความรู้และความเข้าใจถึง เจตคติสูงสุดของชีวิตมนุษย์ ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

บทที่ ๒

แนวความคิดเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ในพระชนะพุทธปรัชญา

๒.๑ ความหมายของชีวิต

ตามทัศนะของท่านผู้รู้ได้ให้ความหมายไว้หลายนัย กล่าวคือ ชีวิต หมายถึง ความเป็นอยู่^๑ มีอยู่ ตั้งอยู่ ดำรงอยู่ “ชีวิตของคนก็คือ ความเป็นอยู่ของคน ชีวิตของสัตว์ ก็คือความเป็นอยู่ของสัตว์”^๒

สิ่งมีชีวิตนอกจากมนุษย์และสัตว์แล้วยังมีชีวิตอื่น ๆ อีกมาก แต่ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึง เฉพาะ เรื่องของชีวิตมนุษย์ในพระชนะพุทธปรัชญาเถรวาท

คำว่า ชีวิต ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานว่า ชีพ, ชีพ [ชีพ, ชีบพะ] น. ชีวิต : คือ ความเป็นอยู่ตรงข้ามกับความตาย^๓

พุทธปรัชญามีพระชนะว่า “สิ่งมีชีวิตนอกจากคน-สัตว์แล้ว หากจะเปรียบเทียบกับชีวิตสัตว์ในภูมิอื่น ๆ เช่น เทวดา พรหม เป็นต้น ชีวิตมนุษย์นั้นสั้นมาก เมื่อมีชีวิตน้อย ก็ควรใช้ช่วงเวลาที่มีอยู่นั้นฝึกอบรมศึกษาศิลปะวิทยาแสวงหาความรู้ที่จะเป็นประโยชน์อย่างแท้จริงแก่ชีวิต”^๔

^๑มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อภิ. วิ. ๓๕/๗๑๘, ๘๔๔/๒๐๕, ๒๑๘ ฉบับมหาจุฬาฯ เดปีฎกั. ๒๕๐๐.

^๒สมเด็จพระธีรญาณมุนี. (สนิท เขมจารี). ชีวิต. (กรุงเทพฯ : จิตตภาวัน มูลนิธิอภิธรรมมหาราชวิทยาลัยพิมพ์, ๒๕๒๕.). หน้า ๓.

^๓ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. (กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕.). หน้า ๒๗๓.

^๔มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อัง. ปญจก. ๒๒/๑๒๕-๑๒๖/๑๓๕-๑๓๖ ฉบับมหาจุฬาฯ เดปีฎกั. ๒๕๐๐.

ในทรรคนะพุทธปรัชญาได้พยายามเน้นเรื่องชีวิตมนุษย์เป็นศูนย์กลางแห่งปัญหาของความทุกข์นานาประการ และเป็นศูนย์กลางแห่งปัญญาความรู้ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่อกุลแก่การดำเนินวิถีชีวิตให้เป็นไปได้อย่างถูกต้อง จนสามารถบรรลุถึงเป้าหมายสุดท้ายสูงสุดของชีวิต สามารถดับทุกข์ดับกิเลสของชีวิตได้อย่างสิ้นเชิง

ชีวิตของคนเป็นอยู่ได้ ดำรงอยู่ได้นั้น จำเป็นต้องอาศัยปัจจัย ๔ เป็นเครื่องบำรุงรักษาชีวิต ได้แก่

นั่นคือ ปัจจัยทั้ง ๔ อย่าง

๑. อาหาร	๒. เครื่องนุ่งห่ม
๓. ยารักษาโรค	๔. ที่อยู่ที่อาศัย ^๕

(ปัจจัยานัญญาตการณิ เหตุญาตการี จตุญาตปัจจัยิ)

ปัจจัยทั้ง ๔ ประการเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตมาก

๒.๒ จุดกำเนิดของชีวิตมนุษย์

ตามทรรคนะพุทธปรัชญา ในอัครคัมภีร์สูตรพระพุทธรองค์ตรัสถึงกำเนิดโลกสากลจักรวาลและทุกสิ่งทุกอย่างไว้ด้วย เมื่อมีพวกพราหมณ์มาทูลถามว่า โลกสากลจักรวาลย่อมเกิดมีขึ้นและดำรงอยู่ได้โดยมีกฎธรรมชาติที่ยุติธรรม และไม่เปลี่ยนแปลงควบคุมให้เป็นไปกฎธรรมชาติเหล่านี้ได้ดำเนินมาเช่นนี้ ตั้งแต่อดีตและไม่มีใครสามารถรู้ได้ว่าเริ่มต้นเมื่อใด และก็จะต้องดำเนินไปในอนาคตไม่มีจุดจบแท้จริงในสังสารวัฏนี้ ผู้สร้าง สังสารวัฏนี้จะเป็นเทวดาหรือเป็นพรหมก็ตามหา มีไม่ เป็นแต่ธรรมล้วน ๆ ย่อมเป็นไปเพราะการรวมตัวกันเข้าแห่งเหตุปัจจัยแล^๖

^๕มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา. ๑๑/๑๘๒/๑๑๒ ฉบับมหาจุฬาเดปิฎก. ๒๕๐๐.

^๖มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา. ๑๑/๑๑๘-๑๒๗, ๓๑๒/๗๒-๘๒-๘๕, ๒๐๔-๒๐๕ ฉบับมหาจุฬาเดปิฎก.

พระพุทธองค์ทรงคัดค้านคำสอนของพวกพราหมณ์ที่ถือตัวว่าเป็นหมู่ชนพิเศษ ที่เกิดจากพระโอษฐ์ของพระเจ้า พระพุทธเจ้าอธิบายให้พราหมณ์ที่ได้เข้ามาบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาฟังว่า ชีวิตมนุษย์ทุกคนหรือชีวิตทุก ๆ ชีวิตมีบรรพบุรุษเดิมมาจากต้นเค้าเดียวกันทั้งสิ้น

ชีวิตมนุษย์ไม่ว่าจะอยู่ในวรรณะใด "ชีวิตในยุคแรก นั้น จุดิจากชั้นอากาศสราพรมยังไม่มีเพศ มีปิติเป็นอาหารมีรัศมีชานออกจากกายตนเอง และมีการสัญจรไปได้ในอากาศ ในสมัยนั้นจักรวาลทั้งสิ้นยังเป็นน้ำมีตมมองไม่เห็นอะไร ยังไม่มีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์และดวงดาวต่าง ๆ ตลอดจนกลางวันกลางคืน" ส่วนศาสนาคริสต์ก็ถือว่า พระยะโฮวาเป็นผู้สร้างวิญญาณและสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ในโลก ส่วนศาสนาอิสลามก็ถือว่า พระอัลเลาะห์เป็นผู้สร้างวิญญาณและสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ในโลก เหตุผลดังกล่าวต่างก็พยายามศึกษาค้นคว้าหาความจริงของชีวิตมนุษย์และสัตว์โลกว่า เริ่มต้นมาจากไหน

แต่ในทรรคนะพุทธปรัชญาที่มีหลักฐานที่ปรากฏในอัครัญญสูตรว่า มนุษย์ผู้มีชีวิตได้ดำเนินชีวิตอยู่ในโลก ถ้าได้กระทำความดีไว้มาก ครั้นตายไปแล้วก็จะไปเกิดเป็นเทวดาอยู่ในสวรรค์ ส่วนคนที่กระทำความชั่วตายไปก็ต้องไปเกิดในนรก - ในสมัยหนึ่งเมื่อโลกถูกทำลายด้วยไฟบรรลัยกัลป์ สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ เช่น สัตว์เดรัจฉานและมนุษย์ถูกทำลายไปหมดสิ้น เป็นระยะเวลายาวนานมาก ครั้นโลกใหม่เย็นลงมีละอองฝนตกลงมาทำให้แผ่นดินทั่วไปมีกลิ่นหอมเกิดวันดินลอยอยู่ทั่วไป มีลักษณะเหมือนนมสดที่เย็นจับเป็นฝ้าชั้น ๆ มีกลิ่นหอม มีรสคล้ายเนยใสเนยข้น มีรสอร่อยดูจรรวมฝั่ง อันหาโทษมิได้ ครั้นพวกเทวดา พรหมมาเห็นมาได้กลิ่นมาบริโภควินดินนั้น แต่ก่อนเคยมีกายละเอียดเป็นทิพย์ก็กลับกลายเป็นกายหยาบกระด้าง ส่วนสัตว์เดรัจฉานก็เช่นกัน ครั้นได้กลิ่นรสวันดินหอมก็พากันตีมันกิน พวก

ที่เคยมีกายละเอียดก็กลับกลายเป็นกายหยาบทั้งสิ้น ทั้งเทวดา พรหมและมนุษย์ สัตว์ต่างๆ ก็ไม่สามารถกลับเป็นเหมือนเดิมได้ ร่างกายรูปร่างก็แข็งกระด้างแตกต่างกัน ชีวิตก็เริ่มปรากฏให้เห็นชัดเจน ทุกชีวิตเฟื่องพิจาณาซึ่งกันและกันเข้า ความกำหนดกิเลสตัณหาอุปาทานก็เกิดขึ้น การกระทำกรรมร่วมกันก็มีขึ้น ชีวิตทุกๆ ชีวิตมนุษย์หรือสัตว์ก็เริ่มผสมพันธุ์กันตามธรรมชาติของชีวิตที่เกิดขึ้นในกาลสมัยนั้น๙ ใน ภวสูตรกล่าววว่า มีพื้นฐานชีวิต ๓ อย่างคือ

๑. กมมฺ เขตต์-กรรม คือ เป็นพื้นที่ของชีวิต
๒. วิญญาณ พิชฺ-วิญญาณ คือ ปินพิชพันธุ์ของชีวิต
๓. ตณหา สีเนห์-กิเลส คือ ตัณหาความทะยานอยากเป็นน้ำเชื้อของ

ชีวิต๙

ในสิ่งทั้ง ๓ อย่างนี้ยังมีอยู่ตราบไตก็ต้องสร้างชีวิตขึ้นมาตามนั้น ถ้าขาดเสียแต่อย่างใด ก็ไม่มีกำลังพอจะสร้างชีวิตขึ้นมาได้

ชีวิตของมนุษย์ปุถุชนคนที่จะต้องเกิดกันอีกเรื่อยๆ ไป ก็เพราะยังมีกรรม ยังมีวิญญาณ ยังมีกิเลสตัณหาอุปาทานอยู่ เป็นต้น๑๐

สิ่งที่สร้างชีวิตทั้ง ๓ นี้ ที่สำคัญที่สุดคือ ตัญหาอันเป็นตัวกิเลส ซึ่งเป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมก็ต้องได้รับผลกรรม เมื่อได้รับผลกรรม กิเลสก็เกิดอีกเมื่อยังมีกิเลสก็เป็นเหตุให้ทำกรรมอีก วันเวียนไปจนกว่าจะละกิเลสได้เด็ดขาด ท่านจึงเรียกว่าวัฏฏะ แปลว่า วัน ๓ อย่าง คือ กิเลสวัฏฏะ วัน คือ กิเลส กัมมวัฏฏะ วัน คือกรรม วิบากวัฏฏะ วันคือวิบากได้แก่ ผลของกรรมนั้น

๙มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา. ๑๑/๑๑๘-๑๒๗, ๓๑๒/๗๒-๘๕, ๒๐๔-๒๐๕ ฉบับมหาจุฬาเดปฏิภกั : ๒๕๐๐.

๑๐มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อจ.ติก. ๒๐/๗๗-๗๘/๒๑๗-๒๑๘ ฉบับมหาจุฬาเดปฏิภกั. ๒๕๐๐.

๑๑สมเด็จพระธีรญาณมุนี, (สนธิ เขมจารี), ชีวิต. ๒๕๒๘. หน้า ๗-๘

พระพุทธเจ้าทรง เปล่งอุทานวาจาในคราวแรกตรัสรู้ไว้ว่า

“อเนกชาติสัสสาร์ สนหาวิสส์ อนิพพิสส์
คหการ คเวสนโต ทุกขาชาติ ปุณฺปนฺน”

เมื่อเราแสวงหานายช่างคือ ค้นหาผู้สร้างบ้านเรือน คือ อัดภาพร่าง
กาย ยังไม่พบก็ต้องท่องเที่ยวไปสู่สังสารวัฏฏ์ คือ การเวียนเกิดเวียนตายใน
สังสารล้นชาติเป็นอเนก การที่ต้องเกิดบ่อยๆ ก็เป็นความทุกข์๑๑

ในพระคาถาพุทธอุทานนั้นแสดงว่า ค้นหาเป็นเหตุสำคัญในการสร้างชาติ
คือ สร้างให้มีชีวิตขึ้น

ตัณหามีชื่อเรียกว่า สมุทัย แปลว่าเป็นที่เกิดของความทุกข์ เมื่อชีวิตถูก
สร้างขึ้นเพราะค้นหาชีวิตก็ต้องประสบทุกข์เรื่อยไป จนกว่าจะทำลายตัณหาอันเป็น
มูลเหตุของความทุกข์เสียได้

ฉะนั้น ผู้ที่มีตัณหามากก็มีทุกข์มาก ผู้มีตัณหาน้อยก็มีความทุกข์น้อย ผู้ที่ไม่
มีตัณหาเลยก็ไม่มีทุกข์เลย คือพ้นทุกข์ เป็นพระอรหันต์ นิพพาน ดับกิเลสได้สิ้นเชิง๑๒

ตั้งพุทธดำรัสที่ตรัสกับพระอินทร์ว่า

ตณฺหุขโย สพุทฺทกุขํ ชินาติ ความสิ้นตัณหา ย่อมชนะทุกข์ทั้งปวง๑๓

ตามทรรคนะพุทธปรัชญา ในที่ฌนิกายปาฎิกวรรค ซึ่งพระพุทธองค์ ได้
ตรัสเรื่อง จุดกำเนิดชีวิตสัตว์โลกไว้ว่ามี ๔ ประการ คือ กำเนิด ๔ คือ

๑. ชลาพุชะ ชีวิตที่เกิดจากน้ำเชื้อของมารดาบิดาผสมกัน เกิดในครรภ์
คลอดออกมามีชีวิตเจริญเติบโตในกาลต่อมา

๒. สังเสทชะ ชีวิตเกิดจากสิ่งโสโครก ของบุตรเน่าหมักคอง เช่น
แบคทีเรีย เชื้อเห็ดราจุลินทรีย์

๑๑มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุ.ธ. ๒๕/๑๕๓-๑๕๔/๔๔

ฉบับมหาจุฬาฯ เดิปีฎกั. ๒๕๐๐.

๑๒มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุ.ธ. ๒๕/๕๔/๖๓-๖๔

ฉบับมหาจุฬาฯ เดิปีฎกั. ๒๕๐๐.

๓. อัณฑชะ เกิดจากไข่ มีนก ปลา เต่า

๔. โอบปาติกะ คือชีวิตเกิดโดยทันทีด้วยอำนาจบุญ-บาป ได้แก่ พวก เทวดา-สัตว์นรก-เปรต-อสุรกาย^{๓๓}

นอกจากนี้จุดกำเนิดชีวิตมนุษย์ในพุทธปรัชญา ถือว่าชีวิตมนุษย์เกิดมา มี บิดามารดาเป็นแดนเกิด โดยอาศัยธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ประกอบพอดีกัน ขึ้นเป็นสัณฐากธาตุ ในมหาดัณฑาสังขยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่องชีวิตมนุษย์ได้ ก่อกำเนิดขึ้นในครรภ์มารดาว่า ต้องมีองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ

๑. มาตา อุดฺดินิ โหติ มารดาอยู่ในวัยที่จะมีระดู

๒. มาตาปิตโร สนนิปิตตา โหนติ มารดาบิดาร่วมเพศกัน

๓. คณฺหฺพโม ปจฺจุปฏฺฐิโต โหติ มีสัตว์มาเกิด^{๓๔}

องค์ประกอบทั้ง ๓ นี้มีครบ การตั้งครรภ์ย่อมมีชีวิตสัตว์เกิดปฏิสนธิ วิญญาณขึ้น

นอกจากนี้ในปฏิสัมภิทามรรค ได้กล่าวว่ เหตุปัจจัยปรุงแต่งเปลี่ยนแปลง เป็นเหตุเป็นผลทำให้เกิดชีวิต รูป ร่างกายนั้น มี ๕ ประการ คือ

๑. อวิชชา

๒. ตัณหา

๓. อุปาทาน

๔. กรรม

๕. อาหาร^{๓๕}

^{๓๓}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา. ๑๑/๓๑๒/๒๐๔-๒๐๕ :

ม.ม. /๒/๔๕๒/๔๘๗ ฉบับมหาจุฬาฯ เดปีฎกั. ๒๕๐๐.

^{๓๔}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ม. ๑๒/๑๐๙, /๗๙-๑๔๗ :

ม.ม. ๑๓/๖๒๔/๔๘ ฉบับมหาจุฬาฯ เดปีฎกั. ๒๕๐๐.

^{๓๕}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ขุ. มหา. ๓๓/๑๐๖/๑๑๘-๑๑๙

ฉบับมหาจุฬาฯ เดปีฎกั. ๒๕๐๐.

ในลำดับการพัฒนาของชีวิตร่างกายมนุษย์ เริ่มตั้งแต่ปฏิสนธิ ชั้นที่ ๑ เป็นกลไลน้ำใสๆ เหมือนน้ำมันงา ๒ เป็นอัมพุทะ เป็นน้ำเมือกเหมือนน้ำล้างเนื้อ ๓ เป็นเปสึเป็นเหมือนชิ้นเนื้อ ๔ ขณะ เป็นเหมือนก้อนเนื้อ ๕ เป็นปญจสาขาเป็นสาขาออกเป็นปมๆ ทั้ง ๕ คือ ขา ๒ แขน ๒ และศีรษะ ๑ และพัฒนางอกเป็นชั้นใหม่ชั้นมีผมขน เล็บเป็นต้น จนถึงกระทั่งเป็นมนุษย์มีอากาการ ๓๒ ครบสมบูรณ์เป็นมนุษย์ โดยใช้เวลาประมาณ ๑๐ เดือน^{๑๖}

ในพระอภิธรรม กล่าวถึงเหตุปัจจัยปรุงแต่งที่ทำให้ชีวิตรูปร่างกายมนุษย์เกิดขึ้น เหตุปัจจัยนั้น เรียกว่า สมุฏฐาน ๔ สมุฏฐาน^{๑๗} คือ

๑. กम्मสมุฏฐาน มีกรรมที่ทำได้เป็นสมุฏฐานทำให้เกิด
๒. จิตตสมุฏฐาน มีจิตเป็นสมุฏฐานทำให้เกิด
๓. อุดุสมุฏฐาน มีอากาตหายใจเป็นสมุฏฐานทำให้เกิด
๔. อาหารสมุฏฐาน มีอาหารเป็นสมุฏฐานทำให้เกิด^{๑๘}

๒.๓ องค์ประกอบของชีวิตมนุษย์

องค์ประกอบที่เป็นพื้นฐานสำคัญของชีวิตมนุษย์ ๒ อย่าง คือ กายกับจิต เป็นส่วนสำคัญที่ประชุมรวมกันอยู่

^{๑๖}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ส. ส. ๑๕/๒๓๕/๒๔๔ ฉบับ
มหาจุฬาเดปิฎก. ๒๕๐๐.

^{๑๗}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อภิ. วิ. ๓๕/๑๑๕/๕๐ ฉบับ
มหาจุฬาเดปิฎก. ๒๕๐๐.

^{๑๘}สมาคมวัดสระเกศ. อรรถกถาอัฐุสาลินี ภาค ๓. (กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์ชวนการพิมพ์. ๒๕๐๔), หน้า ๒๒๖.

องค์ประกอบของชีวิตมนุษย์นั้น มีพุทธวจนะในชาตวิภังคสูตร กล่าวไว้ว่า
“ดูกรภิกษุ ชีวิตมนุษย์มีธาตุ ๖ นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว ดูกรภิกษุ ธาตุนี้มี ๖
อย่างคือ

๑. ปฐวีธาตุ คือ ธาตุดิน
๒. อาโปธาตุ คือ ธาตุน้ำ
๓. เตโชธาตุ คือ ธาตุไฟ
๔. วาโยธาตุ คือ ธาตุลม
๕. อากาศธาตุ คือ ธาตุว่างเปล่า
๖. วิญญาณธาตุ คือ ธาตุรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ^{๑๔}

ข้อที่กล่าวแล้วนี้ชีวิตมนุษย์มีธาตุ ๖ เป็นองค์ประกอบอันสำคัญในธาตุ ๖
อย่างนี้ อาจจัดแบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ

๑. ธาตุที่ไม่มีความรู้สึกไร้สติสัมปชัญญะ ได้แก่ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ
เตโชธาตุ วาโยธาตุ และอากาศธาตุ ส่วนชีวิตที่เป็นร่างกายของมนุษย์ก็ประกอบ
ด้วยธาตุเหล่านั้น

๒. ธาตุที่รับรู้อารมณ์ คือ วิญญาณธาตุหรือจิตวิญญาณ

องค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ตามแนวของพระสุตตันตปิฎก ประกอบไว้
เป็น ๕ ส่วน เรียกว่า เบญจขันธ์ ได้แก่ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขาร
ขันธ์ วิญญาณขันธ์^{๑๕}

ส่วนรูปขันธ์ คือฝ่ายที่เป็นร่างกาย ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ อุกาหารรูป
๒๔ รวมเป็นรูป ๒๘ เป็นต้น

^{๑๔}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที. ปา, ๑๑/๓๒๕/๒๑๘ ฉบับ
มหาจุฬาเดปิฎก. ๒๕๐๐.

^{๑๕}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อภี. วิ. ๓๕/๑/๑ ฉบับ
มหาจุฬาเดปิฎก. ๒๕๐๐.

องค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ตามแนวอภิธรรมปิฎกนั้นเป็นปรมาณธรรม ๓
อย่างได้แก่

รูป จิต และเจตสิก^{๒๑}

รูป ในอภิธรรมได้แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม ใหญ่ๆ คือ มหาภูตรูป ๔ อุปาทาย
รูป ๒๔

จิต คือ ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ต่าง ๆ มี ๘๘ หรือ ๑๒๑ ดวง

เจตสิก ๕๒ เป็นเครื่องปรุงแต่งจิต

ส่วนนิพพาน คือความดับกิเลส ดับทุกข์ทั้งปวง ส่วนประกอบของชีวิตมนุษย์
ก็เปรียบเสมือนรถหรือยานพาหนะที่มีส่วนประกอบมากมายหลายอย่าง รวมกัน
จึงเรียกว่า รถ สามารถใช้งานได้ แต่รถไม่มีจิตวิญญาณเหมือนมนุษย์ ฉะนั้น
มนุษย์จึงประเสริฐกว่ารถ เพราะมีชีวิตจิตใจ มีความสามารถสูงชีวิตมนุษย์ จึงมี
องค์ประกอบภายในอีก ๖ ประการ คือ มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

๒.๔ ประเภทของชีวิตมนุษย์

พุทธปรัชญาแบ่งประเภทชีวิตของมนุษย์ไว้เป็น ๔ ลักษณะ ใหญ่ ๆ คือ^{๒๒}

๑. แบ่งตามเพศ

๒. แบ่งตามภูมิปัญญา

๓. แบ่งตามจริต

^{๒๑}ขุนสรพกิจโกศล. "คู่มือการศึกษาอุปสังคหวิภาค พระอภิธรรม
มัตถสังคหะปริเฉทที่ ๖, คณะธรรมสภาจณา วัดมหาธาตุ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
อำนวยการวิทยา, ๒๕๑๘), หน้า ๑๑.

^{๒๒}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อภิ. ส. ๓๔/๗๑๔-๗๑๖, ๘๓๘, ๘๔๑/
๒๐๕-๒๑๘ ฉบับมหาจุฬาเดปิฎก. ๒๕๐๐.

๔. แบ่งตามคุณธรรม

แบ่งตามเพศไว้เป็น ๒ คือ

๑. อิตถีกาวรูป คือ รูปที่แสดงให้รู้สภาพหญิง

๒. ปุริสกาवरูป คือ รูปที่แสดงให้รู้สภาพชาย^{๒๓}

ชีวิตมนุษย์มีความแตกต่างกันระหว่างหญิงและชาย ๔ ประการคือ

๑. ลึงค รูปร่างสัญญาณที่บอกเพศอันมีมาแต่กำเนิด ซึ่งจะปรากฏ

ตั้งแต่เมื่อคลอดออกมา

๒. นิमितตะ เครื่องหมายหรือสภาพความเป็นอยู่เครื่องหมายนั้น

หมายถึง สิ่งที่ปรากฏต่อมา สำหรับหญิงออกที่เริ่มโตขึ้น ชายก็มีหนวดมีเครา เป็นต้น

๓. กุตุตะ หมายถึง นิสัย คือ พฤติกรรมที่เคยชิน หญิงก็นุ่มนวล

อ่อนโยน ส่วนชายก็ห้าวหาญ แข็งแรง ว่องไว

๔. อากัปปะ คือ อาการกิริยาหญิงก็แช่มช้อยเอียงอาย ชายก็องอาจ

เด็ดเดี่ยว^{๒๔}

หญิงมีธรรมชาติข้างคิด อ่อนโยน แต่มีความสามารถบรรลุสังขาร

ได้เสมอเหมือนผู้ชายไม่ด้อยกว่ากัน

แบ่งตามภูมิปัญญา มี ๔ จำพวก

๑. อุกมภูติปัญญา คือ ผู้อาจรู้ธรรมแต่พอท่านยกหัวข้อขึ้นแสดง

๒. วิปจิตปัญญา คือ ผู้อาจรู้ธรรมต่อเมื่อท่านอธิบายความแห่งหัวข้อนั้น

๓. เนยยะ คือ ผู้พออนะนำได้

^{๒๓}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อภ. ส. ๓๔/๗๑๔-๗๑๖, ๘๓๘, ๘๔๑/

๒๐๕-๒๑๙ ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. ๒๕๐๐.

^{๒๔}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา. ๑๑/๑๒๖/๗๕-๗๖

ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. ๒๕๐๐.

๔. ปทปรมะ คือ ผู้มีบทปรมะผู้แก้ปัญหา^{๒๕}

แบ่งตามจริตมี ๖ ประเภท คือ

๑. ราคจริต คือ ชอบรักๆ โกร่งๆ
๒. โทสจริต คือ ชอบโกรธ
๓. โมหจริต คือ ชอบหลง
๔. สัทธาจริต คือ ชอบเชื่อง่าย
๕. พุทธิจริต คือ ชอบศึกษา ค้นคว้า
๖. วิตกจริต คือ ชอบคิดมาก กังวลใจ^{๒๖}

แบ่งตามคุณธรรม ๕ ประเภท^{๒๗} คือ

๑. มนุสสเทโว คือ มนุษย์เทวดาที่มี หิริโอตตปปะ จากะ ปัญญา ปฏิบัติธรรมเป็นนิตย์มีจิตเป็นกุศล
๒. มนุสสกุโธ คือ มนุษย์แท้ คือ คนมีธรรมสำหรับมนุษย์ได้แก่ ศีล ๕
๓. มนุสสติรจนาโน คือ มนุษย์เหมือนสัตว์ดิรัจฉานไม่รู้จัดบาป-บุญ
๔. มนุสสเปโต คือมนุษย์เปรตโลกอยากหิวไม่รู้จักพอ อิ่มไม่เป็น
๕. มนุสสเนรยโก คือ มนุษย์สัตว์นรก จะมีหรือไม่มีก็เดือดร้อนไม่มีความสงบสุขได้เลย

^{๒๕}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา. ๑๑/๓๑๔/๒๐๗-๒๐๘:อภิ.นุ. ๓๖/๓๐๘/๑๘๕:อง.จตุกก.๒๑/๑๓๕/๑๘๓ ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก, ๒๕๐๐.

^{๒๖}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ขุ.มหา. ๒๘/๗๒๗, ๘๘๘/๔๓๕, ๕๕๕: ขุ.จ. ๓๐/๔๘๒/๒๔๒:อ้างในพระราชารมณี (ประยูรค์ ปยุตโต). พจนานุกรม พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๒๒๒.

^{๒๗}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ส.ส. ๒๓/๓๘๔/๑๓๖ ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก, ๒๕๐๐.

๒.๕ ชะตากรรมของชีวิตหรือธรรมชาติของชีวิต

เมื่อมีชีวิตขึ้นมาแล้ว ชีวิตหนักหนาแห่งกรรมหรือกฎธรรมชาติของชีวิตไปไม่ได้ ชีวิตต้องเป็นตามกรรมตามธรรมชาติเป็นตัวกำหนดของชีวิต เช่น หลักไตรลักษณ์ หรือสามัญลักษณ์ ซึ่งแสดงถึงความไม่เที่ยงอนิจจัง ทุกขังอนัตตา ของสังขาร^{๒๔}

ตามทรรคนะพุทธปรัชญา ชะตากรรมของชีวิตหรือกฎธรรมชาติของชีวิตนั้นมี ๕ อย่าง คือ ชีวิตต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจต้องรับผลของกรรมเป็นไปตามหลักสังขารในอภิญญาหะปัจจเวกขณะ ๕ อย่างคือ

๑. ชราธัมมตา เรามีความแก่เป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้
๒. พยาธิธัมมตา เรามีความเจ็บเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความเจ็บไปได้
๓. มรณธัมมตา เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้
๔. ปิยวินาभावตา เราต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น
๕. กัมมัสสกตา เรามีกรรมเป็นของตน เรามีกรรมเป็นทายาท (เป็นมรดก) เรามีกรรมเป็นกำเนิดเป็นแดนเกิด มีกรรมเป็นพวกพ้อง มีกรรมเป็นที่อาศัย เราทำกรรมดีจักได้ผลดี เราทำกรรมชั่วจะได้ผลชั่ว^{๒๕}

พุทธปรัชญาสอนให้มนุษย์รู้จักชีวิตตนเองก่อน แล้ว ก็ยอมรับจักผู้อื่นได้ โดยอัตโนมัติ

^{๒๔}พระราชวรมนี. (ประยูรค์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์
ฉบับประมวลธรรม. (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า
^{๒๕}พระราชวรมนี. (ประยูรค์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์.
ฉบับประมวลธรรม. หน้า ๒๑๐.

ตามทรรศนะพุทธปรัชญา ถือว่า ชีวิตมนุษย์ไม่ได้ดำเนินไปอย่างเลื่อนลอยไม่มีกฎเกณฑ์อะไร แต่ดำเนินอย่างมีระเบียบและตามกฎเกณฑ์ที่แน่นอนของหลักธรรมหรือกฎแห่งกรรม ในวาเสฏฐสูตร กล่าวว่ “โลกย่อมเป็นไปตามกรรม (กมฺมฺนา วตฺตติ โลก) และในจูฬกัมมวิภังคสูตร กล่าวไว้ว่ “กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เป็นไปแตกต่างกันคือ ให้ดีและชั่ว “กมฺมํ สตุเต วิภชติ ยทิทํ ทินฺนปฺปณีตคยา” ซึ่งเป็นแสดงถึงกฎแห่งกรรมที่เป็นกฎแห่งเหตุ และผลปัจจัยของธรรมชาติ นั้น ๆ”^{๓๐}

เหตุผลอีกประการหนึ่ง พุทธปรัชญามีทรรศนะว่ “ชีวิตมนุษย์นั้นสั้นมาก”^{๓๑} ถ้าเปรียบเทียบกับชีวิตสัตว์ในภูมิอื่น เช่น เทวดา-พรหม เป็นต้น มนุษย์ควรทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนสารให้กับชีวิตของตนอย่างเพียงพอ เมื่อรู้จักชีวิตแล้ว ก็ควรใช้ช่วงเวลาที่น้อยนั้นศึกษาหาความรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์ที่แท้จริงต่อชีวิต

หลักธรรมที่เป็นหัวใจของพุทธปรัชญาที่ทำให้สามารถเข้าใจชะตากรรมธรรมชาติของชีวิตมนุษย์ได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจนตามหลักธรรม ซึ่งมีรายละเอียดในหลักแห่งไตรลักษณ์^{๓๒} และกฎแห่งกรรม^{๓๓} ในหนังสือพระไตรปิฎกและในหนังสือพุทธธรรม (๒๕๒๕) หน้า ๖๗-๖๘, ๑๕๑

^{๓๐}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ส.นิ. ๑๖/๑๔๔/๗๐ : พุ.สุ. ๒๕/๖๐๐-๖๖๒/๔๕๔-๔๖๑ ฉบับมหาจุฬาเดปิฎก. ๒๕๐๐.

^{๓๑}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุ.มหา. ๒๕/๓๙/๙๗ : พุ.สุ. ๒๕/๘๑๑/๔๙๓ : อจ. ปญจก. ๒๒/๑๒๕-๑๒๖/๑๓๕-๑๓๖ ฉบับมหาจุฬาเดปิฎก. ๒๕๐๐.

^{๓๒}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อจ.ติก. ๑๗/๑๗๒-๑๗๗/๑๕๘-๑๕๙ : ส. ส. ๑๘/๙๑/๕๖ : พุ. มหา. ๒๕/๘๓-๘๖/๑๗๓-๑๘๔ : อจ. ติก. ๒๐/๑๓๗/๒๗๘ ฉบับมหาจุฬาเดปิฎก. ๒๕๐๐.

^{๓๓}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุ.สุ. ๒๕/๖๐๐-๖๖๒/๔๕๔-๔๖๑ : ม.อ. ๑๔/๒๙๘/๒๖๕ ฉบับมหาจุฬาเดปิฎก. ๒๕๐๐.

หลักธรรมเหล่านี้แสดงกฎสากลที่ครอบงำสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ซึ่งเป็นกฎแห่ง เหตุผลของการกระทำที่จะ เกิดขึ้นแก่ชีวิตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ชีวิตมนุษย์ทุกคนมีกรรมหรือการกระทำ เป็นสิ่งกำหนดความเป็นอยู่ของชีวิต กฎนี้แสดงให้เห็นว่าบุคคลจะเป็นอะไรย่อมขึ้นอยู่กับ การกระทำของตนเองทั้งสิ้น

จะได้อธิบายหลักธรรมเหล่านี้โดยพิสดารในบทต่อไป

๒.๖ เป้าหมายของชีวิตมนุษย์

ในการดำเนินชีวิตมนุษย์ มีทั้งทางโลกและทางธรรมทางโลก มุ่งแต่แสวงหาความสุขสบายในชีวิตปัจจุบันจนเดือดร้อนวุ่นวายทั่วไป ทางธรรมก็มุ่งแสวงหาความสุข ความถูกต้องดีงาม ชีวิตมนุษย์จึงมีเป้าหมายของชีวิตที่แตกต่างกันพอที่จะกล่าวได้ ๓ ประเภท คือ

๑. ความต้องการทางกาย คือ ความต้องการตามธรรมชาติของชีวิตมนุษย์ ได้แก่ ต้องการอาหาร ดื่มน้ำ กิน ขับถ่าย หลับนอน สืบพันธุ์ และมีความต้องการในปัจจัย ๔ ประการ^{๓๔} คือ

๑. ความต้องการอาหารมาหล่อเลี้ยงชีวิต
๒. ความต้องการที่อยู่อาศัย
๓. ความต้องการเครื่องนุ่งห่ม
๔. ความต้องการยารักษาโรค

นอกจากนี้ยังมีความต้องการความสุข ความสบาย (ความสุขทางกามคุณ) กับความต้องการพ้นจากความทุกข์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับชีวิตและร่างกาย ความสุขและความทุกข์ที่ชีวิต ต้องการได้ต้องการพ้นซึ่ง เต็มไปด้วยกิเลสค้นหาอุปาทานความยึดมั่นถือมั่น จนเกิดความทุกข์ความเดือดร้อนทั่วไปในสังขม เป็น

^{๓๔}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา. ๑๑/๑๘๒/๑๑๒

ความต้องการที่เกิดขึ้นทางร่างกายและจิตใจ ชีวิตมนุษย์เมื่อเกิดมาแล้ว ก็ไม่อาจดำรงชีวิตอยู่ได้โดยลำพังต้องพึ่งพาอาศัยกันและกันมีการติดต่อสัมพันธ์เป็นสังคมในครอบครัว สังคมบ้านเมืองประเทศชาติ สังคมจึงมีส่วนส่งผลกระทบต่อที่เป็นความสุขและทุกข์

2. ฉะนั้นความต้องการของชีวิตทางสังคม คือ ความต้องการการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขโดยยึดหลักคุณธรรมในพรหมวิหาร ๔ สังคหะวัตถุ ๔ ขราวาสธรรม ๔ และในเรื่องทศ ๖๓๔ เป็นต้น ต้องการความเจริญก้าวหน้า ต้องการเพื่อน ต้องการในโลกธรรม คือ มิลาภ มียศ สรรเสริญ สุข^{๓๖}

๓. ความต้องการทางจิตใจ คือ ความต้องการความสุข ความสบายใจ ซึ่งเป็นความต้องการความอยากที่เป็นกิเลสตัณหา อุปาทาน ในกามคุณ มีนึกคิดในรูป-เสียง-กลิ่น-รส โผฏฐัพพะทางกาย ชัมมารมณด้วยใจ จิต เป็นธรรมชาติที่นึกคิดและรู้อารมณ์ เป็นสภาวะธรรมอย่างหนึ่งที่สามารถรู้สิ่งอื่นและรับรู้ตัวมันเองได้ ความรู้สึกนึกคิด ทางประสาททั้ง ๕ คือ^{๓๗} การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การสัมผัสทางกายและการรับรู้อารมณ์ทางใจ และต้องการพ้นจากความทุกข์ ต้องการความสุขสบายใจที่เต็มไปด้วยความรัก ความโลภ ความโกรธ และความหลง จิตจึงต้องยึดมั่นในคุณธรรมที่เรียกว่า สุจริตต่าง ๆ ทั้ง ๓ คือ ไม่โลภอยากของเขา ไม่คิดประทุษร้ายผู้อื่น มีความเห็นถูกต้องตามธรรมนองครองธรรมและให้เจริญภาวนาปัญญา (ฝึกสมาธิ) พัฒนาจิตให้สูงยิ่ง ๆ ขึ้น

^{๓๕}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที่.ปา. ๑๑/๒๔๔/๑๕๖-๑๖๗

ฉบับมหาจุฬาเดปีฎก์. ๒๕๐๐.

^{๓๖}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อง. อฎฐก. ๒๓/๑๕๘/๒๔๘

ฉบับมหาจุฬาเดปีฎก์. ๒๕๐๐.

^{๓๗}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที่.ปา ๑๑/๓๒๓/๒๑๕ : อภิ.วิ.

๓๕/๒๖-๓๑, ๑๒๑-๑๔๙/๑๑-๖๕ ฉบับมหาจุฬาเดปีฎก์. ๒๕๐๐.

บทที่ ๓

การศึกษาวิเคราะห์วิถีชีวิตมนุษย์ในพระคัมภีร์ปฐมปิฎก

๓.๑ ความหมายของวิถีชีวิต

วิถี วิถี หมายถึง สาย, แนว, ถนน, หนทาง^๑ คือ หนทางดำเนินไปมาข้างหน้าของชีวิต ได้แก่ สายทางชีวิต ถนนชีวิต แนวทางชีวิต หนทางชีวิต หรือ วิถีทางประพฤติปฏิบัติชอบประกอบด้วยเหตุผลอย่างถูกต้องดีงามของวิถีชีวิตมนุษย์

ชีวิตะ คือ ชีวิต ชีวิต หมายถึง ความเป็นอยู่ มีอยู่ ดำรงอยู่^๒ คือ ความเป็นที่ยังมีชีวิตอยู่ ซึ่งตรงกันข้ามกับความตาย คือ ยังไม่ตายไปจากโลกนี้ "ชีวิตอินทรีย์ อินทรีย์ คือ ชีวิต ชีวิต คือ ความมีชีวิตเป็นอยู่"^๓

วิถีชีวิต หมายถึง สายทางดำเนินชีวิต แนวทางดำเนินชีวิต หนทางดำเนินชีวิตของคน โดยความไม่ประมาท มีความประพฤติดี ปฏิบัติชอบมีเหตุผลบนพื้นฐานที่ถูกต้องดีงาม ในการดำรงชีวิตอย่างสงบสุข เพื่อประโยชน์แก่ตนเองและสังคม วิถีชีวิตที่ดีจะต้องพัฒนาให้มีความรู้ เจริญก้าวหน้าอย่างมีเหตุผลถูกต้องตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี

๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม, ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพฯ อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕), หน้า ๗๕๕

๒ เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๗๓.

๓มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อภ.วิ. ๓๕/๗๑๘, ๘๕๔/๒๐๕, ๒๑๘ ฉบับมหาจุฬาฯ เตปฎก, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐

ถ้าการดำเนินชีวิตของแต่ละคนดี สังคมก็จะดีไปด้วย ซึ่งตรงกับข้อความที่ว่า “หลักแห่งความประพฤติ” หรือ “แนวทางของการประพฤติปฏิบัติปฏิบัติชอบ”^๔ ของการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เพราะหลักศีลธรรมเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติคนที่สร้างสรรค์ชีวิตคนให้เป็นคนดี ทั้งเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต เพื่อให้บรรลุถึงจุดหมายปลายทางสูงสุดของชีวิต

ตามทรรศนะพุทธปรัชญา ถือว่า วิธีชีวิตของคนดีต้องประกอบด้วยหลัก สัปปริสธรรม ๗ ประการ คือ

๑. ธัมมัญญาตา ถือว่า วิธีชีวิตที่รู้หลักการ รู้จักเหตุผล รู้กฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลายที่มีชีวิตเข้าไปเกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิตรู้เข้าใจสิ่งที่ตนจะต้องประพฤติปฏิบัติ คือ รู้ว่าตำแหน่ง หน้าที่การงาน ฐานะ อาชีพ รู้จักรับผิดชอบตลอดถึงผลสำเร็จขั้นสูงสุด คือรู้เท่าทันกฎแห่งกรรม ตามธรรมชาติของความเป็นจริง ไม่ตกเป็นทาสของความโลภ ความโกรธ หลง กิเลส ตัณหา อุปาทาน

๒. อิตถัญญาตา ได้แก่ รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล คือ รู้ความหมายที่ตนปฏิบัติ เข้าใจวัตถุประสงค์ที่ตนกระทำ รู้ว่าหลักการนั้นมุ่งหมายอะไร การดำเนินชีวิตอย่างนั้นๆ เพื่อประโยชน์อะไร เป็นผลดีหรือผลเสีย ตลอดถึงขั้นสูงสุดที่เป็นประโยชน์ที่เป็นสาระแก่นสารของชีวิต

๓. อิตถัญญาตา รู้จักตนตามความเป็นจริง โดยฐานะภาวะเพศความรู้กำลังความสามารถคุณธรรมที่จะประพฤติปฏิบัติชอบได้อย่างเหมาะสมและรู้จักแก้ไขปรับปรุงให้สอดคล้องถูกต้องจุดมุ่งหมายปลายทางสูงสุดของชีวิต

^๔พระเมธีชรรมาภรณ์, (ประยูร ชมมจิตโต), พุทธศาสนากับปรัชญา, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๓), หน้า ๓๑.

๔. มัตตัญญา การรู้จักประมาณในการบริโภค การใช้จ่ายทรัพย์สิน คือ รู้จักพอดีพอเหมาะรู้จักคิด พุด กระทำกิจต่างๆ แต่พอดี แม้การพักผ่อนสนุกสนานก็เช่นกัน

๕. กาลัญญา รู้กาลเวลาอันควร รู้เวลาไหน ควรทำอะไรที่ไหน ใช้เวลาแต่พอดีในการดำเนินชีวิตประกอบกิจการหน้าที่การงานต่างๆ

๖. ปริสัญญญา การรู้จักชุมชน สังคม สิ่งแวดล้อม ในถิ่น ควรมีความวากาพูดอย่างไร มีระเบียบวัฒนธรรมประเพณีอย่างไร ควรประพฤติตนให้เหมาะสมกับสังคมนั้นๆ

๗. บุคคลัญญา การรู้จักบุคคล และเข้าใจความแตกต่างของบุคคลที่จะต้องเกี่ยวข้องกับซึ่งกันและกัน๕

ธรรมทั้ง ๗ ข้อนี้ เป็นธรรมที่พัฒนาชีวิตให้มีคุณค่า เป็นคุณสมบัติของคนดี ซึ่งพุทธปรัชญา ถือว่าการดำเนินวิถีชีวิตจะต้องมีความรู้แจ้งแทงตลอดในสังขารมตามความเป็นจริง เริ่มศึกษาในปริยัติธรรม และปฏิบัติตามธรรม ถึงปฏิเวธธรรมเป็นหลัก

ยึดมั่นในพุทธโอวาทปาฏิโมกข์ทั้ง ๓ คือ

๑. งดเว้นจากการกระทำความชั่ว
๒. การกระทำแต่ความดี
๓. กระทำจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ ผ่องใส๖

พระพุทธองค์ตรัสสอนไว้ให้เป็นหลักยึดเหนี่ยว สำหรับใช้ในวิถีชีวิต คือหนทางการดำเนินชีวิตของมนุษย์ มีความประพฤติดีปฏิบัติชอบ ประกอบกายสุจริต

๕มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที่.ปา. ๑๑/๓๓๐/๒๒๑-๒๒๒ :

อง. สดตค. ๒๓/๖๘/๘๑ ฉบับมหาจุฬาเดปิฎก. ๒๕๐๐.

๖มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที่.มหา. ๑๐/๘๐/๔๓-๔๔

ฉบับมหาจุฬาเดปิฎก. ๒๕๐๐.

วจีสัจจวิต มโนสัจจวิต การปฏิบัติตามศีลธรรม ซึ่งเป็นขั้นพื้นฐานของการดำเนิน วิชาชีวิตที่สำคัญที่จะแก้ไขปัญหาเรื่องความทุกข์ เพื่อให้วิชาชีวิตมีความสุข และ หลุดพ้นจากความทุกข์ดับกิเลสได้สิ้นเชิง การประพฤติปฏิบัติจะต้องสอดคล้องกับ จุดหมายปลายทางสูงสุดของชีวิต คือ การบรรลุถึงนิพพาน อันเป็นความสุขอย่างยิ่ง ที่ชีวิตทุกๆ ชีวิตต้องการ

วิชาชีวิตของคนผู้ช่วยสร้างสรรค์สังคมและโลกให้เจริญจะต้องมีหลักธรรม ประจำใจอย่างประเสริฐ หรือเรียกว่า ผู้มีจิตใจกว้างขวางยิ่งใหญ่อดุดองพระพรหม เป็นหลักประพฤติปฏิบัติยึดเหนี่ยวทำใจคนให้ประสานสามัคคีต่อกันได้แก่ พรหมวิหาร ๔ สังคหวัตถุ ๔ สาราณียธรรม ๖ อิทธิบาท ๔ หลักความเจริญรุ่งเรืองคือ จักร ๔ และคุณธรรมที่วิชาชีวิตมนุษย์ทุกๆ คนควรพิจารณาเนื่องๆ ด้วยใจจะได้ดำเนินชีวิต อยู่ด้วยความไม่ประมาท คือ อภินิหารปัจเจกเฉพาะ ๕ ประการ เป็นต้น

หลักคุณธรรมประจำใจอย่างประเสริฐของผู้ใหญ่ที่เป็นผู้ช่วยสร้างสรรค์ สังคมและโลกให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น ดุจดั่งพระพรหม เรียกว่า พรหมวิหาร ธรรม ๔ คือ

- เมตตา หมายถึง ความรัก ความปรารถนาดี มีไมตรีต่อกัน
- กรุณา หมายถึง ความสงสารอยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์
- มุทิตา คือ ความเบิกบาน พลอยยินดีแก่กันและกัน
- อุเบกขา คือ ความมีใจเป็นกลางเป็นธรรม ไม่ลำเอียง รักษา

ความยุติธรรมเที่ยงธรรม*

และวิชาชีวิตของคนผู้ที่จะเป็นที่รักใคร่ประสานความสามัคคีต่อกันให้แก่ การบำเพ็ญตนอยู่ในสังคหวัตถุ ๔ คือ

- ทาน คือ การให้ปัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เสียสละไม่ตระหนี่

*มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ป.า. ๑๑/๓๒๖/๒๑๘-๒๑๙

- ปิยวาจา คือ กล่าวคำพูดสุภาพ ไพเราะมีเหตุผล น่าฟัง เชื่อถือได้
- อัถตจริยา คือ บำเพ็ญตนเป็นประโยชน์ช่วยแก้ไขปัญหาคลายทุกข์

ให้แก่กันและกัน

- สมานัตตตา คือ การปฏิบัติตนได้เสมอต้นเสมอปลาย^๔

๓.๒ วิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคม

วิถีชีวิตมนุษย์จะต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับร่วมกิจกรรมการทำงานและเพื่อนฝูงญาติพี่น้อง พึงปฏิบัติตามหลักการอยู่ร่วมกันด้วยความสุจริตทางกาย วาจา ใจ ที่เรียกว่า สาราณียธรรม ๖ คือ ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกันและกัน ได้แก่

๑. เมตตากายกรรม คือ การกระทำทางกายด้วยความเมตตา
๒. เมตตาวาจากรรม คือ พูดจาต่อกันด้วยความเมตตา
๓. เมตตามโนกรรม คือ คิดต่อกันด้วยความเมตตา
๔. สาธารณโภคี คือ ของบริโภคลงที่ได้นำ แบ่งให้กันและกันเป็น

สาธารณะทั่วไป

๕. สีลสามัญญตา คือ ประพฤติปฏิบัติชอบให้มีศีลเสมอเหมือนกัน
๖. ทิฏฐิสามัญญตา คือ มีความเห็นชอบร่วมกัน มีอุดมคติหลักแห่ง

ความดีงามเป็นจุดสูงสุดอันเดียวกัน^๕

วิถีชีวิตมนุษย์ในสังคม สามารถนำไปสู่ความสมหวัง เป็นผลสำเร็จได้จะต้องปฏิบัติตามธรรมให้ถึงความสำเร็จที่เรียกว่า อิทธิบาท ๔ คือ

- ฉันทะ มีใจรัก พอใจที่จะทำสิ่งนั้นๆ เสมอ
- วิริยะ พากเพียรขยันหมั่นทำไม่ทอดทิ้งธุระ

๕มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที่.ป.า. ๑๑/๓๑๓/๒๐๖

ฉบับมหาจุฬาฯ เติปฏิทิน. ๒๕๐๐.

๕มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที่.ป.า. ๑๑/๓๒๔/๒๑๖

ฉบับมหาจุฬาฯ เติปฏิทิน. ๒๕๐๐.

- จิตตะ เอาจิตจดจ่อไม่ฟุ้งซ่าน
- วิมังสา หมั่นใช้สติปัญญาพิจารณาค้นหาหาเหตุผล แก้ไขปรับปรุง

ให้ถูกต้องดีงาม^{๑๐}

วิถีชีวิตของมนุษย์ผู้ครองเรือน คือ ผู้ครองเรือนจะมีความสุขได้ ต้องอาศัย ปฏิบัติตามคุณธรรมที่เรียกว่า พราวาสธรรม ๔ คือ

- สัจจะ ความสัตย์ซื่อ มีความจริงใจแก่กันและกัน
- ทมะ การรู้จักข่มจิตข่มใจ ไม่ลุ่มลุ่มโทษตามอารมณ์
- ชันติ มีความอดทนอดกลั้นต่อความทุกข์เวทนาต่างๆ
- จาคะ ให้ปันเสียสละสิ่งของๆ ตนให้แก่ผู้อื่น^{๑๑}

ชีวิต... สัตตบุรุษผู้มีความอดทน คือ อดกลั้นได้เป็นตบะอย่างยิ่ง^{๑๒}

วิถีชีวิตมีความเจริญก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นจะต้องดำเนินวิถีชีวิตอยู่ในหลักธรรมความเจริญ ได้แก่ จักร ๔ คือ คุณธรรมประจักษ์ลือรณที่นำไปสู่จุดหมายของชีวิต ได้แก่

๑. ปฏิรูปเทสวาสะ รู้จักเลือกอยู่ถิ่นที่เหมาะสมปลอดภัยเพื่อพัฒนาชีวิตให้เจริญก้าวหน้า
๒. สัมปรีสุภัสสยะ รู้จักเสวนาคบหากับบุคคลผู้รู้ผู้ดี
๓. อัคตสัมมาปณิธิ ดำรงตนมั่นอยู่ในธรรมและทางดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตรงวัตถุประสงค์

^{๑๐}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา. ๑๑/๓๐๖/๑๙๙ ฉบับมหาจุฬาฯ ๒๕๐๐.

^{๑๑}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ขุ.สุ. ๒๕/๑๙๐/๓๗๐ :

ส.ส. ๑๕/๒๔๖/๒๕๗-๒๕๙ ฉบับมหาจุฬาฯ เดปิฎก. ๒๕๐๐.

^{๑๒}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ขุ.ธ. ๒๕/๒๗๙-๑๙๐/๔๙-๕๔ ฉบับมหาจุฬาฯ เดปิฎก. ๒๕๐๐.

๔. ปุพเพกตปุญญาตา ความเป็นผู้มีบุญมีทุน คือ สติ ปัญญา ความสามารถดี และร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง๑๓

คุณธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้ สามารถแก้ปัญหาความทุกข์ในชีวิตสร้างสรรค์ประโยชน์สุขในสังคมให้ก้าวสู่ความเจริญยิ่งขึ้นไป

จะเห็นว่าวิถีชีวิต เมื่อพิจารณาอยู่เสมอ ก็จะช่วยป้องกันความมัวเมาประมาทลุ่มหลงในอารมณ์วัตถุสิ่งแวดลอม สมบัติและชีวิต เป็นต้น ป้องกันการกระทำทุจริตทั้งปวง เร่งชวนช่วยทำแต่สิ่งดีงามให้แก่ตนเองและสังคมต่อไป

๓.๓ วิถีชีวิตคนในสังคมการปกครองที่ดี

ในทรรศนะพุทธปรัชญาถือว่า วิถีชีวิตมนุษย์สังคมการปกครอง หรือการเมืองของรัฐ สมาชิกของรัฐมีส่วนร่วมให้เกิดการปกครองที่ดี โดยเฉพาะวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมประชาธิปไตย พึงรู้จักหลักคำสอนและข้อปฏิบัติดังนี้

ก. รู้จักหลักอธิปไตย คือ รู้หลักความเป็นใหญ่ตามคำสอน เรียกว่า อธิปไตย ๓ ประการ คือ

๑. อัตตอธิปไตย การถือตนเป็นใหญ่ คือ ถือเอาตนเองเป็นสำคัญ
๒. โลกอธิปไตย การถือโลกเป็นใหญ่ คือ กระทำการด้วยปรารถนาความนิยมของโลกเป็นประมาณ
๓. ธรรมอธิปไตย การถือคุณธรรมเป็นใหญ่ คือ ถือเอาหลักการ ความจริง ความถูกต้อง ดีงาม มีเหตุผลเป็นใหญ่๑๔

๑๓มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที่.ปา. ๑๑/๓๕๔/๒๕๕ ฉบับมหาจุฬา. ๒๕๐๐.

๑๔มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที่.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๕๗ : อจ.ดิก. ๒๐/๔๐/๑๕๒-๑๕๓ ฉบับมหาจุฬา.เดปีฎก. ๒๕๐๐.

ในหลักคำสอนข้อ ๓ เป็นไปโดยชอบธรรม เพื่อความดีงามเป็น
ประมาณด้วยความเคารพหลักการเหตุผลความถูกต้อง และนอกจากนี้ยังมีธรรมะ
อีกประการหนึ่งที่จะนำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองยิ่ง ๆ ขึ้นอีก เรียกว่า อภิธานีย-
ธรรม ๗ ประการ คือ

๑. หมั่นประชุมกันเนื่องนิศย์สม่ำเสมอ
๒. พร้อมเพรียงกันประชุมและ เลิกประชุม
๓. ไม่ถืออำนาจใจไม่เหยียบย่ำใครต่อความสะดวก ถือบัญญัติมั่น
อยู่ในบทใหญ่ที่วางไว้เป็นธรรมเนียม
๔. ให้เกียรติและ เคารพนับถือท่านผู้ใหญ่ยินดีรับฟังคำท่าน
๕. ให้เกียรติและคุ้มครองสตรีไม่รังแกข่มเหง
๖. เคารพบูชาสิ่งรวมใจของหมู่ชน สักการะเจดีย์ปูชนียสถาน
อนุสาวรีย์ประจำชาติตามประเพณี
๗. บำรุงรักษาคู่ครองป้องกัน นักบวชผู้ทรงศีลและประชาชนให้อยู่ดี
กินดีโดยสันติสุข^{๑๕}

๓.๔ วิถีชีวิตของผู้นำ (ท่านผู้ใหญ่)

วิถีชีวิตของท่านผู้นำ ท่านผู้ปกครองรัฐตั้งแต่พระเจ้าจักรพรรดิ พระ
มหากษัตริย์ ตลอดจนนักปกครองบ้านเมืองทั่วๆ ไป พระพุทธศาสนามีหลักธรรมมา
ริบไต่โดยที่เป็นคุณสมบัติและข้อปฏิบัติเรียกว่า ทศพิธราชธรรม

ทศพิธราชธรรม คือ คุณธรรมของผู้ปกครองหรือราชธรรม ธรรมของ
พระราชา

^{๑๕}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที่.ม. ๑๐/๖๘, ๑๔๐/๓๓, ๖๖-๗๒

๑. ทาน เสียสละแบ่งให้ ช่วยประชา, จัดสรรสงเคราะห์, อนุเคราะห์ ให้ประชาราษฎร์ได้รับประโยชน์สุข ปลอดภัยไม่เดือดร้อนสนับสนุนให้คนทำความดี
๒. ทิลา รักษาความสุจริต รักษาจิตตุดุณ ประพฤติตนเป็นตัวอย่างดีงาม ส้ำรวมกาย วาจา
๓. ปริจฉาคะ บำเพ็ญกิจด้วยเสียสละ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง
๔. อาชชวะ ปฏิบัติภารกิจโดยซื่อตรงสุจริต มีความจริงใจ
๕. มัททวะ อ่อนโยน มีอัธยาศัยดี มีความสง่างาม กิริยาสุภาพ ไม่ถือตน
๖. ตปะ บำเพ็ญเพียรทำกิจในหน้าที่ให้บริบูรณ์ด้วยความเพียรเพิกะเลส
๗. อักโกระ ทือเหตุผลไม่โกรธเกรี้ยว มีเมตตาประจำใจ สุขุมเที่ยงธรรม
๘. อวิหิงสา มีความไม่เบียดเบียนใครๆ ให้เป็นทุกข์
๙. ขันติ อดทนต่องานที่ตรากตรำเหนื่อยยากลำบากต่างๆ
๑๐. อวิโรธนะ คือ ประพฤติมิให้ผิดจากพระศาสนธรรมโดยชอบธรรมไม่ล่าเอียง สถิตมั่นในความยุติธรรม ทือหลักการปกครองตามขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงามไว้๑๖

นอกจากนี้จะต้องปฏิบัติหน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ คือ การบำเพ็ญกรณียกิจของจักรพรรดิที่เรียกว่า จักรวรรดิวัตร ๕ ประการ คือ

๑. ธรรมาธิปไตย ทือธรรม เคารพธรรม ประพฤติชอบ
 ๒. ธรรมิการักษา ให้ความคุ้มครองรักษาป้องกันอันชอบธรรม แก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดิน
 ๓. มาอธรรมการ จัดการป้องกันแก้ไขมิให้มีการกระทำที่ไม่เป็นธรรม ชักนำประชาชนให้ตั้งมั่นในสุจริตนิยมธรรม
 ๔. ธนานุประทาน ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ยากไร้ จัดให้ประชาชนมีทางหาเลี้ยงชีพโดยสุจริต
 ๕. ปริปุจฉา สอบถามปรึกษากับพระสงฆ์ นักปราชญ์ มีที่ปรึกษาที่รู้วิชาการคุณธรรม^{๑๑}
- และทรงบำรุงประชาราษฎร์ ด้วยหลักธรรม คือ หลักการสงเคราะห์ประชาชนของพระราชาที่เรียกว่า ราชสังคหะวัตถุ ๔ คือ
๑. สัสสมะระ ฉลาดปรีชาสามารถในนโยบายที่จะบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร การเกษตรให้อุดมสมบูรณ์
 ๒. ปุริสมะระ ฉลาดปรีชาสามารถในนโยบายที่จะบำรุงข้าราชการ ส่งเสริมคนดีมีความสามารถ
 ๓. สัมมาปาสะ ผดุงผลงานสามัคคีประชาชนไว้ด้วย นโยบายส่งเสริมอาชีพ จัดทุนให้ยืมไปดำเนินกิจการต่างๆ
 ๔. วาชไปยะ มีวาทะตุดตีมีใจ รู้จักชี้แจงแนะนำใ้ทำตามทุกข์สุขประชาราษฎร์ แก้ไขปัญหาสร้างสรรค์สามัคคี^{๑๔}

^{๑๑}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา. ๑๑/๘๔/๔๑-๔๒

ฉบับมหาจุฬาเดปีฎก. ๒๕๐๐.

^{๑๔}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ส.ส. ๑๕/๓๕๑/๑๑๐

ฉบับมหาจุฬาเดปีฎก. ๒๕๐๐.

วิถีชีวิต นักปกครอง เมื่อได้ปฏิบัติหน้าที่พึง เว้น อคติ ๔ คือ

๑. ฉันทาคติ สำเอียงเพราะชอบ
๒. โทสาคติ สำเอียงเพราะโกรธชังกัน
๓. โมหาคติ สำเอียงเพราะหลงเขลา
๔. ภยากติ สำเอียงเพราะขลาดกลัว๑๔

คุณธรรมเหล่านี้เป็นเครื่องรับรองความประพฤติปฏิบัติชอบ รักษาคุณความดีของท่านผู้นำต่างๆ โดยทั่วไป

ส่วนวิถีชีวิตของราษฎรจะต้องปฏิบัติตนให้เป็นพลเมืองดี สามารถนำวิถีชีวิตของตนและครอบครัวให้ก้าวไปสู่ความเจริญความสงบสุขและมีหน้าที่สร้างสรรค์สังคมชาวโลกจะต้องปฏิบัติในหลักธรรมต่อไปนี้

๑. นะ สาธารณทวาริสสะ ไม่คบขู้ข่มามัวหมกมุ่นในทางเพศ
๒. นะ ภูษเช สาธุเมกโก ไม่ใจแคบเสพสิ่งเลิศรสผู้เดียว
๓. นะ เสเว โลกายติกัง ไม่พรั่วเวลาถกถ้อยที่เลื่อนลอยไร้สาระ
๔. สิลวา ประพฤติดี มีวินัย ตั้งอยู่ในศีล ๕
๕. วัตตสัมบันโน ปฏิบัติกิจหน้าที่สม่ำเสมอโดยสมบูรณ์
๖. อัมปมัตโต ไม่ประมาท กระตือรือร้นตลอดเวลา
๗. วิจิกขโน มีวิจารณ์ญาณ ทำการโดยใช้ปัญญา
๘. นีวาตวุตติ อุดถโท คือ สุภาพ ไม่ดี้อกระด้าง
๙. สุรโต เสริยมงาม รักความประพฤติสะอาดเรียบร้อย
๑๐. สขิโล มุทุ พุดจาณาฬิง ทั้งใจกายก็อ่อนโยนไม่หยาบคาย
๑๑. สังคหตา จ มิตตานัง มีน้ำใจเอื้อเฟื้อสงเคราะห์ต่อมิตรสหาย

๑๒. สังวิภาติ เมื่อแม่แบ่งปันช่วยเหลือคนทั่วไป
 ๑๓. วิธานวา รู้จักการงานให้เรียบร้อยและได้ผลดี
 ๑๔. ตัปเปยยะ บำรุงพระสงฆ์ทรงความรู้ ผู้ทรงศีลทรงธรรม
 ๑๕. ทัมมกาโม ไคร่ธรรม รักษาความสุขความเจริญ
 ๑๖. สุตารโร อ่านมากฟังมาก รู้วิชาของตนเชี่ยวชาญ
 ๑๗. ปุริปุจจะโก ชอบสอบถามคั่นคว้า ใฝ่หาความรู้ ยิ่งๆ ขึ้นไป๒๐
- วิถีชีวิตของชนผู้ประพฤติธรรมสำหรับสร้างที่พึ่งแก่ตนเองและสังคมได้ดี

เรียกว่า นาทกรณธรรม ๑๐ ประการ คือ

๑. ศีล ประพฤติดีมีวินัย คือ ดำเนินวิถีชีวิตโดยสุจริตทางกาย วาจา
ทางใจ มีวินัยและประกอบสัมมาชีพ
๒. พหุสัจจะ การได้ศึกษาสดับฟังมากเข้าใจชัดเจนเหตุผล
๓. กัลยาณมิตรตะตา รู้จักคบหาคนดี ผู้แนะนำสั่งสอนดี
๔. โสวจัตสะตา ความเป็นผู้ว่าง่ายรู้จักรับฟังผู้อื่น
๕. กิงกรณิเยสุ ทักขตา ขวนขวายกิจของหมู่เอาใจใส่ช่วยเหลือหมู่คน
๖. ทัมมกามตา เป็นผู้ไคร่ธรรมรู้จักคั่นคว้าความจริง
๗. วิริยารัมภะ ขยันหมั่นเพียรไม่ย่อท้อ
๘. สันตุฎฐี มีความสันโดษ ยินดีตามมีตามได้
๙. สติ มีสติมั่นคงระลึกชอบ
๑๐. ปัญญา มีสติปัญญายังรู้เหตุผลรู้ดีรู้ชั่ว๒๑

๒๐พระธรรมปิฎก. (ป.อ. ปยุตโต). ธรรมนุญชิวิต. (กรุงเทพฯ :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๘), หน้า ๓๔.

๒๑มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา. ๑๑/๓๔๕/๒๓๕-๒๓๖
ฉบับมหาจุฬาเตปฏิกิ. ๒๕๐๐.

คุณธรรมเหล่านี้เป็นหน้าที่ของประชาราษฎร์ ควรถือปฏิบัติเพื่อความดี ความเจริญรุ่งเรืองเป็นสุขในสังคมแล้ว ยังต้องแสดงออกถึงความจงรักภักดีให้ปรากฏทางกาย วาจา ใจ อันบริสุทธิ์ใจต่อกันและกัน และต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ โดยปฏิบัติตนดังต่อไปนี้^{๒๒}

๑. แสดงออกถึงความเคารพ และปฏิบัติตามกฎหมาย
 ๒. ประกอบอาชีพสุจริต
 ๓. แบ่งปัน เสียสละ เสียภาษีอากร
 ๔. แสดงออกถึงความเคารพ จงรักภักดี รักษาความมั่นคงของชาติไว้
 ๕. สามัคคีรักษาความเป็นไทย ศิลปะ วัฒนธรรมประเพณีที่ดั้งงามไว้
- ตลอดทั้งจะต้องปฏิบัติตนต่อศาสนา คือ
๑. ประพฤติปฏิบัติชอบ ลดละสิ่งชั่วที่ทำทางกาย วาจา ใจให้บริสุทธิ์

สุจริต

๒. รักษาความนับถือทั้งประพฤตินี้ ปฏิบัติชอบทำตามคำสอน
๓. รักษาทะนุบำรุงถนอมไว้ด้วยศรัทธา เมตตา ปัญญา และสามัคคี
๔. รู้จักเสียสละแบ่งปันขจัดความตระหนี่

นอกจากนี้ ในวิถีชีวิตของราษฎรจะต้องแสดงออกต่อพระมหากษัตริย์ตามข้อปฏิบัติดังนี้

๑. ทุกคนต้องแสดงออกถึงความจงรักภักดีทางกาย วาจา ใจ อ่อนน้อมสุภาพเรียบร้อย
๒. แสดงออกถึงความเคารพเชื่อถือนับถือ
๓. แสดงความเคารพในโอกาสต่างๆ

๔. รู้จักรักษาความดี วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี และอยู่กันด้วยความรักความเมตตากรุณาและมีความสงบสุข เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่รู้จักให้อภัยซึ่งกันและกัน^{๒๓}

๓.๕ เห็นวิถีชีวิตในสังคมตามหลักศีลธรรมหรือจริยธรรม

ในทรรคนะพุทธปรัชญา ไม่ได้ปฏิเสธคุณค่าหรือคุณสมบัติทางด้านวัตถุ แต่ก็ยอมรับว่าวัตถุสามารถสนองความต้องการทางร่างกาย และทางสังคมได้ และเป็นคุณสมบัติพื้นฐานที่ชีวิตมนุษย์ต้องอิงอาศัย ศีลธรรมก็มีคุณค่าหรือคุณสมบัติพื้นฐาน เพื่อที่จะก้าวไปสู่สถานะที่ดีกว่าสูงกว่าต่อไป พระพุทธองค์ทรงเน้นคุณค่าทางศีลธรรมที่เป็นนามธรรมเป็นคุณค่าทางจิตใจ ซึ่งมีคุณสมบัติอยู่ในตัวเอง เช่น การให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ย่อมมีค่ามีคุณสมบัติเป็นฝ่ายดีในตัว ถ้าการกระทำชั่ว ตระหนี่เห็นแก่ตัว เช่น การติดยาเสพติด มีนเมา ย่อมมีค่ามีคุณสมบัติเป็นฝ่ายชั่วในตัว ทำให้การดำเนินวิถีชีวิตที่เต็มไปด้วยปัญหาและความทุกข์นานาประการ

หลักคำสอนของพุทธปรัชญา เน้นที่จะแก้ไขปัญหาวิถีชีวิตที่เป็นความทุกข์ในทรรคนะพุทธปรัชญาได้มีคำตอบเป็นหลายระดับและหลายนัย คือ วิถีชีวิตที่ประพฤติดีปฏิบัติชอบประกอบอาชีพสุจริตมีปัญหา รู้เท่าทัน มีเหตุมีผลถูกต้องดีงามยึดหลักศีลธรรม สำหรับมนุษย์ที่พึงยึดถือนำไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อความสงบสุขและการอยู่ร่วมกันในสังคม

ในการดำเนินชีวิตนั้นพุทธปรัชญา ได้กล่าวว่า วิถีชีวิตมนุษย์ มีหนทางเดินมากมายหลายทาง ที่รู้จักกันทั่วไป มี ๒ ทาง๒๔ คือ

๑. ปกติมคโค คือ ทางปกติที่รู้จักกันทั่วไป ได้แก่ ทางบก เช่น ถนน หนทางเดินเท้า ทางเดินป่า และทางน้ำ เช่น ทางเดินเรือ ร่องน้ำสำหรับแล่นเรือ ทางอากาศ คือ เส้นทางการบินของเครื่องบินสายต่างๆ

๒. ปฏิบัติมคโค คือ หนทางปฏิบัติธรรมเป็นหนทางปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ หมายถึง หลักการปฏิบัติที่ถูกต้องหรือมรรค ๘ โดยสรุป คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

นอกจากปกติมคโค และปฏิบัติมคโค ทั้ง ๒ ทางที่รู้จักกันแล้ว ยังมีหนทางดำเนินวิถีชีวิตให้เลือกเดินทั้งดีและไม่ดีอีก ๗ สาย คือ ทางทุกดีเป็นบาป, ทางสุดดีเป็นบุญเป็นทางสร้างบุญสร้างกุศล และสร้างความคิด จึงควรพิจารณาปฏิบัติในทางทั้ง ๗ มี

๑. หนทางไปสู่นรก ได้แก่ คนที่มีโทษะมักโกรธหงุดหงิดง่ายๆ ขาดเมตตากรุณา ประมาทขาดสติปัญญา

๒. หนทางไปสู่เปรตและอสุรกาย ได้แก่ คนมีความโลภ อยากได้ไม่รู้จักพอ

๓. หนทางไปสู่สัตว์เดียรัจฉาน ได้แก่ โมหะ คือ ความหลงมัวเมา ลมยศสรร เสริญสุข กิเลสตัณหาอุปทานต่างๆ

๔. หนทางนำไปสู่มนุษย์ ได้แก่ ศีล ๕ และกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ รู้จักรักษาศีล ๕ ประพฤติดี ปฏิบัติชอบในกุศลกรรมบถ ๑๐

๕. หนทางไปสู่สวรรค์ ได้แก่ มหากุศล ๘ คือ กุศลใหญ่กระทำได้อย่าง

๖. หนทางไปสู่พรหมโลก ได้แก่ การปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน ๔๐ คือการเจริญภาวนาที่เป็นไปตามอารมณ์ ๗ หมวด ได้แก่ กสิณ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อสุภะ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อัปมัณฺญาสังญญา ๔ อาหารปฏิภูลสังญญา ๑ จตุธาตุวิภูฏฐาน

๗. หนทางไปสู่นิพพาน ได้แก่ หนทางแห่งความสงบสุขอย่างยอดเยี่ยม คือ วิปัสสนาหรือมหาสติปัฏฐาน ๔ หมายถึง การใช้สติพิจารณา กาย, เวทนา, จิต, ธรรม๒๔

ในการดำเนินวิถีชีวิตจะต้องสอดคล้องกับจุดหมายปลายทางสูงสุดของชีวิตด้วย ซึ่งได้แก่ การเข้าถึงวิมุตติหรือบรรลุนิพพาน อันเป็นความสุขอย่างยิ่ง และเป็นภาวะที่หลุดพ้นจากกิเลสและพ้นจากความทุกข์ได้สิ้นเชิง

การปฏิบัติที่หัดนเข้าไปใกล้วิมุตติหรือนิพพาน เป็นการปฏิบัติในการดำเนินวิถีชีวิตอย่างถูกต้องเหมาะสมดีงาม การปฏิบัติที่จะทำให้ห่างไกลจากวิมุตติหรือนิพพานเป็นการปฏิบัติหรือดำเนินวิถีชีวิตที่ผิด (เป็นอกุศลกรรม)

หนทางบุญ คือ การรักษาศีล การทำจิตให้เกิดสมาธิ และการเจริญปัญญา ถือว่าเป็นการประพฤติปฏิบัติชอบ (เป็นกุศลกรรม) การกระทำความผิดเหล่านี้ นำไปสู่จุดหมาย ปลายทางที่ดีสูงสุดของชีวิต (เป็นทางสู่สุคติ)

หนทางบาป คือ การไม่รักษาศีล การพูดเท็จ การฆ่าสัตว์ ลักขโมย เอาเปรียบผู้อื่น ตระหนี่มีความโลภ ความโกรธ และความหลง เป็นต้น เป็นการปฏิบัติตนหรือดำเนินในทางที่ผิด ๆ จะไม่ถึงจุดหมายของชีวิต นำชีวิตไปสู่ความประมาท นี่คือนหนทางไปสู่ทุคติ

การดำเนินวิถีชีวิตจึงต้องประพฤติปฏิบัติตนอยู่ด้วยความไม่ประมาทโดยยึดมั่นในเบญจศีลและเบญจธรรม ซึ่งเป็นมนุษยธรรมขั้นพื้นฐานของชีวิตหากวิถีทางดำเนินชีวิตประกอบทุกจริตผิดศีลธรรมก็จะนำชีวิตไปสู่อบายภูมิมีนรก เป็นต้น แต่ผู้ใดมีสติปัญญาฉลาด เลือกวิถีทางดำเนินชีวิตตามหลักศีลธรรมก็จะนำไปสู่ความสงบสุขแก่ตนเอง และสังคมได้ดียิ่ง

๒๕ พระเทพสิทธิมนี. (โชดก. ญาณสิทธิ ป๕๘.). ทาง ๗ สาย.
(กรุงเทพฯ : หจก.การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๐). หน้า ๑-๒.

ในการดำเนินชีวิต ซึ่งมีปัญหาให้เกิดทุกข์นานาประการ พระพุทธองค์จึงตรัสสรรเสริญความไม่ประมาท คือ ความมีสติปัญญารู้อบรอบ (รู้แจ้งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น) และทรงเตือน ความประมาทเป็นหนทางแห่งความตาย ทางแห่งความทุกข์เดือดร้อน

การดำเนินชีวิตที่ไม่ประมาท คือ การไม่คิด ไม่พูด ไม่กระทำอะไรๆ ที่จะเป็นการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นนั้น ขั้นพื้นฐาน คือ การรักษาศีล สำหรับใช้ดำเนินวิถีชีวิตมนุษย์ในสังคม เป็นคุณธรรมเพื่อความสงบสุข ได้แก่ เบญจศีล เบญจธรรม เบญจศีล คือ ศีล ๕ ข้อ ได้แก่

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี งดเว้นจากการฆ่าการเบียดเบียนสัตว์ทุกชนิด
๒. อทินนาทาน เวรมณี งดเว้นจากการลักทรัพย์ของผู้อื่น
๓. กาเมสุมิฉฉาจารา เวรมณี งดเว้นการล่วงละเมิดการประพฤตินิดในกามกับภรรยา สามี ผู้อื่น
๔. มุสาวาทา เวรมณี งดเว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด คำหยาบ เพื่อเจ้า
๕. สุราเมระยะมัทตะปะมาทัฏฐานา เวรมณี งดเว้นจากการดื่มน้ำเมา ยาเสพติดให้โทษทุกชนิด เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท^{๒๖}

และคุณธรรมเป็นเครื่องช่วยสนับสนุนคู่กับศีลให้สมบูรณ์ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เรียกว่า เบญจธรรม คือ คุณธรรม ๕ ประการ คือ

๑. เมตตากฎุณา คือ ความรักใคร่ปรารถนาดีช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ คู่กับศีลข้อ ๑
๒. สัมมาอาชีวะ คือ การประกอบอาชีพสุจริต คู่กับศีลข้อ ๒

^{๒๖}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา. ๑๑/๓๑๕/๒๐๘ : พ.อ. ๒๕/๗๖/๒๙๑ : พ.อิตติ. ๒๕/๕๙/๒๙๗ : อัง.จตุกก. ๒๑/๑๒/๑๓ ฉบับมหาจุฬาฯ เดปฏิกรณ์. ๒๕๐๐.

๓. กามสัมปญฺมะ คือ การสำรวมในกามไม่ประพฤตินิดในกาม คู่กับ
ศีลข้อ ๓

๔. สัจจะวาจา คือ มีความจริงใจซื่อตรงไม่พูดเท็จ คู่กับศีลข้อ ๔

๕. สัมมาสติ คือ มีสติสัมปชัญญะ มีสติปัญญาดีรู้รอบ^{๒๐} คู่กับศีลข้อ ๕

คุณธรรมทั้ง ๕ ข้อ ช่วยสนับสนุนให้ปฏิบัติศีล ๕ ให้สมบูรณ์ ให้สังคมอยู่
ร่วมกันด้วยความสงบสุขยิ่งขึ้น ถ้าทุกๆ คนปฏิบัติตามศีล ๕ การดำเนินชีวิต
ของมนุษย์ก็จะราบรื่นร่มเย็นเป็นสุขมาก

ในทรรศนะพุทธปรัชญา ถือว่าเมื่อการดำเนินวิถีชีวิต ประพฤติปฏิบัติ
ชอบตามหลักศีลธรรมขั้นพื้นฐานแล้วก็มีความสุขได้ส่วนหนึ่ง และยังสามารถนำ
พาวิถีชีวิตให้เจริญก้าวหน้าสูงขึ้นไปอีก จนบรรลุถึงจุดหมายปลายทางสูงสุดของ
ชีวิตได้ อันเป็นหนทางของผู้ปฏิบัติธรรมที่ประเสริฐที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ทรงทดลองค้นพบเป็นทางเดินที่สามารถนำไปสู่ความสะอาด ความสว่าง ความ
สงบสุข ตลอดจนเกิดปรีชาญาณ รู้แจ้งเห็นจริงในธรรม ที่ควรรู้ควรเห็น เป็นหลัก
ปฏิบัติซึ่ง เรียกว่า "มัชฌิมาปฏิปทา" คือ หลักทางสายกลาง ซึ่งเป็นหนทางปฏิบัติ
ไม่ตั้งเกินไป ไม่หย่อนเกินไป ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ ประการ^{๒๑} คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ หมายถึง ความเห็นชอบเห็นถูกต้องตามท่านองคลอง
ธรรม คือ เห็นอริยสัจ ๔ ได้แก่ เห็นในทุกข์ เห็นในเหตุให้เกิดทุกข์เห็นความดับ
ทุกข์ เห็นหนทางที่จะทำให้ถึงความดับทุกข์

^{๒๐}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ชุ.สุ. ๒๕/๒๕๗-๒๕๘/๓๕๕-๓๕๑ :

ที.ปา. ๑๑/๑๗๒-๒๐๖/๑๙๔-๑๙๗ ฉบับมหาจุฬาเดปีฎกั. ๒๕๐๐.

^{๒๑}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วินย. มหา. ๔/๑๓-๑๔/๑๓-๑๔ :

อภิ.วิ. ๓๕/๔๘๘/๒๕๕. ฉบับมหาจุฬาเดปีฎกั. ๒๕๐๐.

๒. สัมมาสังกัปปะ หมายถึง ความดำริชอบคิดชอบ คือ ดำริในการออกจากกามารมณ์ ความไม่พยาบาท ความไม่เบียดเบียน ไม่มีความเห็นแก่ตัว
 ๓. สัมมาวาจา หมายถึง การพูดชอบ คือ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ยุยงให้แตกความสามัคคี ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพื่อเจ้าไร้สาระหาประโยชน์ได้
 ๔. สัมมากัมมันตะ หมายถึง การกระทำที่ชอบประกอบสิ่งดี ๆ คือ ไม่ทำลายชีวิตผู้อื่นให้ตายหรือทรมาณสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ผู้อื่น ไม่ประพฤติผิดในกามารมณ์
 ๕. สัมมาอาชีวะ หมายถึง การหาเลี้ยงชีวิตชอบ คือ การประกอบอาชีพสุจริตเว้นจากเลี้ยงชีพในทางผิดศีลธรรมและผิดกฎหมายบ้านเมือง
 ๖. สัมมาวายามะ หมายถึง ความพยายามชอบ คือ ความขยันหมั่นเพียร พยายามสร้างความคิด พูด ทำ แต่สิ่งดี คือ พยายามละมานะทิฏฐิความชั่วร้ายต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแล้ว พยายามระวังความชั่วที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้นได้ และพยายามรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อม
 ๗. สัมมาสติ หมายถึง ความระลึกชอบ คือ ระลึกได้ก่อนที่จะคิดพูดทำ โดยมีสัมปชัญญะประจวบเข้าเป็นคู่กัน มีอุปการะมาก คือ เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่มนุษย์ คือ ระลึกตื่นรู้ตัวอยู่เสมอ ไม่หลงลืมง่าย
 ๘. สัมมาสมาธิ หมายถึง ความตั้งใจมั่นชอบ คือ ตั้งใจแน่วแน่ในอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง การตั้งมั่นแห่งจิต ไม่ฟุ้งซ่าน หวั่นไหว คือ มีความสงบ
- ในมรรคมีองค์ ๘ ข้อนี้ พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่าเป็นทางที่เป็นไป เพื่อความเข้าไปสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เป็นที่สุด
- การที่จะดำเนินชีวิตให้เป็นไปตามทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) มิให้ตั้งเกินไปนั้น ต้องอาศัยความไม่ประมาท กล่าวคือ ปฏิบัติตามศีล สมาธิ ปัญญา
- พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญความไม่ประมาท และทรงติเตียนความประมาทไว้ว่า
- อปฺปมาโท อมตํ ปหิ ความไม่ประมาทเป็นทางไม่ตาย
ปมาโท มจฺจุโน ปหิ ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย
อปฺปมตฺตา น มียนฺติ คนไม่ประมาทชื่อว่าไม่ตาย

เย ปมตฺตา ยถา มตา คนประมาทเหมือนคนตายแล้ว^{๒๙}

หลักคำสอนของพระพุทธศาสนา มีความเชื่อว่า ทั้งจิตใจ และวัตถุเป็นความจริงเท่า ๆ กัน มองโลกคล้ายกับธรรมชาตินิยม (naturalism) ในการดำเนินชีวิตมนุษย์มีประสบการณ์และกิจกรรมต่างๆ เป็นปรากฏการณ์ที่มีความดีอื่นๆ คือ มีปัญญา มีความรู้ความสามารถ ฉลาดกว่า ประเสริฐที่สุด

พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องความจริงแท้ที่สุดแห่งโลกที่เราอาศัยอยู่นี้ว่าเป็นความจริงมี ๒ ระดับ^{๓๐} คือ ความจริงระดับสมมติ เรียกว่า สมมติสังขะ (conventional truth) คือ สิ่งที่เป็นจริงตามสมมติ เพราะจริงตามบัญญัติของโลกเพื่อรับรู้ร่วมกัน ไม่มีความเป็นจริงในตัวเอง เช่น มนุษย์ สัตว์ พ่อแม่ ลูก หลาน พี่น้อง แมว สุนัข สิ่งเหล่านี้เกิดจากการรวมตัวกันของขันธ์ ๕ จึงไม่มีความเป็นจริง โดยสภาวะของตนเอง จึงจัดเป็นความจริงโดยสมมติของโลก

ส่วนอีกระดับหนึ่ง คือ ระดับโลกกุตระ เป็นระดับพ้นวิสัยโลกเหนือโลก เรียกว่า ปรมาตถ-สังขะ (ultimate truth) เป็นความจริงระดับสูงสุดไม่ถือว่าอยู่ในสมมติบัญญัติของชาวโลก เป็นความจริงที่พ้นจากสภาวะความเป็นไปทั้งหลายในโลก เป็นสภาวะที่พ้นจากการสมมติ พ้นจากการรับรู้ทางประสาทสัมผัสธรรมดาของบุคคล แต่อาศัยการหยั่งรู้ด้วยจิตใจรู้แจ้งแทงตลอดในสังขารม ความจริงแท้คือการบรรลุนิพพาน จนเห็นเป็นสามัญลักษณะของสิ่งนั้นๆ หรือเห็นตามกฎไตรลักษณ์

^{๒๙}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ขุ.ธ. ๒๕/๒๑-๒๒/๑๙

ฉบับมหาจุฬาเดปีฎก. ๒๕๐๐.

^{๓๐}พระเมธีธรรมภาณ. (ประยูร ธมมจิตโต). พุทธศาสนากับปรัชญา.

๒๕๓๓. หน้า ๙๘.

จากความจริงทั้ง ๒ ระดับ จะเห็นได้ว่า สมมติสังขจะเป็นเรื่องของความจริงระดับพื้นฐาน ที่ชาวโลกสามารถรับรู้ และเข้าใจได้ด้วยประสบการณ์ต่าง ๆ ของมนุษย์ ในความจริงระดับนี้ก็เกิดขึ้น เปลี่ยนแปลง และเสื่อมสลายไป

หลักทางสายกลาง "มัชฌิมาปฏิปทา" นี้ เป็นทางที่เป็นไปเพื่อความรู้ยิ่งเห็นจริงในธรรม ที่ควรรู้ควรเห็น เพื่อความดับกิเลส ดับทุกข์ เพื่อชีวิตที่สงบสุขปลอดภัย แต่การดำเนินชีวิตของมนุษย์ย่อมจะต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบใหญ่ ๓ ประการ คือ ตัวเองครอบครัว และสิ่งแวดล้อมในสังคม

วิถีชีวิตที่ดำเนินไปตามหลักศีลธรรม จะต้องพัฒนาตนเองให้มีความรู้สงบสุข ฟังพอใจในคุณธรรมชั้นสูงยิ่งๆ ขึ้น โดยเริ่มต้นจากความยินดี มีศรัทธาในการทำความดี และหลีกเลี่ยงการทำบาป เพราะการสั่งสมบาป นำทุกข์มาให้^{๓๑}

ตามพระคัมภีร์พุทธปรัชญา วิถีชีวิตมนุษย์เป็นไปตามกรรมลิขิต ซึ่งเป็นการกระทำของตนเอง มนุษย์จึงเป็นผู้ลิขิตชีวิตของตนเองและต้องรับผิดชอบต่อการกระทำทุกอย่างของตนเองโดยแท้ คือ ผู้ที่ทำกรรมใดไว้ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เขาย่อมได้รับผลกรรมนั้น ดังพุทธดำรัสว่า "ผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว เปรียบเหมือนบุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น รวมความว่าวิถีชีวิตมนุษย์จะต้องตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม^{๓๒} เป็นไปตามกรรมลิขิต

^{๓๑}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อจ.ทสก. ๒๔/๔๘/๘๘

ฉบับมหาจุฬาเดปีฎกั. ๒๕๐๐.

^{๓๒}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส.นิ. ๒๕/๖๐๐-๖๖๒/๔๕๔-๕๖๑ :

ม.อ. ๑๔/๒๙๘/๒๖๔ ฉบับมหาจุฬาเดปีฎกั. ๒๕๐๐.

บทที่ ๔

มติวิถีชีวิตมนุษย์ในสังคมครอบครัว

ในทรรคนะพุทธปรัชญา วิถีชีวิตมนุษย์ในสังคมนั้น เริ่มต้นจากสังคมในครอบครัวก่อน แล้วขยายออกไปสู่สังคมภายนอก เมื่อพ้นวัยทารกเติบโตแล้ว แต่มนุษย์ไม่อาจดำรงชีวิตอยู่ได้ตามลำพัง ต้องติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่น ในวิถีชีวิต จำเป็นต้องติดต่อกันพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน สังคมจึงมีส่วนส่งผลกระทบต่อความสุขและทุกข์แก่มนุษย์ พระพุทธเจ้าตรัสสอนหลักศีลธรรม เพื่อความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันระหว่างบุคคลในการอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขโดยถือเอาตัวผู้ปฏิบัติธรรมเป็นศูนย์กลางและทรงเปรียบเทียบบุคคลในฐานะต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กัน เช่นคำสอนในเรื่องทศ ๖ จะครอบคลุมฐานะบุคคลในสังคมที่ได้ดำเนินวิถีชีวิตอยู่ในสังคมตามหลักศีลธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ ดังนี้

๑. ทรงเปรียบ มารดา บิดาว่า เป็นทิศเบื้องหน้า
๒. ทรงเปรียบ ภรรยา และบุตร ว่า เป็นทิศเบื้องหลัง
๓. ทรงเปรียบ ครู อาจารย์ ว่า เป็นทิศเบื้องขวา
๔. ทรงเปรียบ มิตรสหาย ว่า เป็นทิศเบื้องซ้าย
๕. ทรงเปรียบ สมณพราหมณ์ ว่า เป็นทิศเบื้องบน
๖. ทรงเปรียบ บ่าวไพร่ ว่า เป็นทิศเบื้องต่ำ

คุณธรรมในทศ ๖ เป็นหลักประพฤติปฏิบัติ ซึ่งสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในฐานะหน้าที่ต่างๆ ตามเหตุผลของการอยู่ร่วมกันเกี่ยวข้องกับภาระกระทำในการ

ดำเนินชีวิตจำต้องพึ่งพาอาศัยเกื้อกูลกัน ด้วยความเมตตากรุณาตามหน้าที่ของผู้ครองเรือน คือ บิดา มารดา สามี ภรรยา และบุตร ซึ่งเป็นวิถีชีวิตครองเรือนของชาวโลก มนุษย์มีครอบครัวเป็นองค์ประกอบสำคัญมากและมีความใกล้ชิดเกี่ยวพัน กับการดำรงชีวิตอยู่ในสังคม พระพุทธศาสนามีคำสอนเรื่องการดำเนินวิถีชีวิตของมารดา บิดาว่าเป็นทิศเบื้องหน้า เพราะท่านทั้ง ๒ เป็นผู้ที่มีพระคุณมากยิ่งกว่าใครๆ ทั้งมีคุณธรรมที่เรียกว่า พรหมวิหารธรรม คือ ธรรมประจูดังพรหม คือ มารดา บิดาเป็นผู้มีเมตตา รักใคร่สงสารเลี้ยงดูอนุถนอมบุตรเป็นผู้เสียสละทุกอย่างเพราะความรักที่มีต่อบุตร เป็นพรหมของบุตรธิดา เป็นผู้แสดงโลกนี้แก่บุตร เป็นบูรพเทพ เป็นบูรพาจารย์ เป็นอาหุไนยบุคคลของบุตรเป็นบุคคลที่หาได้ยาก เป็นผู้ที่มีอุปการะ มาก พรหมวิหารธรรม ๔ ประการ คือ

๑. เมตตา คือ ความรักใคร่ปรารถนาจะให้มีความสุข
๒. กรุณา ความสงสาร คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์
๓. มุทิตา ความพลอยยินดีเมื่อบุตรได้ดี
๔. อุเบกขา วางเฉย ให้อภัยด้วยน้ำใจบริสุทธิ์^๒

นอกจากนี้มารดาบิดายังเปรียบเหมือนวิสุทธิเทพ คือ เสมือนพระอรหันต์ที่คอยอบรมสั่งสอนทั้งป้องกันให้ประโยชน์สุขต่อบุตรอย่างบริสุทธิ์ใจ มารดาบิดาเป็นดุจบูรพาจารย์เพราะเป็นครูอาจารย์อบรมสั่งสอนเป็นคนแรก ตามที่ท่านดรัสเปรียบไว้ว่า บิดามารดาเป็นทิศเบื้องหน้า มีหน้าที่เพื่ออุปการะแก่บุตร ๕ ประการ คือ

๑. ห้ามปราบป้องกันจากความชั่ว
๒. ดูแลฝึกอบรมให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
๔. จัดหาคู่ครองที่สมควรให้

^๒มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อภิ.วิ. ๓๕/๖๔๒, ๖๔๖/๓๓๑, ๓๔๘

๕. มอบทรัพย์สินสมบัติให้เมื่อถึงโอกาสอันสมควร^๓

ในสังคมาครอบครัวจำเป็นที่จะต้องดำเนินชีวิตให้อยู่ร่วมกัน เพื่อความเจริญรุ่งเรือง ของประเทศชาติที่มั่นคง ครอบครัวสงบสุข

การดำเนินวิถีชีวิตของบุตรผู้เป็นทายาท นอกจากจะรับทรัพย์สินสมบัติและรักษาชื่อวงศ์ตระกูลแล้ว จะต้องรับเอาหน้าที่และคุณธรรมต่างๆ มาประพฤติปฏิบัติชอบในฐานะที่เป็นทายาทที่ดี พึงเคารพในทิศเบื้องหน้าในฐานะเป็นบุตรธิดาควรอ่อนน้อมให้ความเคารพแสดงออกถึงความกตัญญูกตเวทิตา ธรรมที่เป็นเครื่องหมายของคนดี

ในสังคมาลกุสตรกล่าวว่าการบำรุงมารดาบิดา เลี้ยงดูปรนนิบัติมารดาบิดาเป็นหน้าที่ของบุตรธิดาที่ดี เป็นมงคลชีวิตอย่างประเสริฐอันบุตรธิดาพึงบำรุงมารดาบิดาด้วยสถาน ๕ ประการ คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
๒. ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน
๓. ดำรงวงศ์สกุล
๔. ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทที่รับทรัพย์สินมรดก
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน^๔

หลักศีลธรรมที่กล่าวมา เป็นหลักธรรมที่สนับสนุนให้การดำเนินวิถีชีวิตในสังคมาครอบครัวอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข บุตรธิดาที่ดี จะไม่คบหาอบายมุข หลีกเว้นหนทางที่จะเดินไปสู่ความเสื่อมเสียพินาศเป็นทุกข์เดือดร้อนทั้งตนเองและผู้อื่นในสังคมา เพราะอบายมุขมีโทษต่างๆ เช่น ผู้ดื่มสุรามึนเมาย่อมมีโทษ คือ

^๓มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อัง. ปญจก. ๒๒/๓๘/๓๘

ฉบับมหาจุฬาฯ เดิปีฎก. ๒๕๐๐

^๔มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ที. ปา. ๑๑/๒๖๗/๑๖๔

ฉบับมหาจุฬาฯ เดิปีฎก. ๒๕๐๐.

๑. เสียทรัพย์สินสมบัติ
๒. ก่อการทะเลาะวิวาท
๓. ก่ออุบัติเหตุขาดสติสัมปชัญญะ
๔. ทำลายสุขภาพร่างกายเกิดโรค
๕. ไม่รู้จักละอาย
๖. บั่นทอนกำลังสติปัญญา เป็นต้น๕

บุตรธิดาที่ได้ประพฤติดังความกตัญญูกตเวทิจักอุปการะคุณของท่านแล้วทำตอบแทนเป็นบุตรที่ดี ในมงคลสูตรกล่าวว่า การเลี้ยงดูบำรุงมารดาบิดา การสงเคราะห์บุตรภรรยาสามี การจัดการงานอันไม่อาภุศลนี้เป็นอุดมมงคล๕

การดำเนินวิถีชีวิตของสามีและภรรยาในสังคมาครอบครัว

ตามพุทธประเพณีปรัชญา กล่าวว่าการสงเคราะห์บุตรและภรณยานั้น ท่านจัดเป็นอุดมมงคลหนึ่งในอุดมมงคล ๓๘ เพราะสามีมีฐานะเป็นเหมือนผู้พิทักษ์รักษาคุ้มครองภรรยา ซึ่งเป็นความคิดเห็นของชาวอินเดียในสมัยนั้น ที่ถือว่า สตรีเมื่อเยาว์วัยอยู่ในความคุ้มครองของพ่อแม่ ครั้นเมื่อเติบโตใหญ่มีครอบครัวก็ตกอยู่ในความคุ้มครองของสามี ครั้นแก่ชราก็อยู่ในความดูแลของบุตร แต่พุทธปรัชญา ยกย่องให้ความสำคัญแก่สตรี ในฐานะภรรยาว่าเป็นผู้ดูแลจัดการกิจการภายในครอบครัวสมควรที่สามีจะมอบความเป็นใหญ่ในครัวเรือน เมื่อภรณยามีบุตรก็ได้ชื่อว่า เป็นผู้ทำกิจที่ยากยิ่งกว่าสามี ฐานะสตรีในพุทธปรัชญาจึงสูงส่งกว่าฐานะสตรีโดยทั่วไปในสังคมอินเดียสมัยนั้น

๕มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา. ๑๑/๒๔๗/๑๕๘

ฉบับมหาจุฬาเดปิฎก. ๒๕๐๐.

๖มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุ.ขุ. ๒๕/๑-๑๓, ๒๖๑-๒๗๒/๔-๕.

๔๗๘-๔๘๑ ฉบับมหาจุฬาเดปิฎก. ๒๕๐๐.

ในสังคาสกสูตร ได้กล่าวหลักธรรมตามหน้าที่อันควรปฏิบัติในการดำเนินชีวิตในสังคมครอบครัว ซึ่งสามัคยปฏิบัติต่อภรรยา ๕ ประการ คือ

๑. ยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา
๒. ไม่ดูหมิ่นให้เกียรติว่าเป็นภรรยา
๓. ไม่ประพฤตินอกใจภรรยา
๔. มอบความเป็นใหญ่ในบ้านให้เขาจัดการ
๕. ให้เครื่องประดับของขวัญเสื้อผ้าอาภรณ์ต่างๆ ตามโอกาส

ดังพุทธดำรัสว่า “ดูกรภคชนัตถบุตร ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังอันสามีพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ สถาน คือ ด้วยยกย่องว่าเป็นภรรยา ๑ ด้วยไม่ดูหมิ่น ๑ ด้วยไม่ประพฤตินอกใจ ๑ ด้วยมอบความเป็นใหญ่ให้ ๑ ด้วยให้เครื่องแต่งตัว ๑”

ในทานองเดียวกัน ภรรยาเมื่อได้รับการสงเคราะห์ ๕ ประการจากสามีแล้ว ก็ควรทำหน้าที่อนุเคราะห์สามี ตอบแทนด้วยใจบริสุทธิ์ รักษาพรหมภิษัตริย์ โดยปฏิบัติหน้าที่ดังนี้ คือ

๑. ดูแลจัดการในครัวเรือนดี
๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีมีมนุษยสัมพันธ์กับผู้ใกล้ชิดของสามี
๓. ไม่ประพฤตินอกใจสามี
๔. รักษาทรัพย์สมบัติที่สามีหามาได้
๕. ซื่อสัตย์ ไม่เบียดเบียนในการหาเลี้ยงชีพของสามี

ชีวิตที่มีการสงเคราะห์ช่วยเหลือเกื้อกูลด้วยการให้ความรักความเมตตา พุดจาด้วยคำไพเราะและการประพฤติตนเป็นประโยชน์ คิดอะไรก็ประกอบ

มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที่.ป.า. ๑๑/๒๖๔/๑๖๕

ฉบับมหาจุฬาฯ เดปิฎก. ๒๕๐๐.

มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อ.จ.ป.ญจก. ๒๒/๓๓/๓๑-๓๓

ฉบับมหาจุฬาฯ เดปิฎก. ๒๕๐๐.

ด้วยเมตตา พุทอะไรก็มีสัจจะจริงใจด้วยเมตตา ทำอะไรๆ ก็ประกอบด้วยเมตตา
เห็นใจให้อภัยซึ่งกันและกัน สังคมครอบครัวก็จะมีแต่ความสุข

นอกจากนี้ในอุคคหสูตร อังคุตตรนิกายปัญจกนิบาตยังได้กล่าวถึงสตรีที่
ทำหน้าที่ภริยาที่ดี โดยนัยเดียวกันนี้ เมื่อละจากโลกนี้ไปแล้วย่อมเข้าถึงความเป็น
เทวดาเหล่าหนึ่ง ดังข้อความที่ปรากฏพระไตรปิฎกว่า

สุภาพสตรีผู้มีปรีชา ย่อมไม่ดูหมิ่นผู้หมั้นเพียรชวนชวายุอยู่เป็นนิตย์เสียง
ตนอยู่ทุกเมื่อให้ความปรารถนาหังปวง ไม่ทำสามีให้ชุนเคืองด้วยประพฤติแสดง
ความหึงหวงสามีและยอมบูชาผู้ที่เคารพหังปวงของสามี เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้าน
สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามี ประพฤติตนเป็นที่พออกพอใจของสามี รักษา
ทรัพย์สมบัติที่สามีหามาได้ นารีโดยยอมประพฤติตามความพอใจของสามี รู้จักรักษา
ทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้ด้วยดี หญิงนั้นเป็นแม่ศรีเรือนที่ดีเป็ที่รักของสามี

กล่าวโดยสรุปตามทรรศนะพุทธปรัชญาถือว่า ชีวิตในสังคมครอบครัว
ของสามีและภรรยา นั้น สามีควรมีบทบาท มีฐานะเป็นผู้นำของครอบครัว ภริยา
เปรียบด้วยทิตเบื้องหลัง ควรอยู่ในฐานะเป็นผู้ติดตาม บรรดาทิต ๖ เหล่านั้น
บุตรและภริยาพึงทราบว่ ทิตเบื้องหลัง ด้วยสามารถการติดตามไปข้างหลัง ๕

วิถีชีวิตคู่ชื่นชมและคู่ระกำขมขื่น

วิถีชีวิตคู่ชื่นชมและคู่ระกำขมขื่น หรือคู่บุญคู่กรรมเป็นวิถีชีวิตคู่ครองที่มี
คุณธรรมลักษณะนิสัยความประพฤติปฏิบัติอันดีแสดงออกต่อกันด้วยความเอื้อเฟื้อเกื้อ
กูลอดทนอดกลั้น ท่านแสดงลักษณะของภรรยาไว้ ๗ ประเภท ดังนี้๑๐

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อัง ปญจก. ๒๒/๓๓/๓๑-๓๓

ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. ๒๕๐๐.

๑๐ มหามกุฏราชวิทยาลัย. มังคลัตถกปิณี. ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

(พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๑๒) หน้า ๓๒๔.

๑. วรกาภริยา คือ ภรรยาเยี่ยงเพชรฆาต คือ ภรรยาที่มีได้อยู่กินกันด้วยความรักพอใจ มีแต่ดูหมิ่นและคิดทำลายสามี

๒. โจรีภริยา คือ ภรรยาเยี่ยงโจร ภรรยาชอบจ่ายฟุ่มเฟือยเล่นพนัน ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ

๓. อัยยาภริยา ภรรยาเยี่ยงนาย คือ ภรรยาที่เกียจคร้านในกิจการงานต่างๆ ปากร้ายหยาบคายข่มสามี

๔. มาตาภริยา ภรรยาเยี่ยงมารดา คือ ภรรยาที่หวังดีปรารถนาดีเสมอห่วงใยเอาใจใส่สามีรู้จักประหยัดรักษา

๕. ภคินีภริยา ภรรยาเยี่ยงน้องสาว คือ ภรรยาผู้เคารพรักสามีตั้งน้องรักที่มีใจอ่อนโยนรู้จักเกรงใจ คล้อยตามสามีเสมอ

๖. สขีภริยา ภรรยาเยี่ยงสหาย คือ ภรรยาที่เป็นเหมือนเพื่อน มีจิตใจภักดี เวลาพบสามีก็ร่าเริงดีใจประพุดติ้วดี

๗. ทาสีภริยา ภรรยาเยี่ยงทาส คือ ภรรยาที่ยอมอยู่ในอำนาจสามี มีความอดได้ แม้จะถูกสามีตะคอกดบตี ก็ไม่แสดงความโกรธตอบใดๆ

จากพุทธพจน์ข้างต้นสอนให้ภรรยารู้จักพิจารณาสำรวจตัวเองว่าที่เป็นอยู่ตนเป็นภรรยาประเภทไหน ในทั้ง ๗ ประเภทนั้น แต่สำหรับชายอาจใช้เป็นหลักสำรวจหญิงที่จะเป็นคู่ครองตามความเหมาะสมของตนได้

แม้สามีหรือชายก็มีหลายประเภทเช่นเดียวกับภรรยา ๗ ประเภทนี้ด้วย หญิงสามารถสำรวจคู่ครองได้ด้วยการพิจารณาเปรียบเทียบจากภรรยาประเภทต่างๆ เหล่านี้ว่าชายสามีของตนจัดอยู่ในประเภทใดประเภทหนึ่ง

วิถีชีวิตของผู้ครองรักครองเรือน พุทธปรัชญา มีหลักธรรมสำหรับการครองเรือนเรียกว่า พรวาจาธรรม ๔ ประการ^{๑๒} คือ

๑. สัจจะ ความจริงซื่อสัตย์ต่อกันจริงใจ จริงวาจา คือ พูดจริงทำจริง

๒. ทมะ ฝึกตน คือ รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดตัดนิสัย แก้ไขข้อบกพร่องข้อขัดแย้งปรับตัวปรับใจเข้าหากัน

๓. ชันติ อดทน คือ มีจิตใจเข้มแข็งหนักแน่น ไม่วู่วาม ทนต่อความล่วงเกินได้อดทนต่อความเหนื่อยยากตรากตรำ ฝ่าฟันอุปสรรคลำบากไปด้วยกัน

๔. จาคะ เสียสละ คือ มีน้ำใจ เสียสละความสุขสำราญความพอใจส่วนตัว เพื่อคู่ครองได้ เช่น อดหลับอดนอนพยายามปลุกกันเหน็ดเหนื่อยเป็นต้น มีจิตใจกว้างเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อญาติมิตร^{๑๓}

คุณสมบัติคู่ครองรักคู่สร้างคู่สมเป็นคุณธรรมสำหรับวิถีชีวิตคู่ที่จะทำการดำเนินชีวิตของคู่สมรมีชีวิตสอดคล้องกลมกลืนกัน เป็นพื้นฐานอันมั่นคงที่จะทำให้การอยู่ครองรักกันได้ยืนยาวนาน เรียกว่า สมชีวิธรรม ๔ ประการ คือ

๑. สมสัทธา มีศรัทธาสมกัน พอใจเชื่อมั่นเคารพนับถือในลัทธิศาสนา สิ่งเคารพบูชาและหลักการต่างๆ มีแนวคิดความสนใจหนักแน่นเสมอปรับเข้ากันได้ดี

๒. สมศีลา มีศีลสมกัน คือ ความประพฤติศีลธรรมจรรยา มารยาท เป็นพื้นฐานอบรมเหมาะสมไปกันได้ดี

๓. สมจาคา มีจาคะสมกัน คือ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ความโอบอ้อมอารีมีน้ำใจกว้างมีความเสียสละให้อภัยมีเมตตากรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น พอกลมกลืนกัน

^{๑๒}พระธรรมปิฎก. (ป.อ. ปยุตฺโต). ธรรมบุญชีวิต. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๔). หน้า ๓๒.

^{๑๓}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ชุ.ส. ๒๕/๑๕๐/๓๗๐ : ส.ส. ๑๕/๔๔๔/๓๑๖. ฉบับมหาจุฬาเดปีฎก. ๒๕๐๐.

๔. สมปัญญา มีปัญญาสมกัน รู้จักเหตุผลสามารถพูดเข้ากันได้ดี๑๔
จะเห็นได้ว่าคุณธรรมเหล่านี้ย่อมนำวิถีชีวิตสามิภรรยาให้อยู่ร่วมกันอย่าง
มีความสุข ส่งผลให้สังคมมีความสุขไปด้วย

การดำเนินวิถีชีวิตของครูอาจารย์

วิถีชีวิตของครูอาจารย์ผู้ทำหน้าที่สั่งสอนให้การศึกษาแก่กุลบุตรกุลธิดา
เป็นกัลยาณมิตร ประกอบด้วยคุณสมบัติตาม หลักกัลยาณมิตรธรรม ๗ ประการ คือ

๑. ปิโย น่ารัก มีเมตตาสร้างความรู้สึกละมุน
๒. ครุ มีความประพฤติน่าเคารพรู้สึกอบอุ่นให้เป็นที่พึ่งได้
๓. กาวนियो มีความรู้จริงน่าเจริญใจเป็นผู้ฝึกฝนอบรมคน เป็นที่น่า

ยกย่อง ควรเอาอย่าง

๔. รัตตา รู้จักพูดชี้แจงให้ได้ผล คือ รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ
๕. วจนิกขโม อุดหนุนต่อถ้อยคำชักถามพร้อมรับฟัง
๖. คัมภีริญจะ กระตือรือร้น กัดดา สอนเรื่องที่ยุ่งยากลึกซึ้งให้เข้าใจได้
๗. โนจัญฐาเน นิโยชะเย ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสียใดๆ๑๕
และมีความตั้งใจประสิทธิ์ความรู้โดยตั้งตนอยู่ในธรรมเทศกธรรม ๕

ประการ คือ๑๖

๑. อนุพุททิกถา - สอนให้มีขั้นตอนเนื้อหาถูกต้องตามลำดับ มีเหตุผล
สัมพันธ์ต่อกัน

๑๔มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อจ. จตุกก. ๒๑/๕๕/๕๐

ฉบับมหาจุฬาเดปีฎก. ๒๕๐๐.

๑๕มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อจ. สดตก. ๒๓/๓๗/๒๕ : ส.ม.

๑๙/๖๓-๗๐/๒๕-๒๖ : ที.ปา. ๑๑/๓๐๔/๑๙๒-๑๙๖ ฉบับมหาจุฬาเดปีฎก. ๒๕๐๐.

๑๖มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อจ. ปญจก. ๒๒/๑๕๙/๑๗๔-๑๗๕

ฉบับมหาจุฬาเดปีฎก. ๒๕๐๐.

๒. ปรีชาญาณ ทศสาขาวิ - จับจุดสำคัญมาขยายให้เข้าใจเหตุผล
 ๓. อนุทยาตา - ตั้งจิตเมตตาสอนด้วยความปรารถนาดี
 ๔. อนามิสันดร - สอนไม่หวังผลประโยชน์ตอบแทนใดๆ
 ๕. อนุปหัจจ - มีใจเป็นธรรมวางจิตตรงไม่กระทบคนและผู้อื่น
- วิถีชีวิต ครู อาจารย์ ต้องสามารถมีลีลาของนักสอน คือ เข้าใจเห็นลีลา

ครูทั้งสี่ คือ

๑. สันทิสสนา - ชี้ให้ชัดแสดงเหตุผลแยกแยะให้ผู้ฟัง เข้าใจแจ่มแจ้ง
๒. สมหาทปนา - ชวนให้ปฏิบัติสิ่งใดควรทำก็บรรยายให้มองเห็นความสำคัญเห็นจริงยอมรับนำไปปฏิบัติได้
๓. สมุตเตชนา - ปลุกให้มีกำลังใจมั่นใจที่จะให้สำเร็จ
๔. สัมปหังสนา - ปลุกให้เบิกบานร่าเริงมองเห็นผลดีและทางสำเร็จ

คือ สอนให้แจ่มแจ้งจงใจแล้วกล้าว่า เร็ว^{๑๑}

และครู อาจารย์ อาจตรวจสอบตนเองด้วยลักษณะการสอนของพระบรมครูอีก ๓ ประการ คือ

๑. สอนด้วยความรู้จักจริง ทำได้จริงจึงสอน
๒. สอนอย่างมีเหตุผลให้เขาพิจารณาเข้าใจแจ่มแจ้งด้วยปัญญาของเขาเอง

๓. สอนให้ได้ผลจริงสำเร็จจุดมุ่งหมายในเรื่องที่สอน คือ สอนให้เข้าใจได้จริง เห็นความจริงทำได้จริง นำไปปฏิบัติได้ผลจริง เป็นต้น^{๑๒}

^{๑๑}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อัง. อฏฐก. ๒๓/๖๒, ๗๘/๒๔๕.

๒๗๒-๒๗๓ ฉบับมหาจุฬา เตปิฎก. ๒๕๐๐

^{๑๒}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อัง. ติก. ๒๐/๑๒๖/๒๗๐

ฉบับมหาจุฬา เตปิฎก. ๒๕๐๐.

จะ เห็น ได้ ว่า วิถีชีวิตของ คน ย่อม มี ความ แตกต่าง กัน แต่ ก็ มี หลัก ศีลธรรม เป็น เครื่อง ยึดถือ ปฏิบัติ ตาม หน้า ที่ เช่น ทิศ เบื้อง ขวามือ ครู อาจารย์ มี หน้า ที่ อนุเคราะห์ ต่อ ศิษย์ ดังนี้

๑. แนะนำ ฝึกอบรม ให้ เป็น คน ดี
๒. สอน ให้ เข้าใจ แจ่ม แจ้ง
๓. สอน ศิลปวิทยา ให้ สิ้น เชิง
๔. ยกย่อง ความ ดีงาม ความ สามารถ ให้ ปรากฏ
๕. ค้ำจุน ทั่ว ทุก ทิศ ฝึก ให้ สามารถ ใช้ วิชา เลี้ยงชีพ และ รู้ จัก รักษา ตน

ดำเนิน ชีวิต ต่อ ไป ด้วย ดี ๑๙

วิถีชีวิตของศิษย์ที่รักการศึกษาเล่าเรียน

การ ดำเนิน วิถีชีวิต ของ ศิษย์ รัก การ ศึกษา เล่า เรียน จะ เป็น นัก เรียน นัก ศึกษา หรือ นัก ค้นคว้า พึง ควร ปฏิบัติ ตาม หลัก ธรรม คำ สอน ของ พุทธ ศาสนา คือ อิทธิบาท ๔ จักร ๔ ธรรม แห่ง ความ เจริญ ก้าว หน้า และ หลัก ที่ ควร รู้ เรียกว่า หัวใจ นัก ปราชญ์ คือ สุ. จิ. ปุ. ลี แล้ว ควร ประพฤติ ปฏิบัติ ใน หลัก การ ที่ ควร รู้ อีก คือ รู้ หลัก บुरพภาค ของ การ ศึกษา คือ รู้ จัก องค์ ประกอบ ที่ เป็น ปัจจัย แห่ง สัมมา ทิฎฐิ ๒ ประการ ดังนี้

๑. องค์ ประกอบ ภายนอก ที่ ดี ได้แก่ มี กัลยาณ มิตร รู้ จัก หา ผู้ แนะนำ สั่ง สอน ที่ ปรี กษา เพื่อน หนังสือ สื่อ
๒. องค์ ประกอบ ภายใน ที่ ดี คือ มี โยนิ โสมนส การ รู้ จัก ใช้ ความ คิด คิด ถูก คิด เป็น พิจารณา แยก แยะ สิ่ง นั้น ๗ หรือ ปัญหา นั้น ๗ ๑๐

๑๙ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา. ๑๑/๒๖๘/๑๖๔

ฉบับมหาจุฬาเดปีฎก. ๒๕๐๐.

๒๐ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ม. ๑๒/๔๘๗/๔๓๙-๔๔๐

ฉบับมหาจุฬาเดปีฎก. ๒๕๐๐.

และประพฤติปฏิบัติตามหลัก อิทธิบาท ๔ ธรรมแห่งความสำเร็จสม
ประสงค์ คือ

๑. ฉันทะ คือ ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น
๒. วิริยะ คือ ความขยันหมั่นเพียรสม่ำเสมอ
๓. จิตตะ คือ เอาใจ ผักใฝ่ดูแลและจดจ่อตลอด
๔. วิมังสา คือ การพิจารณาไตร่ตรองเหตุผล^{๒๑}

หลักธรรมที่จะนำวิถีชีวิตให้ก้าวไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้า จักร
กรรมประดุจล้อทั้งสี่ที่นำรถไปสู่จุดหมายปลายทางสูงสุด คือ หลักธรรมที่เรียก
ว่า จักรมี ๔ (หรืออวุฬักรรม ธรรมให้เจริญก้าวหน้าที่ได้กล่าวแล้ว)

และจะศึกษาเล่าเรียนอะไรก็ทำตนให้เป็นพหูสูต ในด้านนั้น ด้วยการ
สร้างความรู้ความเข้าใจให้แจ่มแจ้ง องค์ของพหูสูต หมายถึง ผู้ได้เรียนมาก ผู้
คงแก่เรียน ๕ ประการ คือ

๑. พหุสสุตา ฟังมาก เล่าเรียนสลับรับฟังรู้เห็นอ่านมาก
๒. ธตา ชำได้ จับหลักการสาระ เนื้อหาเรื่องราวจดจำได้
๓. วจสา ปริจิตา ท่องบ่นจนคล่องแคล่วชัดแจ้งจำได้คล่องปาก
๔. มนสาอนุเปกชิตา เจนใจใสใจนึกคิดได้เจนเจนาใจ
๕. ทิฏฐิยา สุปฏิวิทธา ขบคิดได้ด้วยทฤษฎีเข้าใจเหตุผลได้อย่าง

ละเอียดลึกซึ้ง^{๒๒}

ศิษย์ผู้แสวงหาความรู้ความก้าวหน้าในการดำเนินวิถีชีวิต พึงควร
เคารพผู้จุดประทีปปัญญาความรู้ให้แก่ตนควรแสดงความเคารพนับถือ ตามหลัก
ปฏิบัติอาจารย์ตามหน้าที่ในเรื่องทิศ ๖ ทิศเบื้องต้น^{๒๓} คือ

^{๒๑}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา. ๑๑/๓๐๖/๑๙๗-๑๙๘

ฉบับมหาจุฬาเดปิฎก, ๒๕๐๐.

^{๒๒}พระธรรมปิฎก. (ป.อ. ปยุตโต) ธรรมนุญชิต. ๒๕๓๘. หน้า ๕๒-

^{๒๓}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา ๑๑/๒๖๘/๑๖๔

ฉบับมหาจุฬาเดปิฎก, ๒๕๐๐.

๑. ลุกต้อนรับแสดงความเคารพนับถือ
๒. เข้าไปหาเพื่อบำรุงรับใช้ปรึกษาซักถามรับคำแนะนำต่างๆ
๓. เชื่อฟังด้วยดี รู้จักฟังให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งจริง
๔. ประณินบัติ ช่วยเหลือกิจการงานต่างๆ
๕. ศิษย์ที่ดีศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาด้วยความเคารพ ตั้งใจจริง

การดำเนินชีวิตของมิตรสหายในสังคม

ในการดำเนินวิถีชีวิตในสังคมนั้นย่อมมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเพื่อนฝูงญาติมิตรสหาย

เกี่ยวกับการคบมิตรนี้ พุทธปรัชญาสอนว่า ไม่ให้คบคนพาล ให้คบบัณฑิต มีข้อความปรากฏในมงคลสูตรว่า การไม่คบคนพาล ๑ การคบบัณฑิต ๑ การบูชาบุคคลที่ควรบูชานี้เป็นอุดมมงคล^{๒๔}

การคบคนชั่วเป็นมิตร ก็เท่ากับเป็นการเพาะนิสัยให้เกิดความเคยชินในความชั่ว นานๆ เข้า ก็อาจจะทำความชั่วนั้นเสียเองโดยไม่ยาก เพราะความชั่วนั้นทำได้ง่ายกว่าความดี การรู้จักเลือกคบคนดีจึงเป็นคุณธรรมที่สำคัญในการดำเนินวิถีชีวิต ในสังคม มีทศเบื่องซ้าย (มิตรเทียม) ไม่ควรคบเป็นมิตรไว้ ๕ ประเภท^{๒๕} คือ

๑. คนปกอลอก ย่อมมีลักษณะ ๔ คือ (ทรชน)
๑. คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว

^{๒๔}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ชุ.ช. ๒๕/๑-๑๓, ๒๖๑-๒๗๒/๔-๕.

๔๗๘-๔๘๑ ฉบับมหาจุฬาฯ เตปีฎก. ๒๕๐๐.

^{๒๕}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา. ๑๑/๒๕๔-๒๕๕, ๒๗๐/๑๖๑-๑๖๕ ฉบับมหาจุฬาฯ เตปีฎก. ๒๕๐๐.

๒. เสียให้น้อย คิดเอาให้ได้มาก
 ๓. ไม่รับทำกิจของเพื่อนในคราวมีภัย
 ๔. คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์
๒. คนดีแต่พูดมีลักษณะ ๔ คือ (วชิกรรรม)
๑. เก็บเอาของล่วงมาแล้วมาปราศรัย
 ๒. อ้างเอาของที่ยังมาไม่ถึงมาปราศรัย
 ๓. สงเคราะห์ด้วยสิ่งหาประโยชน์มิได้
 ๔. เมื่อเพื่อนมีกิจ อ้างแต่เหตุขัดข้อง คือ ออกปากฟังมิได้
๓. คนหัวประจบ มีลักษณะ ๔ ได้แก่ (อนุปิยภาณี)
๑. จะทำชั่วก็คล้อยตาม
 ๒. จะทำดีก็คล้อยตาม
 ๓. ค่อนหน้าว่าสรรเสริญ
 ๔. ลับหลังนินทา
๔. คนชักชวนในทางฉิบหาย มีลักษณะ ๔ ได้แก่
๑. ชักชวนดื่มน้ำเมา
 ๒. ชักชวนเที่ยวกลางคืน
 ๓. ชักชวนให้เที่ยวดูการเล่นมหรสพ
 ๔. ชักชวนเล่นการพนัน

เหล่านี้ท่านจัดเป็นมิตรเทียมมิใช่มิตรแท้ คือ เป็นบุคคลที่ไม่ควรคบหา เหมือนคำภาษิตว่าคบคนพาลย่อมพาลเข้าหาผิด คบบัณฑิตบัณฑิตย่อมพาลเข้าหาผล ส่วนมิตรแท้เป็นมิตรที่ควรคบ ท่านก็ได้กล่าวไว้ในสิงคาลกสูตร มี ๔ ประเภทเช่นกัน คือ มิตรมีอุปการะ ๑ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ ๑ มิตรแนะนำประโยชน์ ๑ มิตรมีความรักใคร่๒๑

๑. มิตรมีอุปการะย่อมมีลักษณะ ๔ ประการ คือ
 ๑. ป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว
 ๒. ป้องกันทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาท
 ๓. เมื่อมีภัยเป็นที่พึ่งอาศัยได้
 ๔. เมื่อมีธุระช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก
๒. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มีลักษณะ ๔ ประการ คือ
 ๑. ขยายความลับของตนแก่เพื่อน
 ๒. บิดความลับของเพื่อนไม่ให้แพร่งพราย
 ๓. ไม่ละทิ้งในเหตุอันตราย
 ๔. แม้ชีวิตก็สละให้ได้
๓. มิตรแนะนำประโยชน์มีลักษณะ ๔ ประการ คือ
 ๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
 ๒. แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี
 ๓. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
 ๔. บอกทางสวรรค์ให้
๔. มิตรมีความรักใคร่ ย่อมมีลักษณะ ๔ ประการ คือ
 ๑. ทุกข์ก็ทุกข์ด้วยเห็นใจเพื่อน
 ๒. สุขก็สุขด้วยพลอยยินดี ดีใจด้วย
 ๓. ห้ามคนที่กล่าวโทษเพื่อน
 ๔. สรรเสริญคนที่สรรเสริญเพื่อน

ในการคบมิตรย่อมจะมีความสัมพันธ์ในสังคมด้วยการทำหน้าที่ มิตรที่ดี

ควรบำรุงมิตรเป็นการผูกใจมิตรไว้ด้วยสถาน ๔ ประการ คือ

๑. ด้วยการให้ปันเสียสละ เผื่อแผ่ให้แกกัน
๒. ด้วยการเจรจาถ้อยคำเป็นที่รักมีน้ำใจแก่กัน
๓. ด้วยประพฤติประโยชน์ช่วยเหลือเกื้อกูลแก่กัน
๔. ด้วยความเป็นผู้มีตนเสมอ (ไม่ถือตัว) ร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วยกัน

๕. ด้วยไม่แกลังกล่าวให้คลาดจากความจริง

มิตรสหายที่ได้รับการบำรุงจากมิตรแล้ว ก็พึงอนุเคราะห์มิตรเป็นการ
ตอบแทนให้แก่กันด้วยสถาน ๕ ประการ คือ

๑. รักษามิตรผู้ประมาทแล้ว
๒. รักษาทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
๓. เมื่อมิตรมีภัยเอาเป็นที่พึ่งพำนักได้
๔. ไม่ละทิ้งในยามปกติหรือวิบัติ
๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ญาติของมิตร

การดำเนินชีวิตในสังคมของมนุษย์ได้ยึดมั่นเคารพนับถือสมณะพราหมณ์
สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ กัน จึงมีความสัมพันธ์ระหว่างการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ใน
สังคมอีกฐานะหนึ่งคือ

วิถีชีวิตพระสงฆ์หรือสมณพราหมณ์กับคฤหัสถ์อุบาสก-อุบาสิกาในสังคม

ความสัมพันธ์ระหว่างสมณพราหมณ์ หรือนักบวช กับสาธุชน ท่านแสดง
ว่าเป็นทิศเบื้องบน๒๐ คือ

อุบาสกอุบาสิกา พึ่งบำรุงสมณะพราหมณ์ ๕ ประการ คือ

๑. ด้วยกระทำกายกรรมประกอบด้วยเมตตา
๒. ด้วยกล่าววจีกรรมประกอบด้วยเมตตา
๓. ด้วยมโนกรรมคิดประกอบด้วยเมตตา
๔. ด้วยความเป็นผู้ไม่ปิดประตูคือยินดีต้อนรับ
๕. ด้วยให้อาμισทานเนื่องๆ

พระสงฆ์ - สมณพราหมณ์พึงอนุเคราะห์ศฤง์ด้วยสถาน ๕ ประการ
เช่นกัน คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. แนะนำสอนให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงามปรารถนาดี
๔. ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๕. บอกทางสวรรค์ให้ บอกวิธีดำเนินชีวิตให้ประสบความสำเร็จ

วิถีชีวิตมนุษย์ในฐานะนายจ้างกับลูกจ้าง

ชีวิตมนุษย์ในสังคม การดำเนินชีวิตมีความจำเป็นอีกส่วน คือ ความสัมพันธ์กันระหว่าง นายกับบ่าว หรือผู้บังคับบัญชา กับผู้ใต้บังคับบัญชา พระพุทธองค์ทรงประทานหลักปฏิบัติเป็นหน้าที่ ในการดำเนินชีวิตของกันและกัน เรียกว่า ทิศเบื้องต่ำ บ่าวไพร่กับนาย^{๖๖} คือ

๑. นายจ้างมีหน้าที่พึงบำรุงลูกจ้างด้วยสถาน ๕ ประการ คือ

๑. ด้วยจัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
๒. ด้วยให้อาหารและรางวัล
๓. ด้วยการรักษาในคราวเจ็บไข้
๔. ด้วยแจกของมีรสแปลกให้กินบ้าง
๕. ด้วยปล่อยให้สรมียเทศกาลอันสมควร

๒. ส่วนลูกจ้าง เมื่อได้รับความเมตตาจากนายจ้างแล้ว ก็ควรอนุเคราะห์แก่นายจ้างด้วยสถาน ๔ ประการ คือ

^{๖๖}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที่.ป.า. ๑๑/๒๗๒/๑๖๖

๑. ลุกขึ้นทำการงานก่อนนาย
๒. เลิกการงานทีหลังนาย
๓. กือเอาแต่ของทีนายให้
๔. ทำการงานให้ดีขึ้น
๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญ

จะเห็นได้ว่า หลักธรรมสำหรับดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่ได้ประพฤติปฏิบัติ ตามหน้าที่ในฐานะต่างๆ ในสังคม เรียกว่า ทิศ ๖ นี้ เป็นคำสอนที่กำหนดถึงการ คิด การพูด การกระทำ ที่จะกระทำตอบแทนกันทั้ง ๒ ฝ่ายเป็นคู่ๆ เป็นการยึด หลักศีลธรรม สิทธิ และหน้าที่ อย่างแท้จริงของพุทธปรัชญา กล่าวคือ บุคคลเมื่อมี สิทธิต้องมีหน้าที่ด้วยการทำตามหน้าที่เท่ากับมี ศีลธรรม จึงเป็นสิ่งสำคัญที่ได้ กำหนดให้บุคคลในฐานะใด ควรจะรับผิดชอบฐานะนั้น ตลอดถึงการดำเนินชีวิต ให้ดีในสังคมทุกคนต่างก็มีสิทธิและหน้าที่เหมาะสมถูกต้อง มีเมตตาธรรม สามัคคี ต่อกันและกัน ก็ย่อมทำให้การดำเนินชีวิตและการดำรงอยู่ในสังคมเป็นไปด้วย ความราบรื่นปกติสงบสุขด้วยดี

การดำเนินวิถีชีวิตมนุษย์ในสังคมตามหลักพุทธปรัชญา

ชีวิตมนุษย์ในสังคม มีความแตกต่างกันหลายอย่างก็จริง แต่คนเราก็ ต้องมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันระหว่างบุคคล ในฐานะต่างๆ ในสังคมเดียวกัน โดย ทั่วๆ ไปอีกระดับหนึ่ง เป็นหลักการประพฤติปฏิบัติต่อกัน พอจะประมวลมาเป็นหลัก จริยธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยว ทำให้การดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันด้วยความรัก ความเมตตา ความสามัคคีมีความสุขเจริญก้าวหน้า โดยการประพฤติปฏิบัติชอบ ตามหลักศีลธรรม เช่น

๑. ความเมตตากรุณา
๒. หลักเบญจศีล ๕ เบญจธรรม ๕ และความมีหิริโอตตปปะ เป็นต้น ด้วยการประพฤติปฏิบัติ ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกันด้วยคุณธรรมดุจดั่ง พรหม ที่เรียกว่า พรหมวิหาร ๔ ที่ได้อธิบายไปแล้ว ซึ่งเป็นคุณธรรมสำหรับผู้ใหญ่

ที่อยู่ร่วมกันในสังคม

และหลักธรรมที่เป็นเครื่องแสดงความเมตตากรุณาช่วยเหลือเอื้อเฟื้อ
ต่อเพื่อนมนุษย์อีกเรียกว่า

สังคหวัตถุ เป็นหลักสำหรับยึดเหนี่ยวน้ำใจคนมี ๔ อย่าง คือ

๑. ทาน คือ การให้ปันสิ่งของแก่ผู้ที่ควรให้ด้วยน้ำใจ
๒. ปิยวาจา คือ การพูดจาอ่อนหวาน สุภาพเรียบร้อย ไม่หยาบคาย
๓. อิตถจริยา คือ ประพฤติตนอยู่ร่วมอาศัยช่วยเหลือกัน
๔. สมานัตตา คือ การวางตนเสมอต้นเสมอปลายไม่ถือตัว^๔

หลักธรรมสังคหวัตถุ ๔ นี้ เป็นไปเพื่อความผูกพันทางใจ เป็นปัจจัยให้
ผู้อยู่ร่วมกันในสังคมมีความรัก มีเมตตากรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน เป็นเครื่อง
สงเคราะห์ยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน ในทานานิสังสสูตรว่า

ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักของชนเป็นอันมาก ชื่อว่าดำเนินตามธรรมของ
สัพบุรุษผู้สงบ ผู้สำรวมอินทรีย์ ประกอบพรหมจรรย์ ย่อมคบหาผู้ให้ทานทุกเมื่อ
สัพบุรุษเหล่านั้นย่อมแสดงธรรมเป็นที่บรรเทาทุกข์ทั้งปวงแก่เขา เขาได้ทราบชัด
แล้วย่อมเป็นผู้หาอาสวะมิได้ (ปรินิพพานในโลกนี้)

หลักขรราวาสธรรม คือ คุณธรรมของขรราวาสผู้ครองเรือนมี ๔ อย่าง
ที่ได้เคยกล่าวมาแล้ว มีข้อความว่า "...สัตตบุรุษผู้มีความอดทน คือ อดกลั้นได้
เป็นตบะอย่างยิ่ง"^๕

๒๕มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที่.ป.า. ๑๑/๓๑๓/๒๐๖

ฉบับมหาจุฬาเดปีฎก. ๒๕๐๐.

๓๐มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ขุ.ธ. ๒๕/๑๘๔/๕๐

ฉบับมหาจุฬาเดปีฎก. ๒๕๐๐.

พุทธองค์ทรงสอนให้อดทน อดกลั้น เสียสละด้วยความจริงใจ โดยการให้ภัยและมีเมตตากรุณาเกื้อกูลแก่กัน รู้จักควบคุมตนเองได้ทั้งกาย วาจา ใจ และช่วยเหลือกันลดความขัดแย้งในการอยู่ร่วมกัน ให้ภัยไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ยึดหลักคุณธรรมที่ว่า โลก ปรถัมภิกา เมตตา = เมตตาเป็นเครื่องถ่วงโลก คุณธรรมของผู้ปกครอง คือ หลักธรรมของผู้นำผู้เป็นหัวหน้าของบ้านเมือง หรือหัวหน้าครอบครัวควรถือหลักทศพิธราชธรรมทั้ง ๑๐ ข้อ ที่ได้กล่าวแล้ว วิธีชีวิตคนในสังคมจะมีความสุขอีกอย่างไร ในพระไตรปิฎก เรียกว่า อริยทรัพย์ ๗ ประการ คือ ทรัพย์ภายใน คุณความดีที่ควรมียู่ในสันดานอย่างประเสริฐ ได้แก่

๑. สัทธา คือ เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ
๒. ศีล รักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย
๓. หิริ มีความละอายต่อบาปกรรมทุจริต
๔. โอตตปปะ เกรงกลัวสะดุ้งกลัวต่อบาป
๕. พหุสัจจะ ความเป็นคนเคยได้ยินได้ฟังมาก มีความจำดี รู้ศิลปะ

วิทยาการมาก

๖. จาคะ รู้จักเสียสละให้ปันสิ่งของของตนแก่คนที่ควรให้ปัน
๗. ปัญญา มีความรอบรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์^{๓๑}

จะเห็นได้ว่า คุณธรรมเหล่านี้ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของวิถีชีวิตในสังคมที่ดี สังคมที่ดี มนุษย์ควรยึดเป็นหลักในการดำเนินวิถีชีวิต โดยถือหลักมัชฌิมาปฏิปทาดำเนินทางสายกลาง คือ ไม่ถึงเกินไป และไม่หย่อนเกินไป วิถีชีวิตมนุษย์ในสังคมสุขได้ด้วยความไม่ประมาทหลงลืมตนเพราะความประมาท เป็น

^{๓๑}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา. ๑๑/๓๓๐/๒๒๑ : อัง. สัตตก

หนทางแห่งความตาย ฉะนั้น มนุษย์ทุกชีวิตควรประพฤติปฏิบัติตามพุทธโอวาททั้ง ๓ ที่ได้กล่าวไปแล้ว

๔.๑ วิถีชีวิตในการประกอบอาชีพตามหลักพุทธปรัชญา

ในการดำรงชีวิต หรือประกอบอาชีพของมนุษย์นั้น ทุกวันนี้มีปัญหาทางด้านเศรษฐกิจงานาประการ โดยเฉพาะในสังคมปัจจุบันเต็มไปด้วยความทุกข์เดือดร้อนสับสนวุ่นวาย

พุทธปรัชญาจึงเสนอทางออกว่า การดำเนินชีวิตที่ไม่เดือดร้อนวุ่นวายนั้นจะต้องปฏิบัติตามหลักธรรม ๕ ประการ คือ

๑. ทิฐุธรรมมีกัตถประโยชน์ ๔
๒. อิทธิบาท ๔
๓. สุขของคฤหัสถ์ ๔
๔. การเว้นอบายมุขอันเป็นเหตุให้เสื่อม ๔
๕. หลักการใช้จ่ายทรัพย์

ทิฐุธรรมมีกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน ๔ ประการ^{๓๓} คือ

๑. อุฏฐานสัมปทา คือ ความถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรในการประกอบกิจการงานสุจริต เป็นเครื่องเลี้ยงชีวิต และการทำธุรกิจกิจการงาน
 ๒. อารักขาสัมปทา คือ ความถึงพร้อมด้วยการรักษา ต้องรู้จักรักษาทรัพย์สิ่งของที่หามาได้ไม่ให้เป็นอันตราย ทั้งหน้าที่การงาน
 ๓. กัลยาณมิตตตา คบเพื่อนดี หลีกเลี้ยงคนที่จะชักจูงไปในทางที่ชั่ว
 ๔. สมชีวิตา หาเลี้ยงชีวิตสุจริตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้
- และใช้จ่ายให้เป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิต

^{๓๓}มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อัง. อภุจก. ๒๓/๕๔/๒๓๓-๒๓๖

ในวิถีชีวิตของมนุษย์ทุกคนต้องการความสุข พุทธปรัชญารับรองว่าทรัพย์สมบัติก็เป็นปัจจัยให้เกิดความสุข เมื่อแสวงหามาได้แล้ว ก็ต้องรักษาไว้ให้ดี และใช้จ่ายให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตที่ดำเนินอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข

มนุษย์ผู้ปรารถนาจะสร้างหลักฐานในชีวิตให้มั่นคง ก็ต้องรู้จักขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพสุจริต เมื่อหามาได้ก็เก็บรักษาใช้จ่ายแต่พอควร

อิทธิบาท ๔ คือ หลักธรรม เป็นเครื่องให้สำเร็จสมความประสงค์ การจะประสบผลสำเร็จในการดำเนินวิถีชีวิตมีความเชื่อมั่นพอออกพอใจ มีความขยันหมั่นเพียร เอาใจใส่ พิจารณาไตร่ตรองหาเหตุผล การประกอบอาชีพก็จะสำเร็จสมความปรารถนาเจริญก้าวหน้ายิ่งๆ ขึ้น

ทางด้านความสุขของมนุษย์ปุถุชนโดยทั่วไปนั้น ใครๆ ก็ต้องการความสุข พุทธปรัชญามีทรรศนะว่า ความสุขในชีวิตของปุถุชนที่ต้องอาศัยเหตุปัจจัยในการดำเนินชีวิตให้เกิดความสุข เรียกว่า สุขของคฤหัสถ์มี ๔ ประการ^{๓๓} คือ

๑. สุขเกิดแต่ความมีทรัพย์ เพราะ เมื่อมีทรัพย์แล้ว ย่อมได้รับความอึดใจว่ามีทรัพย์ และทรัพย์นั้นสามารถอำนวยความสะดวกให้ตามที่ต้องการ พระพุทธองค์ตรัสว่า "การเป็นคนจนไร้ทรัพย์ เป็นความทุกข์อย่างหนึ่งของผู้ครองเรือน" "ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้ความเป็นคนจนก็เป็นทุกข์ของผู้บริโภคคามในโลก"

๒. สุขเกิดแก่การจ่ายทรัพย์บริโภค คือ เมื่อมีทรัพย์แล้วก็ใช้จ่ายทรัพย์เลี้ยงตน และบุคคลอื่นที่ควรเลี้ยงดูให้มีสุข จ่ายบำเพ็ญประโยชน์ในสังคม

๓. สุขเกิดแต่ความไม่ต้องเป็นหนี้ การที่ไม่ต้องเป็นหนี้ใคร ทำให้เป็นไทแก่ตัวเอง ย่อมเป็นเหตุให้สบายใจ เป็นความสุขใจส่วนหนึ่ง การเป็นหนี้คนอื่นทำให้เกิดทุกข์ "ความเป็นคนจนและการกู้ยืมเป็นความทุกข์ในโลก คนจนกู้

^{๓๓}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อัง.จตุกก. ๒๑/๖๒/๗๘-๗๙ :

บิณฑบาตเลี้ยงชีวิต ย่อมเดือดร้อน เจ้าหนี้ทั้งหลายย่อมติดตาม เพราะไม่ใช่หนี้นั้น เขาย่อมเข้าถึงแม้การจงจำ เป็นทุกข์ของชนทั้งหลายผู้ปรารถนาการไต่ถาม”

๔. สุขเกิดแต่การประกอบการทำงานปราศจากโทษ คือ การทำงาน อาชีพสุจริต ปราศจากความเสื่อมเสีย หรือการงานไม่อาภูลณี พระพุทธองค์ตรัสว่า “เป็นอุดมมงคลประการหนึ่งในมงคล ๓๘ ประการ เช่น การบำรุงมารดาบิดา การสงเคราะห์บุตรภรรยา การงานอันไม่อาภูลณีเป็นอุดมมงคลอย่างยิ่ง”^{๓๔}

การทำงานที่ประกอบการทุจริตมีโทษย่อมไม่ยังประโยชน์ให้สำเร็จ ซ้ำจะนำทุกข์ภัยมาให้ด้วย คำว่า “โทษ” นี้ มีความหมายทั้งโทษทางกฎหมาย บ้านเมือง และทางศีลธรรม ผิดศีล เช่น การซื้อของโจร ค้าขายของเถื่อน ของปลอม ของต้องห้าม ยาเสพติดต่างๆ

ข้อห้ามทางพระพุทธศาสนา ศีลธรรมครอบคลุมกว้างขวางมาก สุดแต่สิ่งใดเป็นการเบียดเบียนตนเอง หรือผู้อื่นให้เดือดร้อนก็ห้าม โดยเฉพาะผู้เป็นอุบาสก อุบาสิกา ในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ตรัสสอนให้หลีกเลี่ยงการประกอบอาชีพที่เป็น “มิจฉาวณิช” คือ การค้าขายที่ไม่ชอบธรรม ๕ อย่าง คือ

๑. การค้าขายศาสตราวุธ มีด ปืน เป็นต้น
๒. การค้าขาย มนุษย์ หญิงชาย
๓. การค้าขายเนื้อสัตว์ ฆ่าสัตว์ ขายเนื้อ
๔. การค้าขายน้ำเมา สุรา และเมรัยหมักดอง
๕. การค้าขาย ยาพิษ สิ่งเสพติดให้โทษ^{๓๕}

^{๓๔}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พุ. พุ. ๒๕/๑-๓. ๒๖๑-๒๖๒/๔-๕.

๕๗๘-๕๘๑ ฉบับมหาจุฬาฯ เตปิฎก. ๒๕๐๐.

^{๓๕}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อัง. ปญจก. ๒๒/๑๗๗/๑๘๗

ฉบับมหาจุฬาฯ เตปิฎก. ๒๕๐๐.

เหตุที่ทรงห้ามอุบาสิกา อุบาสก ถ้าขายสิ่งทั้ง ๕ นี้ เพราะอุบาสก อุบาสิกา ได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเคร่งครัดกว่าสามัญชน การประกอบอาชีพ ๕ อย่าง นี้เป็นเครื่องแสดงถึงการ เบียดเบียนชีวิตและความสุขของผู้อื่น แสดงถึงอาการ เขี้ยวโหด ไม่สมควรที่จะกระทำ สุขเกิดแก่การงานปราศจากโทษนี้ กล่าว ตามความหมายที่สมบูรณ์ด้วยการกระทำ ซึ่งหมายถึงการมีกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม ที่ปราศจากโทษ คือ ความประพฤติชอบประกอบสุจริตทางกาย วาจา และใจเป็นเหตุให้มีความสุขสมบูรณ์ยิ่งๆ ขึ้น

การดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคมที่พัฒนาดีด้วยศีลธรรม ไม่ควรหลง หมกมุ่นอยู่กับอบายมุขต่างๆ เพราะอบายมุขเป็นเสมือนปากทางแห่งความเสื่อม แห่งโภคทรัพย์ บุคคลในสังคม พึงละเว้นจากอบายมุขจะเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยการรักษาทรัพย์สิ่งของที่หามาได้

การละเว้นอบายมุข ๔ อย่าง เหตุแห่งความเสื่อมเสีย คือ

๑. ความเป็นนักเลงหญิง
๒. ความเป็นนักเลงสุรา
๓. ความเป็นนักเลงการพนัน
๔. การคบคนชั่วเป็นมิตร^{๓๖}

ทั้ง ๔ อย่าง ถือว่าเป็นโทษ เป็นทางแห่งความเสื่อมเสีย ไม่ควรนำมาประพฤติปฏิบัติจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนเสียหายแก่ตนเองและสังคมส่วนรวม

หลักการใช้จ่ายทรัพย์

ในพุทธปรัชญา พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญบุคคลผู้มีปัญญา รู้จักการใช้จ่ายทรัพย์ บริโภคทรัพย์ ที่หามาได้มี ๕ ประการ คือ

๑. เลี้ยงตนเองให้เป็นสุข เลี้ยงบิดามารดา บุตร ภรรยา สามีและคนใช้ ทาส กรรมกร ให้เป็นสุข
๒. เลี้ยงมิตรสหายให้เป็นสุขแต่พอควร
๓. ป้องกันอันตรายที่เกิดแต่ภัยต่างๆ
๔. ทำพลี ๕ อย่างคือ
 ๑. ญาติพลี บำรุงสงเคราะห์ช่วยเหลือญาติพี่น้อง
 ๒. อติถิพลี ใช้ต้อนรับแขกที่มาเยี่ยมเยือน
 ๓. ปุพพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ญาติผู้ตายไปแล้ว
 ๔. เทวดาพลี ทำบุญอุทิศให้เทวดา สิ่งเคารพนับถือ
 ๕. ทำทักษิณา บริจาคทานแก่สมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติชอบปฏิบัติ^{๓๑}

นอกจากนี้พุทธปรัชญายังได้แบ่งทรัพย์ที่หามาได้ออกเป็น ๔ ส่วน เพื่อการใช้จ่ายทรัพย์อย่างรอบคอบ ไม่ให้มีการใช้จ่ายเกินรายได้ หรือใช้จ่ายจนหมด

... บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมรุ่งเรือง ส่องสว่าง เพียงดั่งไฟ เมื่อบุคคลเก็บออมโภคสมบัติอยู่ เหมือนแมลงผึ้งผนวกรัง โภคสมบัติย่อมถึงความสั่งสมดุจจอมปลวกอันตัวปลวกก่อขึ้น ฉะนั้น กฤหัสถ์ในตระกูลผู้สามารถ ครั้นสะสมโภคสมบัติได้อย่างนี้แล้ว พึงแบ่งโภคสมบัติออกเป็นสี่ส่วน เขาย่อมสมานมิตรไว้ได้ พึงใช้สอยโภคสมบัติด้วยส่วนหนึ่ง พึงประกอบกิจการงานด้วยสองส่วน พึงเก็บส่วนที่เหลือไว้ด้วย หมายถึง จักมีไว้ในยามอันตราย^{๓๒}

^{๓๑}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อัง. ปณจก. ๒๒/๔๑. ๒๒๗/๔๐-๔๑.

^{๔๐}. ๒๔๕-๒๔๖ ฉบับมหาจุฬาเดปิฎก. ๒๕๐๐.

^{๓๒}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ส. ส. ๑๕/๑๓๐/๑๐๗
ฉบับมหาจุฬาเดปิฎก. ๒๕๐๐.

๔.๒ วิถีชีวิตมนุษย์กับกาลเวลา

กาลเวลาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งของการดำรงชีวิตของมนุษย์ พุทธปรัชญาได้สอนให้มนุษย์รู้จักคุณค่าของเวลาไว้ว่า มนุษย์ไม่ควรปล่อยเวลาให้เสียไปด้วยการคำนึงถึงอดีต หรือกังวลกับอนาคตที่ยังมาไม่ถึง ซึ่งไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อันใด สิ่งสำคัญที่สุดที่มนุษย์พึงตระหนักอยู่เสมอ คือ ความเป็นอยู่เป็นไปในชีวิตปัจจุบัน สิ่งใดที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ในปัจจุบันให้ตัดสินใจทำโดยทันที ไม่ผลัดวันประกันพรุ่ง เพราะอนาคตที่จะมาถึง เป็นสิ่งไม่แน่นอน การผลัดไปเรื่อยๆ อาจจะทำให้เสียประโยชน์ไปได้

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว ไม่ควรมุ่งหวังสิ่งที่ยังมาไม่ถึง สิ่งใดล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็เป็อันละไปแล้ว และสิ่งที่ยังไม่มาถึง ก็เป็อันยังไม่มาถึง ก็บุคคลใดเห็นแจ้งธรรมปัจจุบัน ไม่ม่งอนแง่น ไม่คลอนแคลนในธรรมนั้น ๆ บุคคลนั้นพึงเจริญธรรมนั้นเนื่องๆ ให้ปรุโปร่งเกิด พึ่งทำความเพียรเสียในวันนี้แหละ ใครเล่าจะรู้ความตายในวันพรุ่งนี้ หรือว่าในวันไหน ๆ พระมุนีผู้สงบยอมเรียกบุคคลผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ มีความเพียรไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืนนั้นแล้วว่า ผู้มีราตรีหนึ่ง เจริญ^{๓๔}

แม้การถือฤกษ์ยามที่รับมาจากศาสนาพราหมณ์ โดยถือว่าเป็นมงคล พระพุทธองค์ทรงสอนไม่ให้เชื่อถือในเรื่องฤกษ์ยาม เพราะการกระทำ หรือประกอบพิธีกรรมใดๆ จะดีหรือชั่ว อยู่ที่ผู้กระทำเอง ถือเหตุผลเป็นหลักสำคัญ การกระทำที่ไม่ผิดศีล ผิดธรรม ที่ถูกต้องตามเหตุผลแล้ว ถือว่าเป็นการกระทำดี ทั้งสิ้น การกระทำที่สุจริต ทั้งทางกายและวาจา ทางใจ ไม่ว่าจะทำในเวลาใดก็ จัดเป็นการกระทำดีเป็นกุศลกรรมที่จะช่วยส่งเสริมให้การดำเนินชีวิตเจริญยิ่งๆ

^{๓๔}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ส.ส. ๑๕/๔/๓ : ม.อ.

ได้ตรงกันข้าม ถ้าทำชั่วแล้ว ไม่ว่าจะทำในเวลาใด ก็ถือว่าเป็นอกุศลกรรมทั้งสิ้น การถือฤกษ์ยามเป็นการจำกัดวันที่จะพึงทำประโยชน์ให้น้อยลงโดยใช่เหตุ

ประโยชน์ได้ล่วงเลย คนโง่เขลาผู้มัวคอยฤกษ์ยามอยู่ ประโยชน์เป็นฤกษ์ของประโยชน์ดี ดวงดาวจักษทำอะไรได้

“...สัตว์ทั้งหลายประพฤติชอบในเวลาใด เวลานั้นชื่อว่า เป็นฤกษ์ดี - สุนัขขุดดี สุนัขคลี่ สุนัขกัด สุนัขจู้ดี สุขโง่ สุขมอดโต จ สุขยงดี พรหมจารีสุ มงคลดี สว่างดี รุ่งดี ขณะดี ยามดี และบูชาดี ในพรหมจารีบุคคล ทั้งหลาย...”^{๕๖}

กล่าวโดยสรุป พุทธปรัชญาได้เสนอหลักกิจกรรมสำหรับการดำเนินชีวิต ให้มีความสงบสุขในสังคมของมนุษย์อย่างครบถ้วนในแง่มุมต่างๆ ในการดำเนินวิถีชีวิตที่ต้อง เป็นมัชฌิมาปฏิปทาหลักทางสายกลาง เป็นสำคัญ ทั้งในส่วนที่เกี่ยวกับตัว เองและผู้อื่นในสังคม โดยคำนึงถึงการกระทำที่เป็นประโยชน์ในปัจจุบันให้ดีถูก ทำนองคลองธรรม แล้วก็จะสามารถบรรลุถึงประโยชน์สูงสุดในอนาคตได้ หรือ บรรลุถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต คือ การดับทุกข์ได้

พุทธปรัชญาสอนมนุษย์ว่าเป็นผู้ลิขิตชีวิตตนเอง และมีตนเองเป็นที่พึ่งที่ดีที่สุด ความสำเร็จในชีวิตจึงย่อมเกิดจากความเพียรพยายามของตนเองเหนือกว่า สิ่งอื่นใด

ในการดำเนินวิถีชีวิตที่มีความเกี่ยวข้องกับผู้อื่นในฐานะ เพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ในสังคมนั้น พุทธปรัชญาได้เสนอหลักจริยธรรมสำหรับปฏิบัติในการสัมพันธ์ติดต่อกับบุคคลในฐานะต่างๆ โดยรอบ ซึ่งสรุปหลักการได้ว่า ชีวิตมนุษย์ควรมีความ

^{๕๖}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุ.เอก. ๒๗/๔๔/๑๒ :

พุ.ม. ๒๔/๖๒/๓๑๗-๒๓๐ : อัง.ติก. ๒๐/๑๕๖/๒๔๗: พุ.อิตติ. ๒๔/๖๓/๒๗๕

ฉบับมหาจุฬาฯ เดิมปีที่. ๒๕๐๐.

สัมพันธ์ต่อกัน โดยยึดหลักการไม่เบียดเบียนกัน มีเมตตากรุณา มีน้ำใจเอื้อเฟื้อ
เผื่อแผ่ต่อกัน และมีความอดทน อดกลั้นต่อกัน เพื่อความสงบสุขในการดำเนินชีวิต
และการอยู่ในสังคมร่วมกันดังกล่าวแล้ว

หลักมัชฌิมาปฏิทา หลักทางสายกลางดังกล่าว ซึ่งเป็นหลักสำคัญมากใน
เรื่องการดำเนินวิถีชีวิตของมนุษย์ในโลกิยธรรมชั้นปุถุชนนั้น พุทธปรัชญาสอนให้
ยอมรับข้อเท็จจริงที่ว่ามนุษย์ยังมีกิเลสเป็นส่วนใหญ่ จึงไม่สอนให้ใช้ชีวิตหมกมุ่นหลง
ไหลไปตามกระแสโลก แต่ทรงสอนให้พยายามละกิเลสตัดหาอุปาทาน หรือแสวง
หาให้น้อยลง คำสอนชนิดนี้จึงไม่เอียงสุดไปด้านใดด้านหนึ่ง จะต้องอยู่ในขอบเขต
ที่รู้จักประมาณเป็นไปตามเหตุผลที่ถูกต้อง ความสุขของชีวิต มิใช่อยู่ที่สุขทางกาย
เท่านั้น ความสุขที่แท้จริงของชีวิตมนุษย์ในพุทธปรัชญาหมายถึง ความสุขในการ
บรรลุถึงนิพพาน คือ การดับทุกข์ ดับกิเลส มีปัญญารู้แจ้ง สัจธรรมที่เป็นความจริงรู้
แจ้งโลก

๔.๓ การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต

ตามที่ได้ศึกษาวิเคราะห์ถึงการดำเนินวิถีชีวิตมนุษย์ ซึ่งมีความสำคัญ
มากต่อชีวิตแล้ว ในทรรศนะพุทธปรัชญา ยังได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของวิถี
ชีวิตมนุษย์ว่า ชีวิตมนุษย์เป็นสิ่งหนึ่งของธรรมชาติเกิดขึ้นมาตามธรรมชาติ และ
เปลี่ยนแปลงไปตามกฎธรรมชาติ เมื่อมนุษย์ได้เกิดมีชีวิตขึ้นมาแล้วจึงค่อยๆ
วิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงวิถีชีวิตของตนตามลำดับ จากการใช้เครื่องมือ ไม่มี
บ้านเรือน ที่อยู่อาศัย ก็ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต การดำรงชีวิตมนุษย์เป็นไป
ตามลำดับการพัฒนาความรู้ความสามารถ รู้จักนุ่งห่ม สร้างที่อยู่อาศัย บ้านเรือน
รถ เรือ ยานพาหนะ เครื่องใช้ไม้สอย มีการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ จนกระทั่ง
การรวมตัวกันเป็นชุมชน เผ่าชน ผ่านกาลเวลามาตามลำดับจนถึงปัจจุบันนี้ และ
เกิดระบบมิจิจกรรมต่าง ๆ เกิดขึ้นมากในสังคม เริ่มจากสิ่งที่ย่างๆ แล้วก็ซับซ้อน
มากขึ้น จนกระทั่งเกิดมีระบบการปกครอง ระบบเศรษฐกิจและการรวมตัวขึ้นเป็น
สังคมประเทศชาติเล็กใหญ่ยิ่งๆ ขึ้น เจริญเติบโตเปลี่ยนแปลงพัฒนามากไปเรื่อยๆ

ซึ่งเป็นไปในท่ามกลางความเจริญและความเสื่อมโทรม ซึ่งก็เป็นไปตามกฎธรรมชาติ ในความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตมนุษย์นั้นมิได้อยู่หลายประการ คือ

๑. การเปลี่ยนแปลงภายในของชีวิต คือ การเปลี่ยนแปลงทางด้านความคิด จิตใจซึ่งเป็นนามธรรม คือ มีจิตใจคิดดี เปี่ยมด้วยคุณธรรม ความเมตตาธรรม มีศรัทธาประกอบด้วยปัญญา รอบรู้เท่าทันธรรมชาติ หรือสิ่งที่มากระทบสัมผัสถูกต้อง คิดดีตามทำนองครองธรรมเป็นจิตใจที่มีความเจริญพัฒนาดี

๒. การเปลี่ยนแปลงภายนอก คือ การเปลี่ยนแปลงของชีวิตที่เป็นส่วนร่างกาย เช่น ร่างกาย มีความเจริญเติบโตไปตามกาลเวลา ด้วยเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้ เป็นไปตามวัยและวิวัฒนาการไปตามกฎธรรมชาติ จากวิถีชีวิตของเด็กทารก ก็เจริญเติบโตขึ้นเป็นวัยเด็ก ๆ เล็ก ๆ จากวัยเด็กก็เปลี่ยนเป็นวัยรุ่น จากวัยรุ่นก็เข้าสู่เป็นวัยหนุ่มสาว จากวัยหนุ่มสาว ก็เป็นวัยผู้ใหญ่ รู้จักรับผิดชอบมีครอบครัว มีลูกหลานเป็นพ่อแม่ จากวัยผู้ใหญ่ก็เข้าสู่วัยแก่เฒ่าชรา ในที่สุด ก็ถึงคราววอसान ไปตามธรรมชาติของชีวิต

นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตภายใน ที่เคยได้รับการอบรมสั่งสอนการค้นคว้าศึกษาเล่าเรียนจากการได้ยินได้ฟัง ได้รู้ได้เห็น ด้วยความคิด การพูด การกระทำ และการประพฤติดี ปฏิบัติชอบ มีสัจจะจริงใจ จนได้บรรลุถึงสัจธรรมสูงสุดตามจุดมุ่งหมายปลายทางสุดท้ายของชีวิต นั่นคือ บรรลุถึงนิพพาน อันเป็นความสุขอย่างยิ่ง มีพุทธพจน์ที่ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจงเจริญสมาธิ ภิกษุผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ชัดตามความจริงแท้ ย่อมรู้ชัด ซึ่งความเกิดและความดับแห่งรูป, ความเกิดและความดับแห่งเวทนา, ความเกิดและความดับแห่งสัญญา, ความเกิดและความแห่งสังขาร, ย่อมรู้ชัดความเกิดและความดับแห่งวิญญาณ” ๔๑

๓. การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตจากสภาพแวดล้อม คือ การดำเนินวิถีชีวิตอยู่ในสังคมที่มีสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม ประมาทมิ้ว เมาทลงผิดติดอบายมุข ดิถยาเสพติดให้โทษกระทำกรรมทุจริต ประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจคบคนพาล ทำผิดกฎหมาย อย่างนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตผิดทำให้ติดคุก ติดตะราง ท่านกล่าวไว้ว่า -การดำเนินชีวิตจึงไม่ควรคบกับคนพาล เพราะคนพาลย่อมพาเข้าไปหาผิด คบบัณฑิตบัณฑิตย่อมพาไปหาผล ฉะนั้นจึงควรคบแต่บัณฑิต วิถีชีวิตจึงดีมีความสงบสุขสบายกายใจ

๔. การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตที่ต้องเป็นไปตามกฎธรรมชาติ หรือกฎแห่งกรรม ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกที่เกี่ยวข้องกัน ชีวิตมนุษย์เมื่อเกิดขึ้นมาแล้วก็หนีกฎธรรมชาติหรือกฎแห่งกรรมไม่พ้น การดำเนินวิถีชีวิตของมนุษย์ย่อมเป็นไปตามกรรม ตามอำนาจเหตุปัจจัยปรุงแต่ง คือ ต้องมีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายเปลี่ยนแปลงปรุงแต่ง พลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น คนเรามีกรรมเป็นของตัวเอง มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ เราทำกรรมใดไว้ ย่อมได้รับผลของกรรมนั้น ถ้าทำกรรมดีก็ทำกรรมชั่วไว้ย่อมได้รับผลชั่ว ถ้าทำกรรมดีไว้ย่อมได้รับผลดีตอบแทน ดังมีพระพุทธพจน์ว่า "ยาทิสํ วปะเต พิชี ตาทิสํ สปะเต ผลํ กุลยานการี กุลยานํ ปาปะการี จ ปาปะกํ ผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว เหมือนบุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น" ๕๒

การดำเนินวิถีชีวิตย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามหลัก อภิญญาปัจจุเวกขณะ ๕ กฎแห่งกรรม, และไตรลักษณ์ ตามทรรคนะพุทธปรัชญา เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตย่อมจะเป็นไปตามกฎธรรมชาติ จึงสอนให้พิจารณาเรื่อยๆ ว่ามนุษย์จะต้อง

มีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย พลัดพรากจากของรักของชอบใจ และต้องรับผลของกรรมที่ตนกระทำ ตามหลัก อภินิหารปัจจุเวกขณะดังกล่าวแล้ว^{๔๓}

ชีวิตมนุษย์ ย่อมมีการเปลี่ยนแปลง เสื่อมสิ้นไปตามกาลเวลา เป็นธรรมชาติของชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงมาแต่แรกเกิด จนถึงตายล้วนเป็นเช่นนี้ ตามกฎแห่งกรรม

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “กัมมุนา วัตตติ โลกํ ชีวิตัตถ์วโลกํ ย่อมเป็นไปตามกรรม” และในจุฬากัมมวิภังคสูตร กล่าวว่า กรรมย่อมจำแนกชีวิตสัตว์ให้เป็นไปแตกต่างกัน^{๔๔} เปลี่ยนแปลงให้ดีบ้าง ปรานีดีบ้าง เลวบ้าง ชั่วบ้าง ทุกข์บ้าง สุขบ้าง ซึ่งเป็นไปตามเหตุปัจจัยปรุงแต่งและการทำทางกาย ทางวาจา ทางใจ ในการกระทำทั้ง ๓ ทางนี้ ถ้าการดำเนินวิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปในทางไม่ดีเรียกว่าอกุศลกรรม คือ การกระทำกรรมชั่วทุจริต ผิดศีลธรรม ดิตยาเสพติด หลงประมาทมัวเมาในกิเลส ตัณหา อุปาทานเป็นอันธพาล คบคนชั่วเป็นมิตรติดในอบายมุข การดำเนินวิถีชีวิตเช่นนี้ย่อมทำให้ตัวเองและผู้อื่นทำให้สังคมเดือดร้อน ตกต่ำ เสื่อมเสียทุกข์ทรมาน หากความเจริญก้าวหน้ามิได้

แต่ถ้าการดำเนินวิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีงาม เรียกว่า กุศลกรรม คือ การกระทำที่ฉลาดเป็นบุญ การทำความดี มีมูลเหตุเรียกว่า กุศลมูล ๓ คือ อโลภะเหตุ ความไม่อยากได้ อโทสะเหตุ ความไม่โกรธ อโมหะเหตุ ความไม่หลง^{๔๕} คือ ไม่หลงติดในอบายมุข กิเลสตัณหา อุปาทานเป็นผู้ไม่ประมาท

^{๔๓}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อจ.ปญจก. ๒๒/๕๐-๕๗/๖๕-๗๐ ฉบับมหาจุฬาเดปีฎก. ๒๕๐๐.

^{๔๔}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.อ. ๑๔/๒๕๔/๒๖๙ : ชุ.สุ. ๒๕/๖๐๐-๖๖๑/๕๕๔-๕๖๑ ฉบับมหาจุฬาเดปีฎก. ๒๕๐๐.

^{๔๕}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๙๓-๑๙๔ : อจ.ฉก. ๒๒/๓๔/๓๕๕ ฉบับมหาจุฬาเดปีฎก. ๒๕๐๐.

คือ ทำกิจการงานสุจริต ทางกายวาจาใจ ประพฤติปฏิบัติชอบ ตามพุทธโอวาท ทั้ง ๓ ประการ มีการงดเว้นการกระทำชั่วด้วยกายวาจาและใจ ประกอบดีด้วย กายวาจาและใจ ให้กระทำจิตใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์ มีสมาธิ จิตผ่องใส^{๔๖} การกระทำได้อย่างนี้สามารถเปลี่ยนวิถีชีวิตให้ดีขึ้นสูงสุด เป็นสุขได้ และการเปลี่ยนแปลงที่ห้ามไม่ได้อีกอย่างเรียกว่า ไตรลักษณ์^{๔๗} คือ

๑. อนิจจัง ความไม่เที่ยงของสิ่งทั้งปวง วิถีชีวิตก็ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่เป็นแก่นสาร บอมน่วนไหว เปลี่ยนแปลงแตกดับ อยู่ในกฎธรรมชาติแห่งการเปลี่ยนแปลงอยู่เนืองๆ

๒. ทุกขัง ความเป็นทุกข์ ความทุกข์ที่ทนได้ยาก แสดงให้เห็นถึงสภาพที่ทนอยู่ในภาวะเดิมไม่ได้ ความทุกข์ คือ ความไม่สบายกายใจต่างๆ

๓. อนัตตา ความไม่มีตัวตน ชีวิตมนุษย์และสิ่งทั้งปวง เป็นเพียงสภาวะธรรมที่ร่วมประจุมรวมกัน เกิดขึ้นและดำเนินไปตามเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เป็นสมมติสัจจะ จึงเรียกว่า ตัวตนเราเขาคอนั้นคนนี้

ในการดำเนินวิถีชีวิตของมนุษย์จึงไม่ควรยึดมั่น ในรูปนาม ชันธ์ ๕ และ กามคุณต่างๆ และการดำเนินวิถีชีวิตที่ติดยึดในความรักความโลภความโกรธและความหลงความประมาท มัวเมา พระพุทธองค์ตรัสสรรเสริญการกระทำที่ไม่ประมาท คือ ให้ดำเนินวิถีชีวิตด้วยการประพฤติดี ปฏิบัติชอบประกอบสุจริตเนืองๆ แม้วิถีชีวิตจะเปลี่ยนแปลงอย่างไร ก็พยายามใช้สติปัญญาพัฒนาปรับปรุงชีวิตให้ดำเนินวิถีชีวิตไปตามแนวทางที่ถูกต้องตามท่านองครองธรรมดิงาม

^{๔๖}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ขุ.อิติ. ๒๕/๖๕/๒๘๑ : ที.ม. ๑๐/๙๐/๔๓-๔๔ ฉบับมหาจุฬาเดปฏิฎก. ๒๕๐๐.

^{๔๗}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ที.ปา. ๑๑/๒๒๘/๒๓ : อัง.ติก. ๒๐/๕๒๑/๒๙๔ : ขุ.สุ. ๒๕/๔๘.๒๗๗-๒๗๘/๔๕-๕๑, ๖๔-๖๕ : สี.ข. ๑๗/๓๕-๔๒/๓๓-๓๔ ฉบับมหาจุฬาเดปฏิฎก. ๒๕๐๐.

๔.๔ การมองชีวิตในทรรศนะพุทธปรัชญา

พุทธปรัชญามีทรรศนะ มองวิถีชีวิตมนุษย์ในแง่มุมต่างๆ มากมาย เช่น มองว่าชีวิตเป็นของไม่เที่ยง ชีวิตเป็นสิ่งไม่แน่นอน ชีวิตย่อมมีความเปลี่ยนแปลง ชีวิตมีเกิด มีแก่ เจ็บตาย “ชีวิตนี้มีทุกข์ ชีวิตนี้ไม่มีแก่นสาร ชีวิตนี้ไม่มีตัวตน เป็นของว่างเปล่า ชีวิตนี้สั้น” ฯลฯ จึงไม่ควรประมาท พระพุทธองค์ทรงมองชีวิตแล้ว ก็ทรงแสดงถึงธรรมชาติที่เป็นความจริงของชีวิตไว้มาก อาจสรุปเป็น ๒ ระดับ^{๔๕} คือ

๑. ชีวิตมนุษย์ในระดับสมมติสังขจะ คือ ระดับความจริงโดยสมมติที่ใช้สมมติพูดถึงกันของชาวโลกและชีวิตกับสรรพสิ่งต่างๆ ของวัตถุภายนอก เช่น รูปร่างกาย มนุษย์สัตว์ สิ่งของ ชื่อ นามสกุล เพศหญิง เพศชายปรากฏให้รู้ได้เห็นที่ใคร ๆ ก็อาจรู้ได้ เห็นได้ตามปกติธรรมดาเป็นความจริงโดยสมมติ กล่าวเป็นความจริง โดยสมมติที่จำได้ หมายถึงกันทั่วไป ใช้เรียกกัน เป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ในการอยู่ร่วมกัน การพบปะสังสรรค์ การติดต่อสื่อสารในการดำเนินชีวิต

๒. ชีวิตมนุษย์ในระดับปรมัตถสังขจะ คือ ชีวิตตามความจริงแท้สูงสุดตามสภาวะธรรมเป็นความจริงที่ทรงไว้เพียงกิริยาเท่านั้น ชีวิตไม่มีแก่นสาร ชีวิตไม่มีตัวตน เป็นของว่างเปล่า ไม่มีความเป็นบุคคล ตัวตน เรา เขา สัตว์ หรือสิ่งนั้นสิ่งนี้ไม่มีรูปร่างผิวพรรณ สันฐานใดๆ เป็นเครื่องกำหนด เป็นเพียงกระบวนการที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับไปเพราะการรวมตัวกันเข้าเป็นตัวตนของเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นและก็เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา มองในแง่ความจริงในระดับปรมัตถสังข

^{๔๕}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุ.ม. ๒๔/๓๔/๕๗

ฉบับมหาจุฬาเดปีฎกั. ๒๕๐๐.

^{๔๕}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อง. ๒๒/๕๓-๕๔/๓๕๔-๓๕๑ :

พุ.ส. ๒๔/๒๓๓/๔๕๘ : พุ.ม. ๒๔/๘๓-๘๖/๑๗๓-๑๘๔ : สั.ส. ๑๕/๘/๓-๗

ฉบับมหาจุฬาเดปีฎกั. ๒๕๐๐.

แล้ว ชีวิตมนุษย์ หญิง ชาย เด็ก ผู้ใหญ่ ตัวตน ชื่อนั้นชื่อนี้ " เป็นแต่ความสืบทอดแห่งสังขารธรรมล้วน ๆ " ๕๖ กระบวนการของสังขารธรรมนี้เกิดขึ้นและดำเนินชีวิตให้เป็นไปตามเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เมื่อยังมีเหตุปัจจัยอยู่ตราบใด ชีวิตมนุษย์นี้ก็ดำเนินไปทำให้เกิดอยู่ต่อไปตราบนั้น

ในพุทธปรัชญานั้น พระพุทธองค์ทรงสอนให้มองชีวิตตามความเป็นจริง ความจริงขั้นสมมติในชีวิตไม่ควรเข้าไปหลงผิดยึดติดถือมั่น และทรงเน้นให้เข้าถึงความจริงในระดับปรมาตถสัจจะ ซึ่งเป็นความจริงแท้สำคัญมากที่สุด เพราะเป็นสัจธรรมที่เป็นความจริงในระดับปรมาตถสัจจะ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับความรู้ การบรรลุถึงอุดมคติสูงสุดของชีวิตในพุทธปรัชญา

การมองในแง่ของความรู้ความสามารถในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ แล้ว พระพุทธองค์พิจารณาสติปัญญามนุษย์ไว้กว้างๆ เป็น ๒ ระดับ๕๗ คือ

๑. ระดับโลกีย์ปัญญา คือ ความรู้ความเข้าใจในเรื่องเกี่ยวข้องกับโลกและชีวิต เป็นความรู้สำหรับการดำเนินวิถีชีวิตของมนุษย์ สำหรับใช้ประกอบอาชีพ ปรากฏอยู่ในสังคม และความรู้หลักการรู้จักเหตุผล รู้จักกฎเกณฑ์ ของสิ่งทั้งหลายทั้งหลายที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องกับ รู้ว่าตำแหน่งฐานะอาชีพที่กระทำ รู้จักรับผิดชอบความดีชั่ว รู้จักความจริงโดยสมมติสัจ รู้จักคิด พุท กระทำ รู้จดจำ แยกแยะ รูปร่าง สี ต่ำ ขาว สูงต่ำ ตัวตน บุคคล เรา เขา รู้จักความโลก โทธร หลง บาบ บุญ คุณ โทษ ประโยชน์ตนประโยชน์ผู้อื่นได้อย่างมีความสุขได้ในสังคม รู้จักความจริงของโลกและชีวิตตามสมมติสัจดังกล่าวแล้วนี้ สามารถ

๕๖ มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ขุ.ม. ๒๙/๔๖, ๘๓-๘๖, ๒๑๐/๑๑๐-๑๑๒, ๑๗๒-๑๘๔, ๔๓๒-๔๓๖ : ส.ส. ๑๕/๕๕/๕๒ ฉบับมหาจุฬาเดปิกฎ์, ๒๕๐๐.

๕๗ มหจุฬาราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล, ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ภาค ๓ ตอน ๑ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๗.

เป็นเหตุให้บรรลุผลสำเร็จประโยชน์สุขในชีวิตได้ เหล่านี้เป็นปัญหาในระดับบุคคล

๒. ระดับโลกุตระปัญญา คือ ความรู้แท้ เป็นความรู้ที่เข้าใจถึงหลัก สัจธรรมความจริงของชีวิต สำเร็จประโยชน์สูงสุด บรรลุถึงมรรคผลนิพพาน ความรู้เท่าทันมีจิตใจเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสตัณหากุอาทาน รักโลก โกรธ หลง บรรลุถึงความรู้ความจริงสูงสุด ของชีวิตรู้ทันกฎธรรมตา รู้เท่าทันความจริงแท้ ของธรรมชาติ มีปัญญาเหนืออารมณ์ หยั่งรู้ เหตุผล รู้จักประโยชน์ใช้ประโยชน์ เป็นความรู้ที่เกื้อกูล การปฏิบัติให้เกิดผลประโยชน์สูงสุดเป็นการบรรลุมรรคผล นิพพาน และทรงเปรียบเทียบปัญญาว่า “ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก”^{๕๕} เป็นความรู้ แจ่มแจ้งแทงตลอด ในสัจธรรมที่ควรรู้ควรเห็น เป็นความรู้ความจริงแท้ของโลกและ ชีวิต เป็นความรู้ที่สามารถดับกิเลสตัณหา อุกาทานดับทุกข์ได้สิ้นเชิง ในพุทธปรัชญา ได้เน้นความรู้ความจริงแท้สูงสุด เพราะเป็นความรู้สัจธรรมแท้ เป็นความรู้ความ เข้าใจของพระอรหันต์บุคคลตั้งแต่ต้นจนถึงระดับสูงสุด ถึงนิพพาน

ในความรู้นี้เกิดจากการศึกษาพิจารณาโดยอุบายอันแยบคายด้วย โยนิโสมนัสสิการ และพุทธปรัชญากล่าวแหล่งเกิดของปัญญา ๓ ประการ^{๕๖} คือ

๑. สุตมยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียนอบรมกันควา ประสพการณ์ต่างๆ

๒. จินตามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการคิดค้นพิจารณาไตร่ตรอง ตามเหตุผล

๓. ภาวนามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติธรรม จนจิตบรรลุ ถึงความรู้ที่รู้จริงมีปัญญายังรู้ความจริงได้รับความรู้ความเข้าใจ บำเพ็ญเพียร

^{๕๕}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ส.ส. ๑๕/๘๐/๗๕-๗๖

ฉบับมหาจุฬาเดปฎีก. ๒๕๐๐.

^{๕๖}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๕๖: ส.ส.

๑๕/๘๐/๗๓-๗๖ : อัง.ทสก. ๒๔/๔๘/๖๕: ที.ม. ๑๐/๕๔/๒๕ ฉบับมหาจุฬาเดปฎีก.

๒๕๐๐.

ปฏิบัติธรรมอย่างถูกต้องแล้วจิตมีสมาธิสงบ ผ่องใส สะอาดบริสุทธิ์ จิตเข้าถึงภาวะหลุดพ้นจากกิเลส ตัณหา อุปาทาน สามารถดับกิเลสดับทุกข์ได้สิ้นเชิง เป็นความรู้ เป็นปัญญาสูงสุดตรงตามจุดมุ่งหมายของพุทธปรัชญา (เจตคติสูงสุด) คือ เข้าถึงจุดหมายปลายทางสุดท้ายของชีวิต บรรลุถึงนิพพาน อันเป็นความสุขอย่างยิ่ง

จะเห็นได้ว่าการมองชีวิตในทรรศนะพุทธปรัชญาแล้วได้ประพฤติปฏิบัติชอบตามคำสอนของพุทธปรัชญา ย่อมจะบรรลุถึงผลสำเร็จประโยชน์สุขแก่ชีวิตตนเอง และผู้อื่นในสังคมได้เป็นอย่างดี

๔.๕ ทำอย่างไรชีวิตจึงจะมีความหมายมีค่า

ในทรรศนะพุทธปรัชญา พระพุทธองค์มอง เน้นชีวิตมนุษย์เป็นศูนย์กลางที่สำคัญ จึงทรงแสดงหลักธรรมสำหรับชีวิตไว้มาก ชีวิตจะมีความหมายมีค่าไร่นั้น จะต้อง เป็นชีวิตที่มีสติปัญญามีความรู้ความสามารถ ทั้งต้องมีคุณธรรมเมตตาธรรม กรุณาธรรมและมีศีลธรรมประจำจิตใจเป็นพื้นฐานในเบื้องต้น จนกระทั่งการประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ประกอบสุจริต ปฏิบัติตนตามพุทธโอวาททั้ง ๓ คือ

๑. เว้นจากการกระทำความชั่วทางกาย ทางวาจาและทางใจ
๒. การกระทำความดีทางกาย ทางวาจา และทางใจ
๓. ให้กระทำจิตใจของตนให้ผ่องใสสะอาดบริสุทธิ์ สงบสุข^{๔๔} และ

ตั้งตนอยู่ด้วยความไม่ประมาท หมั่นศึกษาอบรม ฝึกฝนตนให้มีสติปัญญาความรู้ดีรอบรู้ รู้จักเหตุผลรู้จักความดี ความชั่ว บาป บุญ คุณโทษอะไรเป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์เหล่านี้ เป็นต้น ถ้าดำเนินชีวิตได้อย่างนี้ ชีวิตก็จะมี ความหมายมีค่าไรมาก และหากได้ปฏิบัติธรรมให้สูงยิ่งๆ ขึ้น ด้วยการรักษาศีลอันยิ่ง

^{๔๔}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุ.ธ. ๒๕/๑๘๓/๔๔ : ที.ม.

ปฏิบัติสมาธิให้บรรลุ เห็นแจ้งในสัจธรรมความจริงของชีวิต คือ การรู้แจ้งด้วยปัญญา อันเป็นความรู้จริงแท้ คือ ปัญญาการดับกิเลส ดับทุกข์ได้สิ้นเชิง อย่างนี้เป็น การบรรลุถึงจุดหมายปลายทางสูงสุดของชีวิต คือ การบรรลุ "นิพพาน" อันเป็นความสุขอย่างยิ่ง ข้อนี้จะอธิบายในการวิเคราะห์เจตคติของชีวิตในบทที่ ๕

ส่วนชีวิตที่ไม่มีความหมายไม่มีค่าไรเป็นชีวิตที่ขาดทุน - เหมือนชีวิตคนที่มิดมาแล้วก็มิดไป^{๕๔} เป็นชีวิตที่ตกเป็นทาสมีวเมมาในกองทุกข์ กองกิเลส ยึดติดอยู่ในอำนาจถือมั่นในตัณหาอุปาทาน หวั่นไหวไปตามโลกธรรม สำคัญคนผิด คิดอบายมุข นำความทุกข์มาสู่ตนเอง และสังคมเป็นชีวิตที่ขาดศีลธรรม ซึ่งเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ชีวิตที่ตกอยู่ในอำนาจของกิเลส คือ เหตุแห่งความเศร้าหมอง มีความโลภ ความโกรธ ความหลง ไม่รู้ว่าเป็นเหตุแห่งปัญหาความทุกข์นานาประการ ชีวิตที่ไม่มีความหมายไม่มีค่าไร ย่อมขาดศีลธรรม ดังคำที่ว่า สตรีไม่มีศีลก็สิ้นสวย บุรุษด้วยไม่มีศีลก็สิ้นศรี พระเณรซีไม่มีศีลก็สิ้นดี ข้าราชการศีลไม่มีชาติก็ร่วนวาย ก่ออกุศลกรรมทำสิ่งที่เป็นความชั่วที่เรียกว่า ทุจริตทางกาย ทุจริตทางวาจา และทุจริตทางใจ เมื่อขาดคุณธรรมชีวิตก็ทำกรรมชั่วได้ง่าย เช่น การกระทำ อกุศลกรรมบท ๑๐^{๕๖} มี

- ทุจริตทางกาย ๓ คือ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม
- ทุจริตทางวาจา ๔ คือ การพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพื่อเจ้อ
- ทุจริตทางใจ ๓ มีความโลภอยากได้ของผู้อื่น พยายามปองร้ายผู้อื่น เห็นผิดจากท่านองครองธรรม เห็นแก่ตัวมาก เหล่านี้มีตัวอย่างปรากฏอยู่ในสังคม

^{๕๔}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา. ๑๑/๓๑๔/๒๐๗ :

ส.ส. ๑๕/๑๓๒/๑๑๒-๑๑๓ ฉบับมหาจุฬาเดปิกฎ. ๒๕๐๐.

^{๕๖}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา. ๑๑/๓๔๗/๒๓๔

ฉบับมหาจุฬาเดปิกฎ. ๒๕๐๐.

เดือดร้อนวุ่นวายและถูกจองจำ เป็นชีวิตติดอยู่ในท่ามกลางโลกธรรมทั้ง ๘ คือ
ชื่นชมในลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ชมชื่น เมื่อเสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา เป็นทุกข์
ลุ่มหลงยินดี ยินร้ายในอิฏฐารมณ์ และอนิฏฐารมณ์ เป็นต้น

ส่วนชีวิตของผู้ไม่ประมาท เป็นชีวิตที่มีสติปัญญา รู้จักพิจารณา สภาวะ
ความหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงในบุคคลโลกาภิวัตน์ และชีวิตตามความเป็นจริงว่า สิ่ง
ทั้งหลายทั้งปวง ย่อมไม่เที่ยงไม่คงทนเที่ยงแท้ถาวร ชีวิตไม่มีแก่นสารแปรปรวน
เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา มนุษย์จึงไม่ควรหลงไหล มัวเมา ยินดียินร้ายไปตาม
เหตุปัจจัยปรุงแต่งนั้นๆ ควรจะมีสติปัญญาหยั่งรู้เท่าทันความจริง และรู้จักเหตุผล
ประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรม มีเบญจศีล เบญจธรรมประกอบกิจการงานด้วยความ
สุจริต คือ มีจิตงามประพฤติดี ปฏิบัติชอบ กระทำความดีเป็นบุญกุศลที่เรียกว่า กุศล
กรรมบถ ๑๐^๕ หรือสุจริตทางกายวาจาใจ คือ

- การทำดีทางกายสุจริต ๓ มีการไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่
ประพฤติผิดในกาม
- วาจาสุจริต ๔ คือ การไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบๆ
ไม่พูดเพื่อเจ้อ
- มโนสุจริต ๓ คือ ไม่โลภ ออยากได้ของเขา ไม่คิดพยาบาทปอง
ร้ายผู้อื่น มีความเห็นถูกต้องตามทำนองครองธรรม

หมั่นศึกษาอบรมประสพการณ์ชีวิตปรับปรุงพัฒนาความรู้ความสามารถ
ของตนให้อิ่ง ๆ ขึ้นในสังขารต่าง ๆ เพื่อที่จะทำให้ชีวิตมั่นคงมีความหมายมีกำไร
ยิ่งขึ้น ควรปฏิบัติตามหลักอริยฐานธรรม ๘๘ มี

- ปัญญา ความรู้รอบ รู้จักใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิตด้วยความ
รอบคอบ หยั่งรู้ความจริงของชีวิตตามเหตุปัจจัย และผลที่จะตามมา

- สัจจะ ความจริง จริงใจ พุดจริง ทำจริง เชื่อสัจย์ สุจริตจิตใจบริสุทธิ์
- จาคะ รู้จักบริจาคให้ทาน เสียสละช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปันให้กัน ขจัดความตระหนี่เห็นแก่ตัว

- อุปสมะ รู้จักสงบระงับจิตใจ^{๕๔} อตหนอดกสันไม่เกิดกิเลส โภจร โภจร หลง ไม่หลงมัวเมาในวัตถุ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข รู้จักสงบระงับใจตนเองได้

คุณธรรมที่เป็นกำลังภายใน ควรถือปฏิบัติให้ชีวิตมีความหมายมีกำไร ในความดียิ่งขึ้น เรียกว่า ผลธรรม มี

- ปัญญาผละ คือ มีกำลังสติปัญญา ที่ได้ศึกษาอบรมให้ดี มีความรู้ความสามารถเข้าใจถูกต้อง ตามเหตุผลและความจริง

- วิริยผละ มีกำลังภายในด้วยขยันหมั่นเพียรไม่ทอดยทอดทิ้งในกิจการงานนั้นๆ ตลอดทั้งฝึกอบรมปฏิบัติรักษาศีล เจริญสมาธิวิปัสสนาต่างๆ ขึ้นไป

- อนุวัชผละ มีกำลังภายในกำลังใจสะอาด สุจริตบริสุทธิ์ เชื่อตรง ไม่คดโกง ไม่มีข้อผิดพลาดทำให้ถูกติเตียนได้

ความหลุดพ้นจากกิเลสตัณหาอุปาทาน คือ การดับกิเลส ดับทุกข์ ได้สิ้นเชิงหรือบรรลู่ถึง "นิพพาน" อันเป็นความสุขอย่างยิ่ง^{๕๕} หมายถึง บรรลู่จุดมุ่งหมายปลายทางสูงสุดของชีวิตและเป็นชีวิตที่มีความหมายมีกำไร มีความยั่งยืนตลอดไป

^{๕๔}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา. ๑๑/๓๑๑/๒๐๓-๒๐๔ ฉบับมหาจุฬาเดปีฎก. ๒๕๐๐.
^{๕๕}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อจ.นวก. ๒๓/๓๔/๓๕๐-๓๕๑ ฉบับมหาจุฬาเดปีฎก. ๒๕๐๐.

๔.๖ มองชีวิตในแง่ความมีแก่นสารของชีวิต

ตามพระคัมภีร์ปฐมพันปี พระพุทธองค์ตรัสว่า "ชีวิตมนุษย์นั้นสั้นมาก" ชีวิตเป็นของไม่ยั่งยืน ชีวิตเป็นของไม่แน่นอน แต่ความตายเป็นของแน่นอน ชีวิตของตนไม่มีแก่นสาร ไม่คงที่หรือคงทนถาวร สิ่งทั้งหลาย เกิดขึ้นแต่เหตุ และดับไปก็เพราะเหตุแห่งธรรมนั้น สัจธรรมที่เป็นความจริง เป็นสิ่งแน่นอนแท้

สังขารชีวิตร่างกายของมนุษย์ เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยปรุงแต่ง และย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา เมื่อมีเกิดก็มีแก่ มีเจ็บ มีตาย เป็นธรรมดาตามกฎธรรมชาติ

ถ้ามองในแง่ความยั่งยืนของชีวิต ก็ต้องเป็นชีวิตที่ไม่เกิดไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตาย ต้องเป็นชีวิตที่ได้ดำเนินวิถีชีวิตให้บรรลุถึงจุดหมายปลายทางสุดท้ายสูงสุดของชีวิต นั่นคือ บรรลุ "นิพพาน" อันเป็นความดับกิเลสดับทุกข์ได้สิ้นเชิง เป็นชีวิตที่มีแก่นสาร และชีวิตที่มีแก่นสารจะต้องบำเพ็ญประโยชน์ตามหลักอรรถธรรม ๓ ประการ^{๖๐} คือ

๑. **ทฤษฎีจรมมัตถะ** คือ การบำเพ็ญประโยชน์ในปัจจุบันแก่ชีวิต คือ

- อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรในงาน
- อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษาทุกสิ่งทุกอย่างให้ดี ๆ
- กัลยาณมิตตตา ความมีเพื่อนเป็นคนดี ไม่คบคนชั่ว
- สมชีวิตา ความเลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์

๒. **สัมปรายิกัตถะ** การบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ในเบื้องหน้าอนาคต สำหรับชีวิตที่เจริญงอกงาม ก้าวหน้าด้วยคุณธรรม คือ มีศรัทธา เชื่อมั่นในสิ่งที่ควรเชื่อ มีศีลรักษาดีแล้ว มีจาคะ บริจาคทานเผื่อแผ่แบ่งปัน, มีปัญญา รู้จักเหตุผลดี ชั่ว บาบ บุญคุณ โทษประโยชน์ตนและผู้อื่น ไม่หลงผิด ในความโลก

^{๖๐}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อัง.อภฺรภู. ๒๓/๕๔-๖๕/๒๓๓-๒๔๐
ฉบับมหาจุฬาฯ เดิปรีก. ๒๕๐๐.

โกรธหลง กองกิเลสขัดขวางอุปทานซึ่งนำความทุกข์เดือดร้อนมาสู่ชีวิต หากได้ดำรงอยู่ในศีลธรรมก็จะเป็นคุณประโยชน์แก่ตน เมื่อดับขันธ์ก็จะไปสู่สุคติได้

๓. ปรมัตถะ คือ ประโยชน์สูงสุด ที่เป็นความยั่งยืน มีสาระแท้ของชีวิต เป็นจุดหมายปลายทางขั้นสุดท้ายของชีวิต ที่ชีวิตควรจะเข้าถึง คือ การรู้แจ้งสภาวะธรรมของสังขาร และสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เมื่อได้ประพฤติดิปฏิบัติชอบ จนบรรลุธรรมที่ควรรู้ควรเห็นและรู้เท่าทันกตัตถธรรมตาของสังขารธรรม ไม่ตกเป็นทาสของโลก และชีวิตที่มัวเมาลุ่มหลง ไม่ถูกบีบคั้นด้วยอำนาจความยึดถือมัน สามารถทำจิตใจให้หลุดพ้นจากทุกข์เป็นอิสระ ปลอดโปร่ง มองใสสะอาดบริสุทธิ์สว่าง และมีความสุข อยู่ด้วยเมตตาธรรม กรุณาธรรม การดำเนินชีวิตอย่างนี้ถือว่ามีความยั่งยืน และเป็นสุขเพื่อประโยชน์สุขแก่ตนเองและผู้อื่นในสังคมและเป็นการดำเนินชีวิตที่มีความหมายมีกำไรยั่งยืนมาก

๔.๗ ชีวิตกับความตาย

ตามพระคัมภีร์ปรัชญา ในปฏิจจสมุปบาท กล่าวอวิชชา เป็นเหตุปัจจัยแห่งการเกิด เพราะการเกิดก็เป็นจุดเริ่มต้นแห่งชีวิต ในขณะที่เดียวกัน การมีชีวิตก็นำไปสู่ความตาย การเกิดเป็นคู่กับความตาย

ชีวิตเมื่อเกิดมาแล้วก็เดินทางไปสู่ความตาย ความตายเป็นเรื่องของชีวิต เป็นอุปสรรคและเป็นภัยคุกคามแก่ชีวิตอันร้ายแรงที่สุด แม้นักจิตวิทยา นักปรัชญา นักวิทยาศาสตร์ ได้พยายามค้นคว้าทดลอง เรื่องความตายและไม่ตายมาตลอด ตั้งแต่สมัยโบราณ จนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยมีทฤษฎีว่าด้วยความตาย^{๖๖}

^{๖๖}ดร. เตือน คำดี, พุทธปรัชญา, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์ ๒๕๓๔), หน้า ๖๘.

ในอังคตตรนิกาย ก็ได้อุปมาชีวิตของมนุษย์ไว้ ๗ ประการ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ชีวิตของมนุษย์นั้นเกิดมาแล้วย่อมต้องตาย ช่วงมีชีวิตมนุษย์อยู่นั้นสั้นมีประมาณนิดหน่อย เปลี่ยนแปลงเร็ว มีทุกข์มาก มีความตายรออยู่ข้างหน้า ข้ออุปมาชีวิตของมนุษย์ ๗ ประการ^{๖๒} คือ

๑. ชีวิตมนุษย์อุปมาเหมือนหยาดน้ำค้าง เป็นชีวิตที่สั้น มีประมาณนิดหน่อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นบีบคั้นมาก
๒. อุปมาเหมือนฝนตกหนัก มีพองน้ำที่ตั้งขึ้น ย่อมแตกกระจายไปได้เร็ว ไม่ตั้งอยู่นาน มีทุกข์มาก
๓. อุปมาเหมือนรอยไม้ที่ขีดลงไปบนน้ำไม่ตั้งอยู่นานฉะนั้น
๔. อุปมาเหมือนน้ำที่ไหลลงจากภูเขา มีกระแสเชี่ยวกราดฉะนั้น
๕. อุปมาเหมือนก้อนน้ำลายที่จะพึงถมไปได้โดยง่าย ดับง่าย ตายง่าย
๖. อุปมาเหมือนก้อนเนื้อที่ถูกไฟเผาอยู่ตลอดวัน ตั้งอยู่ไม่นาน
๗. อุปมาเหมือนแม่โคที่ถูกเขาต้อนไปสู่ที่ฆ่าฉะนั้น

จะเห็นได้ในข้ออุปมาทั้ง ๗ เหล่านี้ ว่าชีวิตมนุษย์ มีอายุสั้น มีอายุน้อย เกิดมาไม่นานก็ต้องตาย

สภาพของความตายมี ๒ อย่าง คือ

๑. สภาพความตายทางร่างกาย คือ ลักษณะร่างกายไม่มีชีวิตอยู่อีกต่อไป ย่อมต้องมีอาการเข้าตริทูต คือ ลักษณะบอกความตาย จะมีอาการมืดมัว มองไม่เห็นอะไรเลย หูไม่ได้ยิน หมดความรู้สึกนึกคิดต่างๆ หมดลมหายใจ หัวใจหยุดเต้น วิชาการแพทย์ศาสตร์อธิบายว่า ความตายนั้นเกิดขึ้น เมื่อสมองไม่ทำงาน คือ สมองจะตายเป็นอันดับสุดท้าย ถ้าสมองยังไม่หยุดทำงานก็ยังมีความรู้สึกจาก อารมณ์ทางทวารทั้ง ๕ (หรือประสาททั้ง ๕) ก็ทำให้ผู้ตายมีความรู้สึกตัวฟื้นคืนมาใ

^{๖๒}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อัง. สุตตค. ๒๓/๓๐-๓๑/๒๔-๒๕

๒. สภาพความตายทางจิต ตามสภาวธรรม ความตาย คือ จิตจุติ เคลื่อนออกจากร่างกายไปเกิดใหม่ หรือไปปฏิสนธิใหม่ ตามผลแห่งวิบากกรรม เป็นสภาพที่ต้องไปเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในสังสารวัฏ ความตายของชีวิตมนุษย์ ขณะใกล้ตายหากจิตใจจดจ่อนึกคิดยึดติดในอารมณ์ใดก็เป็น การซึบออกให้รู้ล่วงหน้าว่าจะไปเกิดในภพภูมินั้น หรือว่ากลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก เรียกว่า มรณาสันนิวติ คือ วิถีจิตใกล้จะตาย จะรับเอาบุญหรือบาปกรรมของตนที่ได้กระทำไว้ ได้แก่ กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ และคตินิยมอารมณ์ เป็นความตายที่บุคคลจะต้องผ่านเขตมรณาสันกาล และมรณาสันนิวติอันเป็นงานของจิตและรูป หลังจากนั้นจึงจะ จุติตายไปจากภพของชาตินั้นๆ

มรณาสันนกาล คือ กาลเวลาที่ใกล้จะตาย จะเข้าเขตของความตาย วิถีจิตเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยอารมณ์ทางทวารทั้ง ๕ หรือประสาททั้ง ๕ และอารมณ์ทางจิต มากกระทำดังนั้น อารมณ์ผู้ตายจึงเกิดมาทั้ง ๓ ประการ^{๑๓} ก่อนจะตายคือ

๑. กรรมอารมณ์ คือ อารมณ์ที่เกิดจากอำนาจผลกรรมที่กระทำไว้ก่อนมาปรากฏให้ระลึกขึ้นได้ในขณะที่ใกล้จะตาย ถ้าเป็นอกุศลกรรม บาป หูจริด ประพฤติผิดศีล ผิดทำนองคลองธรรม จิตไปยึดเหนี่ยวในอารมณ์นั้น ชีวิตเมื่อตายไปก็น้อมลงไปเกิดในทุคติภูมิ มีโลกนรก เดือดร้อน ต้องทุกข์ทรมานแก่ชีวิต

แต่ถ้าบุคคลใด เคยทำแต่บุญกุศลกรรม มีการบริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนา อันเป็นบุญกิริยา จิตระลึกได้ดี เมื่อตายลงไป ย่อมจะนำไปเกิดใน สุกคติภูมิ มีโลกสวรรค์ เป็นต้น

และในกรรมอารมณ์นี้ ไม่ปรากฏในระยะแรกใกล้จะตายก็จะมี อารมณ์กรรมนิมิตอารมณ์เกิดขึ้นมาแทน

๒. กรรมนิมิตอารมณ์ คือ อารมณ์ที่เป็นนิมิตเกิดแต่การกระทำกรรมในอดีตปรากฏให้เห็นทางมโนทวาร ที่ได้ก่อกรรมนั้นๆ ไว้ เช่น ในการทำกรรมฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดศีลธรรม ทำบาปกรรม อารมณ์จิตก็ยึดเหนี่ยว เอาภาพ เหล่านั้น เมื่อตายกรรมนิมิตมรณะ จะมองเห็นชัดเจนแล้วคายลง ก็จะมีบังเกิดในสุคติภูมิถ้าเป็นบุญกุศล ฝ่ายดีมีการรักษาศีลเจริญภาวนา เมตตาวริจาคทาน ครั้นตายแล้ว ก็จะไปเกิดในสุคติภูมิ ถ้ากรรมนิมิต อารมณ์ไม่ปรากฏเกิดขึ้น อารมณ์อีกอย่าง คือ คตินิมิตอารมณ์ก็จะปรากฏขึ้น

๓. คตินิยมอารมณ์ คือ นิมิตต่างๆ ที่เป็นภาพมีลักษณะชี้หนทางที่นำไปเกิดในเวลาขณะที่ตายไปแล้ว ที่ปรากฏชัดแจ้งทางมโนทวารอาจจะกล่าวได้ว่า ความตายไม่ใช่ความสิ้นสุดของเวรกรรม สิ้นชีวิตไม่ใช่ความสิ้นสุดของความทุกข์

ส่วนคตินิมิตในมรณาสันนกาล คือ เวลาที่มนุษย์ทั้งหลายใกล้จะถึงแดนมฤตยูสิ้นใจตาย แล้วก็จะไปบังเกิดในโลกอื่น

ในมรณาสันนวิถี คือ วิถีจิตใกล้จะตาย คตินิยมอารมณ์ในนิมิตต่างๆ บอกรถึงคติแห่งโลกที่คนจะต้องไปเกิดหลังจากที่ดับจิตตายไปแล้ว จักมาปรากฏให้คนที่กำลังจะตายเห็นได้ชัดเจนทางใจเขา เห็นของ เขาคนเดียว คนอื่นๆ ไม่เคยเห็น ในโพธิธรรมทีปนี ได้กล่าวไว้ ๕ ประการ^{๖๔} คือ

๑. เมื่อตายแล้วเกิดในภพนรก (โทษะ) เมื่อจิตจุติดับนั้น ย่อมจะเห็นเปลวไฟร้อนระอุมาก หรือเห็นภูติผีปีศาจหลอก จุดกระชากลากตัวไปจิกกินเนื้อ ผู้ตายจะร้องเอะอะโวยวายขอความช่วยเหลือ ตายแล้วไปเกิดในภูมินรกหรือทุคติเป็นแน่แท้

๒. ตายแล้วไปเกิดในภูมิเปรตอสุรกาย (โทษะ) ย่อมเป็นคตินิมิตเป็นหุบเขา หรือถ้ำอันมืดซิด อืดอืดไม่เห็นอะไรเลย หิวอาหารกระหายน้ำ มีแต่

^{๖๔}ดร. เตือน คำดี. พุทธปรัชญา. หน้า ๗๑-๗๓.

น้ำเลือดน้ำหนองเน่าเหม็น ก่อนจะตายจะขอน้ำเพราะหิวกระหายคอแห้ง กระสับกระส่ายทุรนทุรายเห็นได้ชัด

๓. ตายแล้วไปเกิดในภูมิเดรัจฉาน บุคคลที่ไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน เพราะมีโมหะ ย่อมเห็นคตินิมิต เป็นท่งหญ้าป่าไม้ต้นแม่น้ำ เห็นสัตว์นานาชนิด มาปรากฏชัดทางมโนทวาร ผู้นั้นตายแล้วจะไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน

๔. ตายแล้วเกิดในภูมิมนุษย์ บุคคลผู้ตายแล้วจะกลับมาเกิดเป็นมนุษย์นี้ อีก (ด้วยการรักษาศีล ๕ และอกุศลกรรมบถ ๑๐) เวลาใกล้ตายย่อมเห็นคตินิมิตในขณะจวนจะดับจิตสิ้นใจตาย จักเห็นก้อนเนื้อเล็กๆ อยู่ในครรภ์มารดา เห็นมารดาในชาติจะเกิดใหม่ เป็นนิมิตชี้ให้เห็นว่าจะต้องกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก

๕. ตายแล้วเกิดบนสวรรค์ บุคคลจะตายเคยประพฤติปฏิบัติตามธรรมในมหากุศล ๘ วัสสีมาเสมอ ย่อมจะเห็นนิมิตที่เป็นภพภูมิสิ่งสวยงาม วิจิตรพิศดารดีเลิศ อาจเห็นปราสาทราชวัง วิมาน เทวดา นางฟ้า นางสวรรค์ สถานที่อยู่อาศัยวิเศษสวยงามทั้งสิ้น ผู้จะตายมีปีติสุข หลับตาสนิทลง ใบหน้ามีรอยยิ้มปกติ แสดงให้เห็นว่าได้คตินิมิตที่จะไปเกิดบนสวรรค์ ชีวิตมนุษย์ผู้เป็นไปตามกรรมย่อมเป็นไปตามอารมณ์ทั้ง ๓ มีกรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ คตินิมิตอารมณ์ เหล่านี้อาจเกิดขึ้นได้อย่างใดอย่างหนึ่งก่อนหรือหลังขณะจะตาย ทั้งนี้เกี่ยวกับแรงกรรมที่ทำไว้มากกระทบจิตใจให้เกิดอารมณ์นั้นๆ จะเป็นอารมณ์ชี้หนทางให้ไปเกิดตามภพภูมิต่างๆ เพราะอารมณ์สุดท้ายเป็นอารมณ์ที่จิตมีกำลังแรง กล่าวมาก ส่งผลให้ผู้ตายไปเกิดอีก เป็นวังเวียนวนอีก

สาเหตุแห่งความตายของชีวิตรมนุษย์

พุทธปรัชญาได้แสดง เหตุแห่งความตายของชีวิตรมนุษย์กล่าวไว้ ๔ ประการ^{๖๕} คือ

๑. ตายเพราะหมดอายุหรือสิ้นอายุ (อายุขยะ) คือ เมื่อมีชีวิตอยู่ถึงอายุขัยนานพอสมควรแก่กาลเวลา ตามธรรมดาสิ่งมีชีวิตทั้งหลายเมื่อเกิดขึ้นมาแล้ว เจริญเติบโต ในที่สุดก็ต้องแตกสลายดับไป คือ ต้องตาย แก่ตายไป ตามกาลเวลา ตามอายุขัยทางคติธรรมของโลก เมื่อถึงเวลาหมดอายุใครจะฆ่า หรือไม่ฆ่าก็ตาย ไม่มีใครจะอยู่ค้ำฟ้าได้ตลอดกาลเลย

๒. ตายเพราะหมดกรรม (กัมมขยะ) ตายด้วยอำนาจกรรมที่ตกแต่งสืบต่อให้เกิดขึ้นนั้นหมดไป คือ เมื่อสัตว์ทั้งหลายเกิดขึ้นมา มีชีวิตอยู่ด้วยกรรมดี และกรรมชั่ว ได้รับสุขบ้างทุกข์บ้าง เจ็บป่วยไข้มาบ้าง น้อยบ้าง ความเจ็บป่วยเป็นกรรมอย่างหนึ่ง ที่จะต้องชดใช้ตามเหตุผลที่เกิดขึ้นมากบ้างน้อยบ้าง เมื่อกรรมที่ต้องเกิดมาชดใช้ในชาตินั้นๆ หมดก็จำต้องตาย

หรืออาจเป็นการเจ็บป่วยที่ต้องทนทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัส จนเป็นเหตุให้ถึงแก่ความตาย ตายอย่างนี้เรียกว่าตาย เพราะหมดกรรม

๓. ตายเพราะหมดทั้งอายุและหมดกรรม คือ ตายด้วยโรคชราบ้าง โรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียนบ้าง ทั้ง ๒ ประการนี้ คือ ความตายที่อาจเกิดขึ้นได้ในชีวิตมนุษย์ทุกคน ทุกเพศทุกวัย เรียกว่า ตายเพราะสิ้นกรรม สิ้นอายุ (อายุกัมมขยะ)

๔. ตายเพราะมีอุปฆาตกรรมมาตัดรอน คือ ตายเพราะอำนาจแห่งอุปฆาตกรรม เป็นการตายก่อนหมดอายุก่อนสิ้นอายุขัย โดยมีผลกรรมชั่วจากอดีตชาติ มาตัดรอนตามสนองในชาติปัจจุบัน แม้ว่าในปัจจุบันจะมีกรรมดีต่างๆ ก็ตาม จะมีกรรมเก่ามาทำหน้าที่ตัดรอนทำลายกรรมดีนั้นเสีย ยังไม่ทันให้ผล ก็มีกรรมเก่านี้แทรกขึ้นเป็นเหตุให้ถึงแก่ความตายได้ เช่น การฆ่าตัวตาย ตายด้วยอุบัติเหตุภัยอันตรายจากธรรมชาติ ตายด้วยพิษยาเสพติดร้ายแรง และอื่นๆ เหล่านี้เป็น การตายอย่างปัจจุบันทันที อย่างนี้เรียกว่าตายเพราะอำนาจแห่งอุปฆาตกรรมกรรมมาตัดรอน

ชีวิตมนุษย์เมื่อถึงอายุขัยของตน ก็ต้องตายทุกคน จะยืดอายุให้มีชีวิตต่อไปอีกก็ไม่ได้ ต้องตายไปตามอายุขัยแล้วก็เกิดใหม่อีก และเกี่ยวกับความตายนี้

พระพุทธองค์ให้ระลึกถึงความตายสม่ำเสมอโดยประกอบด้วยองค์ ๓ ประการ^{๖๖} คือ มีสติระลึกถึงสังเวชความตายเสมอๆ ญาณ มีความรู้ชัดต้องตายแน่นอน ๑ สังเวชเกิดความสังเวช คือ ความสลัดใจในเรื่องตาย ๑ และทรงสอนไม่ให้นึกถึงความตายของคนที่เป็นที่รักคนที่เป็นศัตรู

การนึกถึงความตายเสมอๆ จนรู้ชัดว่า ต้องตาย จะได้ปลงใจเกิดธรรมสังเวชได้ว่า เกิดมาก็ต้องตายเหมือนกันทุกคน ชีวิตเป็นไปตามกฎธรรมชาติ ธรรมดาของชีวิต คือ มีความแก่ ความเจ็บ ความตาย ชีวิตเป็นของไม่ยั่งยืนไม่แน่นอน ความตายเป็นของแน่นอนยิ่งยง

สิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต เมื่อมีความเกิดขึ้นในเบื้องต้นก็ต้องเปลี่ยนแปลงไปในท่ามกลาง และแตกสลายไปในที่สุด ดังพระบาลีว่า “มรณํ हि ชีวิตं ชีวิตมิต्वाตายเป็นที่สุด”^{๖๗}

กล่าวโดยรวมก็คือ ทุกคนต้องตาย เกิดมาในโลกเท่าใดก็ต้องตายเหมือนกันหมด วันแต่ใครจะตายช้าหรือเร็วเท่านั้น

นักปราชญ์แนะแนวทางที่จะพึงปฏิบัติในเวลาตายไว้ ๔ อย่าง คือ

๑. ละห่วงนอก คือ ละความห่วงใยในคนและของอันเป็นที่รักเสีย
๒. ละห่วงใน คือ ละความเสียตายในตัวเองเสีย
๓. ระลึกถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ (โบราณสอนให้ภาวนาว่า “อรหัง”)
๔. ระลึกถึงความดี มี ทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น ที่ตนได้บำเพ็ญไว้แล้ว

^{๖๖}มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. วิสุทธิมรรคแปล. ฉบับมหาหมกุฏราชวิทยาลัย. ภาค ๓ ตอน ๑. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔). หน้า ๑

^{๖๗}สมเด็จพระธีรญาณมุนี. (สนิท เขมจารี). ชีวิต. (กรุงเทพฯ : จิตตภาวัน มูลนิธิอภิธรรมมหาธาตุวิทยาลัยพิมพ์). ๒๕๒๕. หน้า ๑๓๕.

ถึง เวลาจะตายปฏิบัติตามแนวทางที่นักปราชญ์แนะไว้ เช่นนี้ มีหวังว่าจะไปสู่สุคติ^{๖๔} ถ้าตรงกันข้ามคือตายด้วยความหวังโยต่างๆ นาๆ ไม่อาจจะสงบใจให้ระลึกถึงพระรัตนตรัยหรือความดีได้ กลับระลึกถึงสิ่งที่เป็นอกุศลต่างๆ ก็หมดหวังที่จะไปสู่สุคติ

ในวิถีชีวิต ๔ ชนิด ที่กล่าวไว้แล้วคือ

๑. ตโม ตมปรายโน มิตมา มิตไป
๒. ตโม โชติปรายโน มิตมา สว่างไป
๓. โชติ โชติปรายโน สว่างมา สว่างไป
๔. โชติ ตมปรายโน สว่างมา มิตไป^{๖๕}

คนบางคนเกิดมาแล้ว ก็ได้รับแต่ความทุกข์ ความเดือดร้อนอยู่เสมอ แต่ก็ยังเป็นผู้ประมาทไม่รู้สึกตัวว่าการที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะผลของความชั่วที่หาไว้ แทนที่จะหาความดีเพื่อแก้ไขกลับทำแต่ความชั่วอยู่เสมอ เช่นนี้ ชื่อว่าเป็นชีวิตที่มีตมาแล้ว ก็ยังจะต้องมิตไปอีก ไปสู่อายอีก

คนบางคนเกิดมาแล้ว ก็ได้รับแต่ความทุกข์ ความเดือดร้อน อยู่เสมอ แต่เป็นผู้ไม่ประมาท รู้สึกตัวว่า การที่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะผลของความชั่วที่ตัวหาไว้จึงพยายามทำความดีอยู่เสมอ เช่นนี้ ชื่อว่าเป็นชีวิตที่มีตมาแล้ว แต่ที่จะต้องสว่างไป

คนบางคนเกิดมาแล้ว ก็ได้รับแต่ความสุขความเจริญอยู่เสมอ และเป็น ผู้ไม่ประมาท รู้สึกตัวว่า การที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะผลของความดีที่ตนได้ทำไว้ จึงพยายามทำความดีให้ยิ่งขึ้นอยู่เสมอ เช่นนี้ชื่อว่า เป็นชีวิตที่สว่างมาแล้ว และจะต้องสว่างต่อไปอีก

^{๖๔} สมเด็จพระธีรญาณมุนี. (สนิท เขมจารี). ชีวิต. ๒๕๒๔.

หน้า ๑๔๑-๑๔๒.

^{๖๕} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ที่.ปา. ๑๑/๓๑๔/๒๐๗

ฉบับมหาจุฬาฯ เดิปรีก. ๒๕๐๐.

คนบางคนเกิดมาแล้ว ก็ได้รับแต่ความสุขความเจริญอยู่เสมอ แต่เป็นผู้ประมาทไม่รู้สีกตว่า การที่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะผลของความดีที่ตนได้ทำไว้ แทนที่จะทำความดีให้ยิ่งขึ้นไป กลับทำแต่ความชั่วอยู่เสมอ เช่นนี้ ชื่อว่าเป็นชีวิตที่สว่างมาแล้วแต่จะมืดไป

ชีวิตที่เป็นมาแล้วก็ดี อยู่มาแล้วก็ดี จะเป็นชีวิตที่มีตมาหรือสว่างมากก็ตาม เป็นชีวิตที่ได้ผ่านพ้นมาแล้ว แต่ชีวิตที่จะเป็นต่อไปก็ดี อยู่ต่อไปก็ดี ต้องพยายามให้เป็นชีวิตที่สว่างไป ไม่ใช่มืดไป

ในเวลาชีวิตจะถึงอวสานคือ ตาย ก็ต้องพยายามให้สว่างไป ด้วยการปฏิบัติตามแนวทางที่นักปราชญ์แนะนำไว้ นั้น

เปรียบเทียบด้วยการมาไปในโลก ในเวลามาไม่มีใครต้อนรับเลย แต่เวลาไปมีคนส่งและเสียดายมาก เช่นนี้ เป็นการไปด้วยความดี ผู้ไปก็เป็นสุขใจ ในเวลามามีคนต้อนรับมาก แต่ในเวลาไปไม่มีใครส่ง ไม่มีใครเสียดายเลย เช่นนี้เป็นการจากไปด้วยความมัวหมองผู้ไปก็ไม่เป็นสุขใจ

จะอย่างไรก็ตาม ต้องพยายามให้ชีวิตอวสานคือตายลงด้วยความดีเกิดใน สภาสวรรค์ สังขัตตนิกาย ได้แสดงสาระของชีวิตไว้ว่า

กมมํ วิชชา จ ธมโม จ สีสํ ชีวิตมุตตมํ

เอเตน มจจา สุชาณฺติ น โคตเตน ธเนน वा

การงานอย่าง ๑ ความรู้อย่าง ๑ ธรรมอย่าง ๑ ศิลอย่าง ๑ ชีวิตที่

ชอบธรรมอย่าง ๑

คนจะดีได้ด้วยเหตุ ๔ อย่างนี้ มิใช่ว่าจะดีได้ด้วยวงศ์ตระกูล หรือด้วยทรัพย์สมบัติ๐๐

ได้ความว่าในวิถีชีวิตจะได้ต้องเป็นชีวิตที่ทำงาน ไม่ใช่ชีวิตไม่ทำงาน ต้องเป็นชีวิตที่มีความรู้ ไม่ใช่ชีวิตโง่เขลา ต้องเป็นชีวิตที่มีศีลธรรม ไม่ใช่ชีวิตที่ปราศจากศีลธรรม

พุทธปรัชญา ถือว่า การตายเป็นการเปลี่ยนแปลงในบั้นปลายของวิถีชีวิตของมนุษย์แต่ละคน ความตายเป็นอวสานของชีวิต ชีวิตมีความตายเป็นที่สุดรอบ และวิถีชีวิตของมนุษย์แต่ละคนจะต้องเสวยผลแห่งความสุขในปรโลก คือโลกเบื้องหน้านั้นจะต้องประพฤติปฏิบัติชอบตามหลักธรรม ๔ ประการ คือ^{๑๑}

๑. ศรัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือ เชื่อเคารพนับถือว่าการกระทำความดีนำสุขมาให้ เชื่อในพระคุณรัตนตรัย เชื่อผลของกรรมมีจริง

๒. ศีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล คือ รักษาศีล การทำความดีทั้งปวงให้ถึงพร้อมทางกาย วาจา และใจ สุจริตปฏิบัติดีมีศีลธรรม ละเว้นการทำความชั่วทั้งปวง

๓. จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการบริจาค แบ่งปันให้ทานเสียสละสิ่งของขจัดความเห็นแก่ตัวให้อภัยมีเมตตาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เกื้อกูลแก่กันและกัน

๔. ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา คือ เป็นผู้มีความรู้ ความสามารถ รู้จักเหตุผลเห็นแจ้งแทงตลอดในสังขารม ความจริงอย่างประเสริฐในอริยสัจ และการเวรวายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์ของวิถีชีวิต และหลักธรรมในเรื่องของศีล สมาธิ ปัญญา หรือศรัทธาจะได้วิเคราะห์ในบทที่ ๔ ต่อไป

บทที่ ๕

เจตคติสูงสุดของชีวิตมนุษย์

ในวิถีชีวิตมนุษย์นั้น ย่อมดำเนินไปในรูปแบบต่างๆ กันเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ต้องการ นั่นคือ ความสุข และหลุดพ้นจากทุกข์ พระพุทธเจ้าทรงแสวงหาสังขธรรมที่จะเอาชนะความทุกข์ในชีวิตมนุษย์ เพื่อให้ชีวิตหลุดพ้นจากทุกข์ อันเป็นจุดหมายปลายทางสุดท้ายของชีวิต ฉะนั้น ความสุขและทุกข์จึงมีบทบาทสำคัญมาก ความสุขถือว่าเป็นเครื่องหมายที่ดี เป็นที่พึงปรารถนาของวิถีชีวิตมนุษย์ส่วนหนึ่ง แต่ความทุกข์เป็นเครื่องหมายความชั่วตกต่ำของชีวิต เป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา เมื่อมนุษย์เราดำเนินชีวิตอยู่ในหลักสังขธรรมก็จะได้แต่ความสุขความสงบก็เกิดความเป็นดีพอใจ เชิดชูยกย่องลุ่มหลงพัวพันสยบติดอยู่กับลาภ ยศ สรร เสริญสุขนั้นๆ เมื่อได้ทุกข์หรือทุกข์แล้วก็เศร้าโศกเสียใจคับแค้นใจ กระวนกระวาย อยากจะหนีออกไปให้พ้นจากทุกข์นั้น

ชีวิตของมนุษย์มีจุดหมายปลายทางถึงแม้บางคนจะพูดว่า ชีวิตของเขาไม่มีจุดหมายปลายทางอะไร จึงปล่อยปละละเลยตนเองทั้งไม่นำพาอะไรๆ เลย

ในอุดมคติของมนุษย์ ตามทรรศนะพุทธปรัชญาถือว่ามนุษย์มีจุดหมายปลายทางสูงสุด อยากมีความสุขพ้นจากทุกข์บรรลุถึง "นิพพาน" อันเป็นความสุขอย่างยอดเยี่ยมของชีวิต* ตลอดทั้งมีความปรารถนาต้องการอิสระ เสรีภาพ แม้จะตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติก็ตามแต่ภาวะทางจิตใจของมนุษย์ก็เป็นอิสระ มีเจตจำนงเสรีสามารถเลือกทิศทางที่จะเดิน ไปสู่จุดหมายปลายทางของชีวิตได้เอง

*กรมการศาสนา. พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับหลวง (กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๔). เล่มที่ ๒๕ ข้อที่ ๒๕

ดังนั้น พุทธปรัชญาจึงสอนให้มนุษย์ดำเนินชีวิตให้ดี ถูกต้อง ถูกทาง ยุติธรรมตามหลักศีลธรรม มีhiri-โอดปปะ คีล สมาธิ และปัญญา ประพฤติปฏิบัติ มีปฏิปทาตามทางสายกลางในอริยมรรค ที่กล่าวมาแล้ว ก็จะเป็นประโยชน์สุขทั้งแก่ตนและแก่สังคมส่วนรวม เพราะการดำเนินชีวิตที่ดีถูกต้องถูกทางแล้ว เป็นการเดินทางไปตามเส้นทางที่จะนำไปสู่จุดหมายปลายทาง เป้าหมายสุดท้ายสูงสุดที่ถูกต้องของชีวิต ในทำนองเดียวกัน ถ้าชีวิตถูกปล่อยปละละเลย ไม่นำพา ไม่ดำเนินชีวิตให้เป็นคนดี ให้ถูกต้องถูกทาง ก็เป็นการผลักดันชีวิตให้เดินไปตามเส้นทางที่เสื่อมตกต่ำ ก็จริงจะทำให้ชีวิตเป็นทุกข์เรื่อยไป

๕.๑ เป้าหมายสุดท้ายของชีวิต

ตามทรรศนะพุทธปรัชญานั้น เป้าหมายสุดท้ายของชีวิต มิได้ถูกกำหนดมาแต่กำเนิดโดยประการใดๆ เพราะบางคนเชื่อว่าชีวิตมนุษย์ถูกลิขิตมาโดยโชคชะตา พรหมลิขิต หรือสวรรค์ดลบันดาล แต่ชีวิตมนุษย์มิได้ถูกกำหนดโดยใครๆ ที่จะให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ หรือสิ่งอื่นภายนอกก็อาจจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับบ้าง ก็เป็นเพียงข้อมูลหรือปัจจัยส่วนประกอบเท่านั้น ชีวิตมนุษย์ไม่จำเป็นจะต้องเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ตามเหตุการณ์หรือข้อมูลนั้นเสมอไป

ดังนั้น คำสอนในพุทธปรัชญาจึงสอนว่า มนุษย์มีเสรีภาพไม่ตกอยู่ในอำนาจของสิ่งภายนอกใดๆ มากำหนดบังคับบัญชา ดังคำว่า "ตนแลเป็นที่พึ่งของตน ใครเล่าจะเป็นที่พึ่งตนได้ ก็บุคคลที่มีตนฝึกฝนดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งที่ได้ยาก"^๒

"คนทำบาปเอง ย่อมเศร้าหมองเอง คนไม่ทำบาปเอง ย่อมบริสุทธิ์
เอง ผู้ใดรักษาคนได้ ภายนอกของผู้นั้นก็เป็นการรักษาด้วย บัณฑิตพึงทำตนให้ผ่อง
แผ้วจากเรื่อง เศร้าหมองแห่งจิต"^๓ ดังนี้ เป็นต้น

^๒มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕/๑๕๔-๑๖๐/๔๕-๔๖
ฉบับมหาจุฬาฯ เตปีฎก. ๒๕๐๐.

^๓มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕/๑๖๔-๑๖๕/๔๖-๔๘
ฉบับมหาจุฬาฯ เตปีฎก. ๒๕๐๐.

เมื่อใดได้พิจารณาไตร่ตรองด้วยปัญญาจนเห็นแจ้งด้วยตนเองแล้วว่า สิ่งนี้ดี สิ่งนี้ไม่ดีมีโทษ ท่านผู้รู้ย่อมสรรเสริญ การเจริญปัญญาภาวนา หากได้ประพฤติปฏิบัติให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขโดยส่วนเดียว

เป้าหมายสุดท้ายของชีวิตมนุษย์ จึงมีความสำคัญมาก ที่จะมุ่งมั่นเอาชนะความทุกข์ให้ดับไป หลักสังขธรรมในพุทธปรัชญามุ่งหลุดพ้นจากทุกข์ในการดำเนินชีวิต จึงเป็นการเดินทางไปเพื่อไปสู่เป้าหมายสุดท้ายหรือจุดหมายปลายทางสูงสุดของชีวิต คือ วิมุตติ อันเป็นการหลุดพ้นจากทุกข์ บรรลุถึง “นิพพาน” นิพพานเป็นความสุขอย่างยิ่ง๔

สังขธรรม คำสอนทั้งหมดของพระพุทธศาสนา ล้วนมุ่งไปสู่เป้าหมายสูงสุดดังกล่าวทั้งสิ้น ในหลักคำสอนทั้งหลายอาจแบ่งเป็น ๒ ระดับ คือ

๑. ระดับที่เป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตมนุษย์ในเบื้องต้น ซึ่งเป็นหลักคำสอนที่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ในการดำเนินชีวิตทางโลก (โลกียธรรม) เป็นคำสอนเพื่อให้มนุษย์เป็นคนดี มีศีลธรรม มีความสงบสุข มีศิลปะในการครองรักครองเรือน ประกอบอาชีพสัมมาอาชีพะในหลักธรรมสำหรับมนุษย์ควรยึดถือปฏิบัติชอบด้วยตนเอง ก็จะเป็นประโยชน์ในสังคม หลักสังขธรรมสามารถนำไปประพฤติปฏิบัติให้ชีวิตบรรลุถึงเป้าหมาย มีความสงบสุขได้ คือ มีจริยธรรม คือ เบญจศีล เบญจธรรม หิริ-โอตตปละ ความละอายต่อบาปเกรงกลัวต่อบาปหรือปฏิบัติตามกุศลธรรมบท ๑๐ เป็นต้น และไม่ถือมั่นให้ตั้งให้หย่อนเกินไป คือ ปฏิบัติตามทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ในมรรคมืองค์ ๘ นั้นๆ

๒. หลักคำสอนที่เป็นเป้าหมายสุดท้ายสูงสุดของชีวิตมนุษย์ ในพุทธปรัชญาได้แก่ คำสอนให้ประพฤติปฏิบัติตนเพื่อประโยชน์สูงสุด บรรลุถึงวิมุตติ คือ

๔กรมการศาสนา, ภาษาไทยฉบับหลวง, เล่มที่ ๒๕ ข้อที่ ๒๕.

ความหลุดพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิง บรรลุ "นิพพาน" เป็นที่สุด และอุดมคติสูงสุดของชีวิตมนุษย์ในพุทธปรัชญาอันเป็นเป้าหมายสุดท้ายของชีวิตด้วย เป็นความจริงแท้ที่มนุษย์ทุกชีวิตต้องการมาก เพราะความหลุดพ้นจากสภาพของชีวิตที่เป็นทุกข์เปลี่ยนแปลงก่อให้เกิดทุกข์เกิดโทษตลอดเวลา เข้าถึงภาวะจิตรู้แจ้งด้วยปัญญาวิมุตติพระพุทธร่องศ์ทรงตรัสถึงเรื่องนี้ไว้ว่า "ดูกรอานนท์ สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงอย่างนี้และสังขารทั้งหลายไม่ยั่งยืนอย่างนี้แล สังขารทั้งหลายไม่น่ายินดีอย่างนี้แล ดูกรอานนท์ ข้อนี้ควรจะเป็นอภัยในสังขารทั้งหลายทั้งปวงที่เดียว ควรที่จะคลายกำหนด ควรเพื่อจะหลุดพ้นไป..."^๕

เป้าหมายสุดท้ายของชีวิต คือ "นิพพาน" อันเป็นประโยชน์สูงสุด (นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง) หรือปรมาตตประโยชน์ ซึ่งเป็นภาวะที่เกิดความหลุดพ้นจากกิเลสตัณหา อุปาทาน คือ พ้นจากความทุกข์ ตั้ทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง

ในอุโปสถสูตร^๖ ท่านได้เปรียบคำสอนต่างๆ ที่มีอยู่จำนวนมาก กับน้ำในมหาสมุทรว่า "น้ำในมหาสมุทร แม้จะมีมากกินอาพาเขตกว้างใหญ่มากเพียงใดก็ตาม แต่ก็มีรสเค็มเหมือนกันหมด หลักคำสอนในพุทธปรัชญาที่เช่นเดียวกัน คือ แม้จะสอนไว้มาก แต่ก็มีรสเดียว คือ วิมุตติรส "เป็นปัญญาวิมุตติ" คือ ปัญญาารู้แจ้งหลุดพ้นวิเศษจากกิเลส คือ การหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ดังนั้น เจตคติของชีวิตจึงได้แก่การบรรลุนิพพาน

^๕มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที่.ม. ๑๐/๑๘๔/๑๐๗-๑๐๘ :

ขุ.จุฬา. ๓๐/๖๙, ๒๑๙/๑๕๔-๑๕๕, ๑๐๕ ฉบับมหาจุฬา.เตปิฎก. ๒๕๐๐.

^๖มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ขุ.อิติ. ๒๕/๔๕, ๙๒/๑๖๓-๑๖๙, ๓๑๐-๓๑๑ ฉบับมหาจุฬา.เตปิฎก. ๒๕๐๐.

ความหมายของนิพพาน

การดับทุกข์ทั้งปวงได้สิ้นเชิง คือ การบรรลุ "นิพพาน" ดังนั้น นิพพาน จึงแปลว่า ดับ แปลว่า สุขอย่างยิ่งยอดหรือธรรมชาติที่ดับสนิท ซึ่งหมายถึง ความดับทุกข์ ดับกิเลสตัณหาอุปาทานและอวิชชาที่เป็นเชื้อก่อให้เกิดทุกข์

นอกจากนี้ยังอาจทราบความหมายซึ่งมีอยู่มากมายแทนนิพพานได้อีกมาก เป็นต้นว่า

• อเสสราคนิโรโธ = เป็นธรรมที่ดับทุกข์โดยพ้นจากราคะ

อเสสภวานิโรโธ = เป็นธรรมที่ดับภพไม่มีเศษเหลือ

อนุปปาโท อปวตต์ = เป็นธรรมที่ดับรูปนามชั้น ๕

สูญญตฺ = เป็นธรรมที่สูญสิ้นจากทุกข์อย่างแท้จริง

อสงฺขตฺ สนฺติ = เป็นธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง หมายถึง สงบจากทุกข์

ทั้งปวง*

ในพุทธปรัชญาได้กล่าวถึงคุณลักษณะของนิพพานได้เป็น ๒ ลักษณะ ด้วยวิธีการ* ดังนี้

ก. วิธีการปฏิเสธ โดยการปฏิเสธว่านิพพานไม่มีอะไร ไม่ใช่อะไร เพราะนิพพานมีลักษณะต่างจากปรากฏของสิ่งอื่นๆ บ้าง ไม่มีลักษณะของสรรพสิ่งที่ จะเหมือนลักษณะของนิพพานเป็นธรรมชาติที่รู้แจ้ง ไม่มีใครได้ ไม่มีที่สุด ไปรุ่งแจ่มใส โดยประการทั้งปวง

ข. วิธีการบอก โดยบอกคุณลักษณะของสิ่งนั้นว่าเป็นสิ่งอะไรว่า

*กรมการศาสนา, ภาษาไทยฉบับหลวง, เล่มที่ ๒๕ ข้อที่ ๑๖๐, หน้า ๑๕๙.

*กรมการศาสนา, ภาษาไทยฉบับหลวง, เล่มที่ ๒๐ ข้อที่ ๔๙๕, หน้า ๑๙๐.

“... นั้นสงบ นั้นประณีต คือ ธรรมเป็นสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความ
สละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัดทอนความคลายกำหนด ความดับ นิพพาน...”

“... ไฟเสมอด้วยราคะไม่มี โทษเสมอด้วยโทสะไม่มี ทุกข์เช่นด้วยขันธ
ไม่มี สุขยิ่งกว่าความสงบไม่มี ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง สังขาร เป็นทุกข์อย่างยิ่ง
บัดนี้พิจารณาเนื้อความนี้ตามความเป็นจริงแล้ว ย่อมทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน รู้นิพพาน
เป็นสุขอย่างยิ่ง...”

นอกจากนี้คำว่า นิพพานมีสามัญลักษณะคือ ลักษณะเป็นอนัตตา เพราะ
เป็นสิ่งที่ว่างเปล่าปราศจากตัวตนบังคับบัญชาไม่ได้ แต่ไม่เป็นอนิจจังเพราะ
นิพพานเป็นสิ่งที่เที่ยงมั่นคง ยั่งยืน ไม่แปรผัน และไม่เป็นที่ทุกข์ เพราะนิพพานเป็น
สิ่งที่ทนอยู่ได้ ไม่มีการเกิดและการดับ๑๑

นิพพานเป็นธรรมที่ไม่ได้ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่ง จึง
เรียกนิพพานว่า อสังขตธรรม ตรงข้ามกับจิต เจตสิกและรูป ซึ่งเป็นสังขตธรรม
เพราะเป็นธรรมที่เกิดขึ้น โดยมีปัจจัย ๔ ปรุงแต่งที่ได้กล่าวแล้ว

ในประเภทของนิพพาน ๒ ประเภท๑๑ คือ ขณิกวิมุตติ, ดั้งคณิพพาน
ความหลุดพ้นจากปุถุชนและความหลุดพ้นของนิพพาน ในความหลุดพ้น
ของสามัญชนทั่วไปที่ยังมีกิเลสหนา ที่เรียกว่า ขณิกวิมุตติ ซึ่งแปลว่าหลุดพ้นชั่ว
คราว หมายถึง ความสุขสงบของจิตใจชั่วขณะที่ไม่มีโลก โกรธ หลงครอบงำ
และจิตว่างจากการยึดมั่นถือมั่นในกิเลสตัณหา ตัวตนที่จะก่อให้เกิดทุกข์ทั้งแก่ตัวเอง

๑๑มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ชุ.ธ. ๒๕/๒๐๒-๒๐๔/๕๒-๕๓ :

ชู.อิตติ. ๒๕/๓๘/๒๖๑ ฉบับมหาจุฬาเดปีฎกั. ๒๕๐๐.

๑๑มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ชุ.อ. ๒๕/๑๖๑/๑๗๗ ๒๕๑๔ :

ที.ม. ๑๐/๑๘๕/๑๐๗-๑๐๘ ฉบับมหาจุฬาเดปีฎกั. ๒๕๐๐.

๑๑มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ชุ.อ. ๒๕/๗๓/๒๑๓

ฉบับมหาจุฬาเดปีฎกั. ๒๕๐๐.

และผู้อื่นได้ขณะจิตที่สะอาดบริสุทธิ์สว่างว่างจากกิเลสตัณหา อุปาทาน ไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวง นี้แหละ เป็นขณะจิตที่เข้าสู่ภาวะนิพพาน ซึ่งเป็นธรรมที่สงบอย่างยิ่ง แม้จะเพียงชั่วขณะ เรียกว่า ตทังคนิพพาน จึงเป็นนิพพานประเภทที่ใกล้ชิดกันวิถีชีวิตของปุถุชนที่ยังละกิเลสไม่ได้ เป็นนิพพานที่อาจเข้ามาเกี่ยวข้องกับ การงานหรือการกระทำ เป็นประจำของคนทุกคนไม่ยากเกินกว่าที่ปุถุชนจะเข้าถึงได้ เพียงแต่ลองฝึกอบรมจิตใจให้ว่างจากทุกข์ต่างๆ จิตใจก็จะพบกับความสงบสุขที่ไม่เคยรู้สึกมาก่อน เป็นรสของนิพพานที่ปุถุชนควรลิ้มรอรสในเบื้องต้นอย่างยิ่ง

ความทุกข์ของชีวิตมนุษย์มีมานานาประการนั้น เกิดขึ้นจากความรู้สึกว่ามีตัวเรา-ของเรา ตัวกู-ของกู เต็มไปด้วยความยึดมั่นถือมั่นต่างๆ จนหาความสงบใจไม่ได้ หากมนุษย์ไม่สนใจที่จะแก้ไขและมอง เห็นทางที่จะระงับดับทุกข์ได้ก็ยอมต้องมีชีวิตจมอยู่ในกองแห่งทุกข์นี้ตลอดไป ไม่มีโอกาสหลุดพ้นจากทุกข์ การฝึกอบรมจิตใจให้ลดละการยึดมั่นเบาบางลง ให้มีความรู้สึกที่ตัวเราของเรา-ตัวกูของกู ลดน้อยลงอยู่เสมอ มนุษย์ก็จะได้มีโอกาสลิ้มรสของตทังคนิพพาน ซึ่งเป็นความสุขอย่างยิ่ง แม้เพียงชั่วขณะก็ให้คุณอนันต์ต่อการดำเนินวิถีชีวิตและยังเป็นการสร้างบุญสมบารมี สำหรับการดำเนินวิถีชีวิตไปสู่ระดับอุดมคติ สูงสุดต่อไป

ในหนังสือ “ศาสนาสำหรับปุถุชน”^{๑๒} ท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวสรุปถึงคุณค่าของนิพพานในระดับปุถุชนไว้ดังนี้ว่า

“...เรามีชีวิตอยู่โดยว่างไม่ต้องมีตัวตนเรานี้ ฟังดูแล้วน่าขัน กินโดยไม่ต้องมีตัวผู้กิน ทำโดยไม่ต้องมีตัวผู้ทำ แต่ว่ามีสติปัญญาเป็นผู้ทำแทน คือ จิตที่ประกอบไปด้วยสติปัญญา ไม่มีความรู้สึกเจือปนอยู่ว่าเป็นตัวเรา-ของเรานั้น มันทำเสียเอง เพราะฉะนั้น จึงไม่มีตัวเรา แต่มีการกระทำทุกอย่างและกลับทำได้

^{๑๒}พุทธทาสภิกขุ, ศาสนาสำหรับปัญญาชน, (พระนคร : องค์การฟื้นฟูพุทธศาสนาพมพ์, ๒๕๐๗), หน้า ๑๐๘-๑๑๒.

ผลดีที่สุดนี้คือค่าของนิพพานมันมีมากกว่านี้แต่ว่าจะใช้มันได้มากอย่างไรนั้นเอาไปพิจารณาเอาเอง อย่างน้อยมันก็ทำให้เราไม่เป็นทุกข์อยู่เป็นประจำ และทำให้เราสามารถทำงานได้ผลดีทุกอย่าง แม้แต่งงานฝีมือปราณีตที่สุด เช่น ช่างเขียนที่ จะเป็นศิลปินเอกของโลก เขาจะต้องเขียนภาพโดยสักแต่มือป้ายสีไปด้วยจิตใจที่ เต็มไปด้วยสติปัญญา ลืมตัวตนโดยสิ้นเชิง หรือศิลปินที่แสดงละครก็ต้องลืมตัวตน แล้วก็แสดงบทบาท ซึ่งไม่ใช่เรื่องของตนเองเลย จึงจะทำให้ผลดีนี้เรียกว่าค่าของ "นิพพาน" ที่เป็น "ความว่าง" ถ้าเราว่างอย่างยิ่งโดยเด็ดขาดไม่ได้ ก็ขอให้ว่าง ให้ได้ในขณะที่เราจะทำงานสิ่งใดที่อยากที่สุดที่ดีที่สุด ถ้าพูดอย่างसानวนธรรมะชั้น สูงสุด ก็พูดได้ว่า "จงตายเสียก่อนที่จะตาย ไม่ใช่ไปตายเอาดอนเจ็บหนักของ ร่างกายที่จะตาย คือ ตายเสียตั้งแต่เดี๋ยวนี้ ที่นี้ก็ยิ่งดี คือ ไม่มี "ตัวเรา" เสียที่ นี้แหละ สำหรับจะตายต่อไปเป็นการดีวิเศษที่สุด..."^{๑๓}

"...ฉะนั้น ถ้าจะเป็นมนุษย์ให้สมบูรณ์ ให้ได้รับคุณค่าของวิถีชีวิต การ เป็นมนุษย์มันก็ต้องฉลาดขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ คือ การเตรียมตัวก่อนตายจะได้ไม่ต้อง มีความทุกข์เลย และจะทำอะไรก็ได้มากที่สุด เป็นประโยชน์มากที่สุด แก่ตนเอง และผู้อื่น เพราะว่าเขาเป็นอยู่ด้วยสติปัญญาดีดี ไม่ใช่เป็นอยู่ด้วยความเห็นแก่ ตัว..."

หากมนุษย์รู้วิถีชีวิต รู้จักโทษของความเห็นแก่ตัวจัดและรู้จักใช้สติปัญญา ครอบงำชีวิตที่ดีใช้ธรรมะแท้จริงครองโลก โลกก็จะอยู่ในความสงบสุขมีสันติสุข

ความหลุดพ้นสูงสุด เป็นความหลุดพ้นถาวร วิถีชีวิตของพระอรหันต์โดย แบ่งเป็น ๒ ประเภท^{๑๔} คือ

^{๑๓}พุทธทาสภิกขุ, ศาสนาสำหรับปัญญาชน, หน้า ๑๐๘-๑๑๒.

^{๑๔}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ขุ.อิติ. ๒๕/๔๔/๒๖๕-๒๖๖

(๑) สอุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง สภาวะที่พระอริยบุคคลบรรลุเป็นอรหัตต์ คือ ความดับไปแห่งกิเลสอันมีโลภะโทสะโมหะสิ้นแล้ว แต่ยังมีขันธ ๕ อยู่ได้แก่ นิพพานของพระอรหัตต์ที่ยังมีชีวิตอยู่

(๒) อนุปาทิเสสนิพพาน คือ นิพพานดับอุปาทานดับสังขารทั้งปวง ไม่มีขันธ ๕ เหลืออยู่ ได้แก่ นิพพานของพระอรหัตต์ที่ปรินิพพานแล้ว*๕

จะเห็นได้ว่า เป้าหมายสุดท้ายของชีวิตมนุษย์ก็คือการหลุดพ้นจากความทุกข์ บรรลุถึงนิพพานเป็นที่สุด

พุทธปรัชญา เน้นเป็นพิเศษในเรื่องของความทุกข์ที่เนื่องด้วยกิเลสตัณหา อุปาทาน และการเกิดแก่เจ็บตาย แปรปรวนเปลี่ยนแปลงแตกดับไปในที่สุด เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นกับทุกชีวิต เมื่อกำจัดสาเหตุที่เป็นขั้นของกิเลสตัณหา อุปาทาน ได้แล้ว ก็เป็นอันกำจัดความทุกข์อื่นๆ ทั้งหมดได้ด้วย ต้องปฏิบัติหลักศีล สมาธิ ปัญญา

๕.๒ การดำเนินวิถีชีวิตไปสู่เป้าหมายสุดท้ายของชีวิต

ตามทรรศนะของพุทธปรัชญานั้น การดำเนินชีวิตไปสู่เป้าหมายปลายทางของชีวิตนั้น จะต้องมีการปฏิบัติให้บรรลุถึงจุดหมายทาง ทุกระดับต่างต้องสัมพันธ์กับการปฏิบัติทั้งสิ้น ไม่มีผลใดๆ ที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญด้วยการดลบันดาลหรือด้วยการอ้อนวอน แต่ผลทุกอย่างเกิดจากการปฏิบัติหรือการกระทำของตนเอง

พระพุทธศาสนา ได้จัดระดับความสำคัญของคำสอนที่จะดำเนินไปสู่เป้าหมายสุดท้ายของชีวิตไว้เป็น ๓ ประการ คือ

๑. ปรียัติธรรม
๒. ปฏิบัติธรรม
๓. ปฏิเวธธรรม

*๕มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ชุ.อิตติ.๒๕/๔๔/๒๖๕-๒๖๖

๑. **ปริยัติธรรม** เป็นเรื่องของการเรียนการศึกษาหลักการทฤษฎี เป็นการเรียนรู้ความจริงของสังขาร

๒. **ปฏิบัติธรรม** เป็นเรื่องการประพฤติปฏิบัติชอบ คือ การลงมือปฏิบัติจริงๆ ด้วยตนเอง เป็นขั้นนำความรู้ที่ได้ศึกษาไปใช้ปฏิบัติก็จะก่อให้เกิดผลดีแก่ตนเองและผู้อื่น

๓. **ปฏิเวธธรรม** เป็นขั้นของผลแห่งความสำเร็จจากการปฏิบัติก่อให้เกิดผลที่เป็นประโยชน์สุขทั้งแก่ตนและคนอื่น ๆ ในสังคมโลกด้วย^{๑๖}

เนื่องจากชีวิตนี้เป็นทุกข์ หากจะปล่อยชีวิตให้ดำเนินเป็นไปตามกระแสแห่งเหตุและปัจจัยที่ครอบงำชีวิตอยู่ก็จะต้องประสบความทุกข์อย่างไม่รู้จบสิ้น จากข้อเท็จจริงทั่วไป ความทุกข์เป็นสิ่งที่ใครๆ ไม่ต้องการทุกคนอยากหลีกเลี่ยง

พุทธปรัชญามีทรรคนะว่าความทุกข์แม้จะเป็นตัวปัญหา แต่ก็สามารถดับได้ การที่จะช่วยให้หลุดพ้นจากทุกข์นั้นๆ การหลุดพ้นตามทรรคนะของพุทธปรัชญาเป็นไปทีละขั้นจนขั้นสุดท้ายถึงความหลุดพ้นจากทุกข์อย่างสิ้นเชิงถาวร คือ การบรรลุ "นิพพาน"

การดำเนินชีวิตที่จะประสบผลสำเร็จไปสู่การหลุดพ้นของพุทธปรัชญาเป็นไปได้อีกด้วยการปฏิบัติของผู้ตั้งความปรารถนา เพื่อการหลุดพ้นเท่านั้น

ซึ่งพอจะประมวลเป็นแนวทางนำไปสู่เป้าหมายได้อีก ๒ ประการ คือ

(๑) การศึกษาให้รู้ความจริงเกี่ยวกับชีวิตและวิธีการที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์ คือ การศึกษาให้เข้าใจถ่องแท้ถึงวิถีชีวิตแบบอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นวิธีที่เหมาะสมสำหรับผู้ต้องการใช้ปัญญาไตร่ตรองให้เกิดความเข้าใจไปพร้อมกับ การปฏิบัติอย่างเป็นระบบ จนกว่าจะสำเร็จผลนั้นๆ ด้วยความขยันหมั่นเพียรดังมีคำว่า

^{๑๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาคปริเฉทที่ ๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๓๔.

“บุคคลจะสว่างทุกซี้ได้เพราะความเพียร” ๑๐

(๒) การปฏิบัติโดยตรงด้วยวิธีการ คือ ลงมือปฏิบัติรักษาศีล เจริญสมาธิเจริญปัญญา ซึ่งเหมาะสำหรับผู้ปฏิบัติที่มีความรู้ ความเข้าใจและเลื่อมใสในทรรคนะของพุทธปรัชญาอยู่แล้ว ในหลักคำสอนที่แบ่งไว้ ๓ ระดับ แต่ระดับมุ่งเฉพาะสิ่งที่จะต้องปฏิบัติไปที่ละขั้น เป็นตอนๆ เรียงตามลำดับจากสิ่งที่หยาบไปจนถึงละเอียด ประณีต ที่เรียกว่าไตรสิกขา มีปรากฏในโอวาทปาติโมกข์ คือ

- การงดเว้นไม่ทำความชั่วทั้งปวง ทางกาย วาจา ใจ
- ให้ทำความดี ขยันหมั่นเพียรทำดีทางกายวาจาใจ
- การกระทำจิตของตนให้สะอาด สว่าง ว่าง สงบ ผ่องใส

หมดจด หลุดพ้นจากกิเลส ตัณหา อุปาทาน เป็นต้น

อนึ่ง การปฏิบัติธรรม คือ การเจริญสติปัญญา ๔ เป็นการฝึกฝนอบรม การรับรู้อารมณ์ของจิตให้ดำเนินไปตามทางสติและปัญญา เพื่อกำจัดตัณหาเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดผลที่เป็นอกุศลธรรม และความทุกข์ในขั้นที่ลึกที่สุด และในทางที่ตรงกันข้ามก็เป็นการสร้างเหตุปัจจัยที่เป็นกุศลธรรม ซึ่งก่อให้เกิดความสุขในที่สุด เมื่อเจริญสติปัญญา หรือการฝึกฝนจิตให้รับรู้อารมณ์ต่างๆ จนเป็นความเคยชินอุปนิสัย บารมี หรือคุณธรรมถึงขั้นการปฏิบัติอย่างนี้ก็จะกลายเป็นขั้นของธรรมที่รักษาผู้ประพฤติธรรม^{๑๔} ไม่ให้ตกไปในที่ชั่วโดยอึดโนมิตีเป็นขั้นของธรรมที่ประพฤติแล้วยอมนำบุคคลผู้ประพฤตินั้นไปสู่สุคติ เป็นขั้นของผู้ประพฤติธรรมยอมเป็นอยู่เป็น

^{๑๐}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ส.ส. ๑๕/๒๔๘/๒๖๑ : ที.ม.

๑๐/๙๐/๔๓-๔๔ ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. ๒๕๐๐.

^{๑๔}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ธ. ๒๕/๑๖/๑๗-๑๘ : พ.เถร.

๒๖/๓๓๒/๓๑๐ ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. ๒๕๐๐.

สุข^{๑๙} นี่เป็นส่วนของการปฏิบัติธรรมที่จะนำไปสู่จุดหมายปลายทางของชีวิต

การปฏิบัติธรรมทางกายและจิต เพื่อให้เกิดการบรรลุเป้าหมายสุดท้าย
สูงสุด ในพุทธปรัชญา แม้จะมีกล่าวไว้มากมายหลายนัยก็ตาม แต่ที่กล่าวไว้เป็น
แบบแผนมีระบบ ๒ ประการใหญ่ๆ^{๒๐} คือ

(๑) สมถกรรมฐาน (หรือสมถภาวนา) คือ การฝึกฝนจิตเพื่อให้เกิด
ความสงบเป็นสมาธิ

(๒) วิปัสสนากรรมฐาน (หรือวิปัสสนาภาวนา) คือ การฝึกฝนจิต
เพื่อให้เกิดปัญญา การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานก็มีความสัมพันธ์กับสมถหรือสมาธิเช่น
เดียวกัน และสำหรับใช้เป็นฐานของจิตในการพิจารณาสภาวธรรมตามหลักของ
วิปัสสนา ดังนั้น วิปัสสนาจึงมีความสัมพันธ์กับสมาธิ ถ้าจะกล่าวถึงผลโดยตรงที่
เกิดจากปฏิบัติธรรมทั้ง ๒ นี้ก็คือ สมถกรรมฐานเป็นวิธีที่ทำให้จิตใจสงบ ทำให้ใจ
มั่งคั่งหรือเป็นสมาธิ ก็สามารถยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนาได้ ส่วนวิปัสสนากรรมฐานนั้น
เป็นวิธีทำให้เกิดปัญญารู้แจ้งสภาวธรรมตามความเป็นจริง เมื่อมีปัญญาความ
รู้แจ้งตามสภาวธรรมที่เป็นจริงแล้ว ก็สามารถทำให้ละอวิชชาได้จนบรรลุถึงความ
พ้นทุกข์ได้

การปฏิบัติกรรมฐานทั้ง ๒ แบบนี้ เป็นเรื่องที่สำคัญและละเอียดอ่อนลึก
ซึ้งมาก มีหลักการ ขอบเขตกว้างขวาง ผู้วิจัย จึงไม่นำรายละเอียดมาเสนอไว้
ในที่นี้ จึงกล่าวแต่หลักสำคัญ ไว้พอให้เห็นเป็นแนวทางโดยสังเขปเท่านั้น

^{๑๙}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ส.ส. ๑๕/๒๔๘/๒๖๑: ขุ.ธ. ๒๕/๑๖/
๑๗-๑๘: ขุ. เถร. ๒๖/๓๓๒/๓๑๐ ฉบับมหาจุฬาฯ เตปิฎก. ๒๕๐๐.

^{๒๐}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ขุ.ธ. ๒๕/๑๑-๒๐/๑๖-๑๘ :
อง.ติก. ๒๐/๕๔-๕๖/๑๕๒-๑๕๕ ฉบับมหาจุฬาฯ เตปิฎก. ๒๕๐๐.

๔.๓ วิถีชีวิตแบบอริยสัจ ๔

วิถีชีวิตแบบอริยสัจ^{๒๑} เป็นการดำเนินชีวิตที่พระพุทธองค์ทรงแสดงให้มนุษย์เห็นภาวะความเป็นจริงของชีวิตที่จะก้าวไปสู่เป้าหมายสุดท้ายของชีวิต เพื่อประโยชน์สูงสุดที่จะพึงได้จากชีวิตจริงๆ ก็ต้องศึกษาให้รู้ความจริงของชีวิต และวิธีการที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์หรือพ้นจากทุกข์ คือ การศึกษาให้เข้าใจ ก่อแท้ในอริยสัจ ๔ วิถีชีวิตแบบนี้เหมาะสำหรับผู้ที่ต้องการใช้ปัญญาไตร่ตรองให้เกิดความเข้าใจพร้อมกับการปฏิบัติอย่างเป็นระบบ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ‘หลักอริยสัจ ๔’ ได้แสดงให้เห็นทั้งสังสารวัฏฏ์ และความหลุดพ้นจากทุกข์ จากสังสารวัฏฏ์จนบรรลุดังนิพพาน เป็นที่สุด การปฏิบัติอย่างเป็นระบบก็คือ การศึกษาพิจารณาไตร่ตรองในหลักธรรมดังต่อไปนี้^{๒๒}

ใน ‘ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร’^{๒๓} เป็นสังขธรรมที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบจากการที่ทรงพิจารณาเห็นว่าชีวิตนี้เป็นทุกข์ในเบื้องต้นแรก และทรงเพียรพยายามไตร่ตรองให้เข้าถึงแก่นแห่งความจริงนั้นของอริยสัจ ๔ ที่เปรียบเสมือนเป็นหัวใจของคำสอนในพระพุทธศาสนาที่มุ่งจะชี้ให้เห็นสารัตถแห่งชีวิตว่า นี่คือการความทุกข์ สาเหตุของความทุกข์และความดับทุกข์ ความพ้นทุกข์เป็นไปได้อย่างไร

ในเรื่องของทุกข์ ‘ทุกข์’ คือ การไตร่ตรองให้เห็นว่าชีวิตนี้เป็นทุกข์ ก็จะทำให้เกิดปัญญามองเห็นว่าทุกอย่างในการดำเนินชีวิตล้วนเป็นทุกข์ทั้งนั้น จะต้อง

^{๒๑}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.นุ. ๑๔/๒๔๖-๒๕๐/๒๑๓-๒๑๗ :

อภิ.วิ. ๓๕/๑๘๙,๔๘๘/๑๗๗,๒๘๕ : ม.นุ. ๑๒/๑๕-๑๗/๑๐-๑๑

ฉบับมหาจุฬาเตปิฏก. ๒๕๐๐.

^{๒๒}พระราชวรมุณี, (ประยูรค์ ปยุตโต), พุทธธรรม, ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๖๘๑.

^{๒๓}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วินย. มหา. ๔/๑๓-๑๔/๑๓-๑๗

ฉบับมหาจุฬาเตปิฏก. ๒๕๐๐.

ใช้สติปัญญา สังเกตปรากฏการณ์ที่ชีวิตต้องเผชิญว่าต่างประกอบไปด้วยความทุกข์ทั้ง
สิ้น เช่น ทุกข์จากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย การประสบสิ่งที่ไม่รักก็ทุกข์ การพราก
จากสิ่งที่รักและการไม่ได้สิ่งที่ต้องการก็เป็นทุกข์ ปุถุชนไม่สามารถจะมีความสุขที่
แท้จริงโดยสมบูรณ์ เพราะสุขของปุถุชน มีความทุกข์แฝงอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น ดังมีคำ
กล่าวไว้ว่า “ที่ไหนมีรัก (สุข) ที่นั่นมีทุกข์” พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้แลเป็นทุกข์อริยสัจ คือ ความเกิดก็เป็นทุกข์
ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความประจวบสิ่ง
ไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปราปรณาสังใจ
ไม่ได้สิ่งนั้นก็ เป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ ก็เป็นทุกข์...”๒๔

ทุกข์ เป็นความทุกข์ที่เกิดขึ้นทั้งทางกายและทางใจ เป็นทุกข์ที่เกิดจาก
ความรู้สึก เร่าร้อน ดันรน ทูรันทุราย

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคเห็นว่า ชีวิตนี้เป็นทุกข์ ตั้งแต่ชีวิตเริ่มปฏิสนธิ
ในครรภ์มารดา ความทุกข์มีความละเอียดลึกซึ้ง จึงเป็นสาร์ตคแห่งชีวิตโดยแท้
เป็นสัจธรรมที่ไม่มีใครปฏิเสธได้เลยในความจริงทุกข์เท่านั้นย่อมเกิด ทุกข์ย่อมตั้ง
อยู่และเสื่อมสิ้นไป นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิดนอกจากทุกข์ไม่มีอะไรดับ๒๕

สมุทัย คือ การพิจารณาให้เห็นถึงเหตุเกิดแห่งทุกข์ ซึ่งได้แก่ ตัณหา
คือ ความอยาก ทำให้ชีวิตถูกบีบคั้นด้วยความรู้สึกกระวนกระวาย ความกลัว
ความดิ้นของในรูปใดรูปหนึ่ง อยู่ตลอดเวลา ไม่ปลอดโปร่งเป็นอิสระ เกิดความ
ทุกข์อยู่เสมอ มีความกำหนัด ยินดีปรารถนารักใคร่ ตัณหาเป็นองค์ประกอบของจิต
ที่เรียกว่า เจตสิก เป็นส่วนที่ทำให้จิตมีอาการภพพร่อง ต้องปรารถนาทะยาน

๒๔มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วินย. มหา. ๔/๑๔/๑๙-๒๐

ฉบับมหาจุฬาฯ เดปิฎก. ๒๕๐๐.

๒๕มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ส.ส. ๑๕/๕๕๔/๑๙๐ : ส.ข.

๑๗/๑-๓/๕-๑๐ : ส.ข. ๑๗/๑๗๒-๑๗๗/๑๕๘-๑๕๙ ฉบับมหาจุฬาฯ เดปิฎก. ๒๕๐๐.

อยากกระหาย ใครที่จะได้สิ่งหนึ่งมาเติมให้เต็มอยู่เสมอ แต่ก็ไม่อาจจะเติมได้
ดังมีพุทธภาษิตที่ว่า “แม่น้ำเสมอด้วยค้นหาไม่มี”^{๒๖}

แม้ในรัชสมัยจักรกัปปวัตตคนสูตร พระพุทธองค์ทรงอธิบายแยกให้เห็น
ชัดเจนโดยอาการ ๓ อย่างคือ^{๒๗} กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา

๑. กามตัณหา คือ ความอยากได้ ความต้องการทางตา หู จมูก ลิ้น
และกาย จากประสาททั้ง ๕ (ความอยากในกามคุณ)

๒. ภวตัณหา คือ ความอยากได้สิ่งต่างๆ ในอารมณ์ที่มีความสัมพันธ์
กับภาวะชีวิตที่อยากมีอยากเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง

๓. วิภวตัณหา คือ ความอยากให้ตัวตนพ้นไป พراقหรือสูญสิ้นไปเสีย
จากสิ่งหรือภาวะวิภกตที่ไม่ปรารถนานั้นๆ ตัณหาชนิดนี้แสดงออกในรูปที่หยาบ เช่น
ความรู้สึกเบื่อหน่าย ความเหงา ว้าเหว่ ความเบื่อตัวเอง เป็นต้น

และในปฏิจจาสมุปบาท ตัณหา อุบาทานและอวิชชาจัดเป็นกิเลส
เครื่องเศร้าหมองแห่งจิต เป็นเหตุให้คนทำกรรมที่มีผลให้ต้องเวียนว่ายตายเกิด
เป็นวิภวหรือวงกลมของชีวิตที่มีความเป็นทุกข์อยู่เรื่อยไปหาที่สิ้นสุดมิได้

นิโรธ คำสอนที่ว่าด้วยความดับทุกข์ ซึ่งเป็นจุดหมาย (เป้าหมายสุด
ท้ายของชีวิต) วิธีชีวิตมนุษย์ตามทรรศนะพุทธปรัชญา คือ เข้าถึงความดับทุกข์
ได้อย่างสิ้นเชิงก็ต้องพิจารณาให้เห็นถึงการดับทุกข์ เมื่อค้นหาดับก็เข้าสู่สภาวะที่
บริสุทธิ์เป็นอิสระสงบสุขไม่มีความทุกข์เหลืออยู่ เป็นการบรรลุนิพพานซึ่งเป็นภาวะ
ที่เป็นสุขอย่างยิ่งมนุษย์สามารถศึกษาให้เข้าใจถึงได้ด้วยตนเอง พระองค์ตรัสว่า
“บัณฑิตทราบเนื้อความนี้ตามความเป็นจริงแล้ว ย่อมทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน เพราะ

^{๒๖}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ชุ. ธ. ๒๕/๒๕๑/๖๐

ฉบับมหาจุฬาฯ เดิปีปฏิก. ๒๕๐๐.

^{๒๗}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๙๓-๑๙๔ :

วิ.ม. ๔/๑๔/๑๙-๒๐ : อภิ.วิ. ๓๕/๙๑๖/๔๔๖ ฉบับมหาจุฬาฯ เดิปีปฏิก. ๒๕๐๐.

นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง* ท่านผู้รู้ทั้งหลายย่อมกล่าวนิพพานว่าเป็นธรรมอย่างยิ่ง*๒๔

มรรค คือ วิธีดับทุกข์ ซึ่งเป็นปฏิบัติที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์ ในชั้นมัจจกัมปวัตตนิสสุตฺต เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา แปลว่า ปฏิปทา (ข้อปฏิบัติ) ให้ถึงความดับทุกข์ หรือมรรคมองค์ ๘๒๕ เป็นหนทางปฏิบัติอย่างประเสริฐในการดำเนินชีวิต คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นชอบหรือความเชื่ออย่างถูกต้องด้วยเหตุผล หรือความรู้แจ้งในสัจธรรมอริยสัจ ๔

๒. สัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริชอบเป็นความคิดนึกที่ไม่ติดข้องในกาม และความคิดในแง่ร้ายต่างๆ

๓. สัมมาวาจา การกล่าววาจาชอบ คือ เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด คำหยาบ และการพูดเพื่อเจ้า

๔. สัมมากัมมันตะ การกระทำชอบ ได้แก่ การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เบียดเบียนสัตว์ การเอาของที่เขาไม่ได้ให้และการประพฤตินอกในกาม

๕. สัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพชอบละมิจฉอาชีพ เช่น การโกง การประจบสอพลอ หลอกหลวงผู้อื่น

๖. สัมมาวายามะ คือ ความเพียรชอบ เพียรพยายามสร้างบุญ กุศลกรรม และละอกุศลต่างๆ

๗. สัมมาสติ การระลึกชอบ คือ การมีสติตั้งมั่นอยู่ในความไม่ประมาท ระมัดระวังไม่ถลำตัวลงไปทางเสื่อม

๒๔มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ขุ. ธ. ๒๕/๒๐๒-๒๐๔/๕๒-๕๓

ฉบับมหาจุฬาฯ เติปฏิทิน. ๒๕๐๐.

๒๕มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อภิ. วิ. ๓๕/๒๐๕/๑๒๕

ฉบับมหาจุฬาฯ เติปฏิทิน. ๒๕๐๐.

๘. สัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นในจิตชอบ คือ ภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ฟุ้งซ่าน^{๓๐}

มรรคมีองค์ ๘ นี้ เป็นองค์ประกอบที่อาศัยกันและกันเหมือนเชือก ๘ เกลียวรวมกันเป็นเชือกเส้นเดียว ต้องปฏิบัติทั้งหมดพร้อมๆ กันไปตามลำดับ

วิถีชีวิตแบบอริยสัจ ๔ นี้ ตามสถานภาพของมนุษย์ในธรรมชาตินี้ สามารถกล่าวได้หลายประการ ดังนี้

ก. ชีวิตเป็นทุกข์ เหตุเกิดของทุกข์และความดับทุกข์มีอยู่ในชีวิตคน นี้ ข้อปฏิบัติเพื่อกำจัดทุกข์ให้ได้รับความสุขตั้งแต่ขั้นต่ำ จนถึงขั้นสูงสุด ล้วนขึ้นอยู่กับ การปฏิบัติของตนเองทั้งนั้น

ข. ความทุกข์ของชีวิตมนุษย์ทุกคนย่อมเกิดมาจากตัวตน เนื่องจากจิต ของตนเองทั้งนั้นที่รับผลเป็นสุข ทุกข์

ค. ความสุขระดับสามัญมีอยู่ ภายนอกตัวตน แต่ความสุขในระดับสูง สุดมีอยู่ในตัวตน ทำให้เกิดได้ด้วยการควบคุมและกำจัดตัณหาลดละตามลำดับ ไปจน สามารถกำจัดได้หมดสิ้นไปได้

ง. ความสุขที่เกิดจากจิตที่สงบ สะอาด สูงกว่าดีกว่าความสุขทาง กาย ทางเนื้อหนัง

มรรค ๘ กล่าวโดยสรุป ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นแนวปฏิบัติที่ เหมาะสมสำหรับผู้ปฏิบัติที่มีความรู้ ความเข้าใจ และมีศรัทธาความเลื่อมใสใน พระรัตนตรัยตามทรรคนะ พุทธปรัชญาเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว ดังได้กล่าวไว้ใน “โอวาทปาฏิโมกข์”^{๓๑} ดังมีใจความว่า ที่ได้กล่าวแล้ว

^{๓๐}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วินย. มหา. ๔/๑๓-๑๔/๑๓-๑๔ :

ส.ม. ๑๔/๑๖๖/๕๑๐ ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. ๒๕๐๐.

^{๓๑}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ม. ๑๐/๕๐/๔๓-๔๔

ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. ๒๕๐๐.

พระพุทธศาสนาได้วางขั้นตอนของการเข้าถึงเจตคติสูงสุดของชีวิตไว้ ๓ ขั้น คือ

๑. **ศีล** คือ การละเว้นจากการทำความชั่วทั้งปวง ซึ่งเป็นการรักษาศีลที่เป็นไปได้ใน ๓ ลักษณะ คือ เจตนางดเว้นเอง (คิดเอง-ทำเอง) หรือรับจากผู้ทรงศีลเพื่อเป็นข้อปฏิบัติ ทั้งไม่คิดไม่ใช้ผู้อื่นทำชั่วด้วยประการใดๆ ศีลจะเกิดขึ้นและตั้งอยู่ได้ต้องอาศัยจิตใจมีคุณธรรม สัจธรรม ละอายใจต่อบาป (มีหิริ) และความเกรงกลัวต่อบาป (มีโอตตปปะ) เมื่อมีศีลแล้วผู้นั้นจะมีความสะอาดทางกาย วาจา และใจ^{๓๒} จึงนับเป็นทางเบื้องต้นไปสู่นิพพาน สู่เป้าหมายสูงสุดของชีวิต ถ้าศีลมั่นคงก็จะสามารถปฏิบัติธรรมขั้นสูงให้ยิ่งขึ้นจนถึงนิพพาน อันเป็นเจตคติสูงสุด ของชีวิตได้เป็นที่สุด ดังมีข้อความในพระไตรปิฎกว่า

‘ศีลเห็นปานนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เดือดร้อนแห่งจิต เพื่อความปราโมทย์เพื่อปิติ เพื่อปลื้มใจ เพื่อโสมนัส เพื่อเสพโดยเอื้อเพื่อ เพื่อความเจริญเพื่อทำให้มาก เพื่อเป็นเครื่องประดับ เพื่อเป็นบริวาร เพื่อเป็นบริวาร เพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพานโดยส่วนเดียว’^{๓๓}

แม้พระพุทธองค์ก็ทรงสรุปท่ายให้ศีลไว้ว่า ‘สีเสณ สุกคตัง ยันติ สีเสณ โภกสัมปทา สีเสณ นิพพุตติง ยันติ. = บุคคลลุล่วงทุกข์ได้ก็เพราะศีล บุคคลถึง โภกสัมปติได้ก็เพราะศีล บุคคลบรรลุนิพพานได้เพราะศีล’^{๓๔} ศีลจึงมีความสำคัญ

^{๓๒}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อัง.จตุกก. ๒๑/๑๒/๑๓ : ชุ.อิติ. ๒๕/๒๓๗/๒๔๔ : สั.ส. ๑๕/๔๕/๑๖ : ที.ปา. ๑๑/๓๖๐/๒๔๘ ฉบับมหาจุฬาเดปิฎก. ๒๕๐๐.

^{๓๓}มหามกุฏราชวิทยาลัย. วิสุทธิมรรคแปล. ๒๕๑๕. เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๑ หน้า ๑๘.

^{๓๔}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ชุ.ปฎิ. ๓๑/๕๐/๔๓ : ชุ.อิติ. ๒๕/๓๒-๓๔, ๔๒, ๒๓๗/๒๕๖-๒๕๗, ๓๑๐-๓๑๑, ๒๔๔ : ม.มู. ๑๒/๑๘/ ๓๓ : อัง.ติ.ก. ๒๐/๑๑๘-๑๑๙/๒๖๑-๒๖๒ ฉบับมหาจุฬาเดปิฎก. ๒๕๐๐.

และเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติธรรมมาก

๒. **สมาธิ** คือ ความตั้งมั่นแห่งจิตใจ ซึ่งเป็นภาวะที่จิตสงบนิ่ง จับอยู่ที่อารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน สับสน วุ่นวานด้วยประการใดๆ เป็นจิตที่ตั้งมั่น แน่วแน่ สะอาด บริสุทธิ์ ผ่องใส

ในคัมภีร์ วิสุทธิมรรคมีคำอธิบายไว้ว่า

...ตั้งมั่นสมาธิเสมอด้วย ถูกทางด้วย แห่งจิตและเจตสิกทั้งหลาย ในอารมณ์อันเดียว เพราะเหตุนี้พึงทราบทั่ว จิตเจตสิกเป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ ไม่สลดส่าย ไม่หวั่นไหว และไม่ชานไป ตั้งอยู่สมาธิเสมอและถูกทางด้วยอานุภาพแห่งธรรม การตั้งอยู่แห่งจิตเจตสิกสมาธิเสมอ และถูกทางด้วยอานุภาพแห่งธรรมนั้น นี้ชื่อว่าความตั้งมั่น...^{๓๔}

บุคคลผู้ที่จะเจริญสมาธิได้ถูกต้องมีจิตที่สงบปลอดโปร่งสุขสบายก็ต้องรักษาศีล มีศีลเป็นประจำเป็นอันดับแรก เพื่อช่วยให้จิตไม่ฟุ้งซ่าน และต้องมีศรัทธาเป็นเครื่องประกอบ การจะปฏิบัติเจริญสมาธิภาวนา ต้องคำนึงถึงคุณสมบัติภายในของตน ซึ่งนับว่ามีความสำคัญต่อการเจริญสมาธิ ภาวนามาก ลักษณะนิสัยของบุคคลแตกต่างกัน ธรรมเนียมจึงมีหลายอย่างให้เลือกปฏิบัติ การให้ธรรมเนียมจะเป็นประโยชน์ก็ถือกุศลส่งเสริมการเจริญสมาธิภาวนา ในลักษณะที่เหมาะสมกับจริต ของบุคคลนั้นๆ ด้วย

การเจริญสมาธินี้เป็นข้อปฏิบัติขั้นกลางที่ช่วยให้จิตตั้งมั่นนำไปสู่การทำวิปัสสนาเจริญปัญญาในขั้นสูงสุด ก่อนจะบรรลุนิพพาน อันเป็นความหลุดพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิง

^{๓๔}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ส.ม. ๑๙/๖๘/๒๓ : อ.จ.ต.ก.

๓. ปัญญา หมายถึง ความรู้ ความเข้าใจโดยทั่วไป แต่ปัญญาในที่นี้เป็นความรู้ในระดับสูงสุด จากผลที่ได้ปฏิบัติดีเยี่ยมแล้ว จนเป็นการรู้แจ้งในสภาวะธรรมต่างๆ อย่างแท้จริง ตามแนวทางพระพุทธศาสนา ปัญญาที่ควรพัฒนาให้เกิดขึ้นในลำดับต่อจากสมาธิ ได้แก่ ปัญญาที่เรียกว่า วิปัสสนาญาณ ซึ่งเป็นปัญญาหรือความรู้ที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนากัมมัฐาน ที่นำไปสู่ความหลุดพ้นห่างแห่งทุกข์ การเจริญกัมมัฐาน ซึ่งเป็นการปฏิบัติขั้นสูงสุดนี้ต้องมีศีลเป็นพื้นฐานของจิตใจก่อน จึงจะทำให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว คือ มีสมาธิได้ เมื่อมีสมาธิแล้ว การบำเพ็ญเพียรอย่างถูกวิธีก็จะสามารถได้มาซึ่งปัญญาความรู้แจ้งในธรรมสูงสุด

การเจริญวิปัสสนากัมมัฐาน เริ่มต้นจากการพิจารณาความเป็นไปของสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติตามความเป็นจริง เพื่อค้นหาสาเหตุของวัฏฏสงสาร แล้วหาทางดับเหตุ คือ กิเลสตัดทอนนั้นเสีย การขจัดกิเลสได้อย่างสิ้นเชิงจำเป็นต้องอาศัยอำนาจของปัญญา เพราะว่าศีลและสมาธิสามารถกำจัดกิเลสชั้นหยาบและชั้นกลางได้เท่านั้น ส่วนกิเลสชั้นละเอียดที่แนบติดอยู่ในส่วนลึกต้องใช้ปัญญากำจัดจึงจะบริสุทธิจนสามารถบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดนั้น คือ นิพพานในที่สุด

ในการปฏิบัติธรรมดังกล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก แต่ก็ เป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติอย่างยิ่ง เพราะเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ คือ สามารถช่วยให้พ้นทุกข์ได้หลุดพ้นจากทุกข์ได้ ดังมีข้อความในมิลินทปัญหาว่า

“ชนเหล่าใด แสวงหานิพพานนั้น ชนเหล่านั้นยังมีกายและจิตให้เดือดร้อนต้องระวังรักษาอิริยาบถทั้งสี่ และอาหาร ปราบปรามความง่วงเหงา ยังอายตนะ ทั้งกายให้ลำบาก บริจาคกายและชีวิต การแสวงหานิพพานด้วยความลำบาก แล้วได้เสวยนิพพาน อันเป็นสุขส่วนเดียว ไม่เจอทุกข์ ทุกข์ต่างหาก นิพพานต่างหาก...”^{๓๖}

^{๓๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย. มิลินทปัญหา. ฉบับแปลภาษาไทย.

(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๑๕). หน้า ๕๓๒.

วิถีชีวิตที่ดำเนินไปสู่เป้าหมายสูงสุดหรือสุดท้าย คือ หนทางไปสู่นิพพานของพระอริยบุคคล (ผู้ประเสริฐ) ซึ่งเป็นหนทางแห่งการดับกิเลส เพื่อบรรลุนิพพานอย่างถาวรในที่สุดนั้น เป็นการหลุดพ้นของพระอรหันต์จำแนกออกเป็นการหลุดพ้นของพระอริยบุคคล ๔ ระดับ คือ

ผู้รู้ธรรมบรรลุเป็นพระโสดาบัน คือ ระดับโสดาปัตติผล

ผู้รู้ธรรมบรรลุเป็นพระสกทาคามี คือ ระดับสกทาคามีผล

ผู้รู้ธรรมบรรลุเป็นพระอนาคามี คือ ระดับอนาคามีผล

ผู้รู้ธรรมบรรลุเป็นพระอรหันต์ คือ ระดับอรหัตตผล^{๓๐}

พระอริยบุคคลทั้ง ๔ จำพวกนี้ เป็นผู้ละกิเลสได้ตามลำดับกิเลสเหล่านั้น รวมเรียกว่า “สังโยชน์” ซึ่งหมายถึง เครื่องผูกมัด คือ ผูกมัดห่วงงเหนี่ยวให้สัตว์ทั้งปวงติดอยู่กับวิสัยโลก ทั้งหมดมี ๑๐ ประการ ที่พระอริยบุคคลจะได้ตามลำดับ ดังนี้

พระโสดาบัน ละสังโยชน์ได้ ๓ ประการ คือ

๑. สักกายทิฏฐิ คือ การยึดมั่นถือมั่นในตัวตนของเรา
๒. วิจิกิจฉา แปลว่า ตั้งเล หมายถึง ละความลังเล สงสัยในคุณของพระรัตนตรัยและมรรคผลนิพพาน คือ มีศรัทธาความเชื่อเลื่อมใส มั่นคง
๓. สิลัพพตปรามาส คือ ความยึดมั่นในศีลพรต โดยสักว่าทำตามๆ กันไปอย่างงมงายผิดๆ

ผู้ที่ละสังโยชน์ ๓ ประเภทนี้ได้ ย่อมเป็นคนไม่เห็นแก่ตัวจัด ไม่ลังเลใจ ไม่โง่เขลา งมงาย จึงเป็นพระอริยบุคคลอันดับแรกที่พ้นจากความเป็นปุถุชนเข้าสู่กระแสแห่งนิพพานแน่นอน

^{๓๐}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อ.จ. เอกก. ๒๐/๑๗๕-๑๘๖/๒๒-๒๓

พระสกทาคามี ละสังโยชน์ได้ ๓ ประการ เหมือนพระโสดาบัน และมีคุณธรรมเพิ่มขึ้น คือ การทำให้กิเลสราคะโทสะ และโมหะเบาบางลง สกทาคามี แปลว่า หวลกลับมาด้วยความอภัยอาวรณ์ในกามอีกครั้งเดียว คือ พระสกทาคามีจะกลับมาเกิดอีกครั้ง เดียวก็จะบรรลุเป็นพระอรหันต์

พระอนาคามี ละสังโยชน์เพิ่มขึ้นอีก ๒ ประการ คือ

๑. ละกามราคะ คือ ความกำหนดพอใจรักใคร่ ในกามคุณ
๒. ละปฏิฆะ คือ ความหงุดหงิด ไม่ปลอดโปร่งใจ

พระอริยบุคคลที่บรรลุอนาคามีผลแล้วไม่เวียนกลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก สังโยชน์ทั้ง ๕ เป็นสังโยชน์เบื้องต่ำที่เรียกว่า โอรัมภาคิยสังโยชน์

พระอรหันต์ เป็นพระอริยบุคคลผู้บรรลุธรรมในชั้นสูงสุด ผู้เข้าถึงภาวะ "นิพพาน" เป็นผู้ละสังโยชน์ทั้งหมด ๑๐ ประการ คือ ละสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง ๕ ได้ และละสังโยชน์เบื้องสูงอีก ๕ ได้ด้วย ได้แก่

๑. รูปราคะ ละความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน หรือในรูปธรรมอันประณีต มีความปรารถนาในรูปภพ
 ๒. อรูปราคะ ละความติดใจในอารมณ์แห่งการไม่มีอรูปราคะ ละความใคร่ในอรูปราคะ
 ๓. มานะ ละความทะนงตน เย่อหยิ่ง ถือตัวถือตน อันเป็นเหตุแห่งการดูหมิ่นผู้อื่น
 ๔. อุทธัจจะ ละความฟุ้งซ่านแห่งจิตที่ยังมีอริชชาหลงเหลืออยู่
 ๕. อวิชชา ความไม่รู้แจ้งไม่รู้จักจริง ในอริบัจ ๔
- ทั้ง ๕ นี้เป็นสังโยชน์เบื้องสูง เรียกว่า อุทธัมภาคิยสังโยชน์

พระอรหันต์ท่านละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ประการนี้ได้อย่างเด็ดขาด ไม่กำเริบ ไม่หวลกลับมาอีก พระอรหันต์จึงได้ลิ้มรสอมตธรรมแห่งนิพพาน อย่างยอดเยี่ยมที่เป็นอริยบุคคลผู้ประเสริฐ ตั้งอยู่ในเจตคติสูงสุดของพระพุทธศาสนา

พระอรหันต์ที่ยังดำรงชีวิตอยู่ก็เพื่อประโยชน์สุขไม่ยึดมั่นถือมั่นในตัวตนแล้ว พระอรหันต์ผู้หลุดพ้นหมดจดแล้วมี ๓ ประเภท คือ

๑. พระปัจเจกพุทธเจ้า พระผู้บรรลุแล้วด้วยตนเอง ไม่สั่งสอนผู้อื่น
๒. พระพุทธเจ้า พระผู้บรรลุแล้วด้วยตนเอง แล้วสั่งสอนธรรมช่วยสรรพสัตว์ให้รู้แจ้งพ้นทุกข์ด้วย
๓. พระอรหันต์ พระผู้บรรลุนิพพาน เพราะได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว

ในภรรคนะของพุทธปรัชญา ผู้บรรลุคุณธรรมขั้นสูงสุดนั้นไม่จำกัดบุคคลใดๆ ไม่ว่าบุคคลนั้นจะอยู่ในเพศบรรพชิตหรือฆราวาส ผู้ใฝ่ใจในพระธรรมคำสั่งสอนก็อาจปฏิบัติธรรมบรรลุรู้แจ้งสัจธรรมของพระพุทธเจ้าได้ ถ้าบุคคลนั้นปฏิบัติตามแนวทางของพระพุทธเจ้าอย่างเคร่งครัด และมีบารมีเพียงพอทั้งในอดีตชาติและปัจจุบัน

ส่วนการที่จะทราบว่ามีผู้ใดเป็นพระอรหันต์หรือไม่นั้น พุทธปรัชญามีภรรคนะว่าปุถุชนไม่สามารถรู้ได้ เพราะไม่มีมาตรการวัด ผู้บรรลุเองเท่านั้นที่จะตระหนักได้ด้วยตนเอง ดังที่พุทธทวณะว่า "...ท่านผู้ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ไม่มีประมาณ ชนทั้งหลายจะฟังกล่าวท่านผู้นั้นด้วยกิเลสมีราคะ เป็นต้นกิเลสมีราคะ เป็นต้นนั้นของท่านไม่มี เมื่อธรรม (มีขันธเป็นต้น) ทั้งปวงท่านเพิกถอนขึ้นได้แล้ว แม้ทางแห่งถ้อยคำทั้งหมดก็เป็นอันท่านเพิกถอนขึ้นได้แล้ว"^{๓๔}

เมื่อกล่าวโดยสรุปพุทธปรัชญามีภรรคนะว่า เจตคติสูงสุดหรือเป้าหมายสุดท้ายของชีวิตหรือจุดหมายปลายทางของมนุษย์ ก็คือ การหลุดพ้นจากความทุกข์ หลักธรรมคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนาล้วนเอื้อให้มนุษย์สามารถนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตไปสู่จุดหมายปลายทางนี้ทั้งสิ้น ซึ่งอาจแบ่งคำสอนเพื่อความหลุดพ้นดังกล่าวออกเป็น ๒ ระดับ คือ ระดับโลกียธรรม และโลกุตระธรรม เป็นหลักคำสอนเพื่อความพ้นทุกข์ในการดำเนินชีวิตทางโลก และหลักคำสอนเพื่อความพ้นทุกข์

^{๓๔}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุ.สุ. ๒๕/๑๐๘๓/๕๔๐

ขั้นสูงสุด นั่นคือ การบรรลุ “นิพพาน” เป็นที่สุด

หลักธรรมคำสอนเพื่อความพ้นทุกข์ในการดำเนินชีวิตทางโลก ได้แก่ หลักธรรมต่างๆ ที่สอนให้มนุษย์เป็นคนดี มีศิลปะในการครองชีพอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข เช่น ความมีหิริและโอตตปปะ และศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหลักธรรมสำหรับยึดถือปฏิบัติ

หลักธรรมคำสอนเพื่อความพ้นทุกข์จากทุกข์สูงสุด ได้แก่ คำสอนให้รู้เข้าใจความจริงที่เป็นไปของชีวิตและวิธีการปฏิบัติ ที่นำไปสู่ความดับทุกข์ด้วยการศึกษา ให้มีความรู้ความเข้าใจแท้จริงในอริยสัจ ๔ และการเข้าถึงสัจธรรมนี้โดยการลงมือปฏิบัติเท่านั้น โดยเริ่มต้นด้วยการปฏิบัติรักษาศีล คือ งดเว้นจากการทำความชั่วทั้งปวง การฝึกอบรมเจริญปัญญา

อนึ่ง ในการประพจน์ปฏิบัติธรรมนั้น อาจมองในลักษณะรวมหรือแยกก็ได้ ลักษณะรวมมี ศีล สมาธิ ปัญญา (หรือมรรคมีองค์ ๘ ประการ) เป็นธรรมที่เป็นไปด้วยสามัคคีเอื้อเพื่อช่วยสนับสนุนกัน คือ เมื่อศีลเกิดขึ้น สมาธิก็เกิด เมื่อสมาธิเกิด ปัญญา ก็เกิด เมื่อศีลไม่เกิดขึ้น สมาธิก็ไม่เกิด เมื่อสมาธิไม่เกิดขึ้น ปัญญา ก็ไม่เกิด ศีลเป็นพื้นฐานของสมาธิ สมาธิเป็นพื้นฐานของปัญญา สมาธิบ่มอบรมปัญญา ดังนั้น ปัญญาจึงเป็นจุดหมายปลายทางของการปฏิบัติธรรม ศีลในมรรค ๘ ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เป็นข้อปฏิบัติหรือมรรควิธีกำจัดทุกข์ที่เกี่ยวกับการดำรงชีพ การทำมาหากิน การอยู่ร่วมกันกับหมู่คนในสังคม จึงจำเป็นต้องมีศีล สมาธิ ในมรรค ๘ คือ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เป็นข้อปฏิบัติเพื่อขจัดทุกข์ทางจิตใจ ระดับกลาง และละเอียดยิ่งขึ้น ปัญญาในมรรค ๘ ได้แก่ สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ ในมรรค ๘ เป็นข้อปฏิบัติเพื่อขจัดความทุกข์อย่างละเอียดจนถึงที่สุดแห่งความดับทุกข์ เป็นภาวะที่เรียกว่า ปัญญาวิมุตติ ความรู้แจ้งสัจธรรมเหมือนคำว่า ปัญญาเป็นแสงสว่างที่สุดในโลก

บทที่ ๖

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๖.๑ สรุปผลการวิจัย

ในพุทธปรัชญา มีหลักธรรมคำสอนที่มีความสำคัญสำหรับมนุษย์ในการดำเนินชีวิต ตั้งแต่แรกเกิด จนถึงจุดมุ่งหมายทางสุดท้ายของชีวิตทุกคน คือความตาย คำสอนมีทั้งในแง่อภิปริชญา ญาณวิทยา และจริยศาสตร์ ทั้งในเบื้องต้น ท่ามกลางและสูงสุด คำสอนทั้งหมดเน้นมนุษย์ตามความเป็นจริงที่ปรากฏให้เห็นมีอยู่ทั่วไปในสังคมโลกมนุษย์นี้ ในแง่ญาณวิทยาก็สอนให้รู้จักแสวงหาความรู้ เป็นความรู้เกี่ยวกับความจริงของโลก และชีวิตมนุษย์และความจริงเกี่ยวกับกฎแห่งกรรมหรือกฎสากลของธรรมชาติ ที่ทำให้ชีวิตมนุษย์ล้วนมีความสุขบ้างทุกข์บ้าง เรื่อยไป

ในการศึกษาวิเคราะห์วิถีชีวิตมนุษย์ในพุทธปรัชญาเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคม พบว่าเป็นคำสอนที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติ ให้เกิดความรู้แจ้งสัจธรรม มีความสงบสุขอยู่ในสังคม ช่วยให้บรรลุถึงความสุขในชีวิตได้

ในการศึกษาวิเคราะห์ชีวิตมนุษย์พบว่า ชีวิตมนุษย์มีองค์ประกอบตามธรรมชาติที่แตกต่างกัน ๒ ส่วน คือ กายและจิต ซึ่งเป็นสิ่งที่อาศัยซึ่งกันและกันเป็นสมมูลฐาน ล้วนมีธรรมชาติเป็นสังขตะธรรม เป็นสิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดชีวิตขึ้น ดังกล่าวแล้ว ในดำเนินชีวิตสัตว์โลก คือโยนะดำเนิน ๔ ปี

๑. ชลาพุชะ ชีวิตที่เกิดน้ำเชื้อของมารดาบิดาผสมกันในครรภ์มารดา
๒. สังเสทชะ ชีวิตที่เกิดจากสิ่งโสโครก
๓. อัมพชะ ชีวิตที่เกิดจากฟองไข
๔. โอปปาติกะ ชีวิตที่เกิดโดยทันที

และเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดชีวิตขึ้นเป็นกายใจก็ประกอบด้วยธาตุ ๔ ดิน น้ำ ไฟ ลม ส่วนจิตใจ เป็นธาตุรู้อารมณ์แยกออกเป็นจิต ๘๘ หรือ ๑๒๑ ดวง

ในพระอภิธรรมปิฎกท่านกล่าวไว้ดังนี้ คือ จิต ๘๘ โดยพิสดาร ๑๒๑ ดวง เจตสิก ๕๒ ดวงคอยปรุงแต่งจิตให้ดีหรือเลวหยาบปรามัดสูงต่ำ เป็นต้น รูป ๒๘ องค์ ประกอบที่ปรากฏให้เห็นชัดเป็นกองๆ ก็ได้แก่ องค์ประกอบชั้นทั้ง ๕ อย่าง คือ รูป คือ สิ่งที่เป็นรูปทั้งหมด เช่น กาย สสาร และพลังงาน เป็นสภาวะธรรมที่มีความเปลี่ยนแปลงดับไป

เวทนา คือ ความรู้สึกทางอารมณ์ว่าเป็นสุข ทุกข์ เฉยๆ

สัญญา คือ ความจำได้หมายรู้สิ่งต่างๆ

สังขาร คือ เจตสิกธรรมที่เกิดกับจิต แต่งจิตให้ดีชั่วของกาย วาจา ใจ และเป็นกลางๆ

วิญญาณ คือ ความรู้อารมณ์ที่กระทบทางทวาร ๖ อันได้แก่ องค์ประกอบภายในอายตนะ ๖ คือ มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

ในองค์ประกอบทั้งหมดนี้ในความเป็นจริงตามสภาพปรมาัตถธรรมแล้วไม่มีตัวตนเมื่อแยกออกแล้วก็ว่างเปล่า มีแต่ธรรมชาติเกิด-ดับ ตามเหตุปัจจัยปรุงแต่งเปลี่ยนแปลงไม่คงที่แน่นอน

นอกจากจะวิเคราะห์องค์ประกอบของมนุษย์แล้วพุทธปรัชญา ยังพยายามวิเคราะห์สถานภาพของมนุษย์ในธรรมชาติ เพื่อค้นหาสาเหตุที่แท้จริงของความทุกข์และวิธีการดับทุกข์ต่างๆ โดยการดับเหตุแห่งทุกข์นั้น

ชีวิตมนุษย์ตามทรรศนะของพุทธปรัชญาถือว่า มนุษย์ทุกชีวิตถูกครอบงำให้เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ เช่นเดียวกับสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามธรรมชาติ จึงมีภาวะที่ไม่เที่ยงแท้แน่นอนต้องเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่มีแก่นสาร ไม่มีตัวตนที่มนุษย์จะยึดถือครอบครองว่าเป็นตัวของตัวได้อย่างแท้จริง แต่การดำเนินชีวิตของมนุษย์มักหลงยึดมั่นถือมั่นเอาร่างกายอารมณ์ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นว่าเป็นตัวตนของตัวเอง เมื่อชีวิตมีการยึดมั่นถือมั่น ก็เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์นานาประการทุกข์ตั้งแต่ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก หรือความประจวบกับสิ่งที่ไม่รักก็เป็นทุกข์ ดังคำที่ว่า "ที่ไหนมีรักที่นั่นก็มีทุกข์ ที่ไหนไม่มีรัก ที่นั่นไม่มีทุกข์"

ในการดำเนินวิถีชีวิตในสังคมนั้น พุทธปรัชญาได้มีคำสอนมากมาย คุณธรรมสำคัญสำหรับมนุษย์ที่จะนำไปใช้ดำเนินชีวิตในสังคมนั้น เช่น เบญจศีล เบญจธรรม และความเป็นผู้มีหิริ-โอตตปปะ สังคหัตถุ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ และทศ ๖ เป็นต้น

หากจะปฏิบัติตนให้สงบสุขยิ่งๆ ขึ้น ก็ต้องเป็นผู้มีศีล เจริญสมาธิ และ ปัญญา สม่่าเสมอ มี มัชฌิมาปฏิปทา คือ การดำเนินชีวิตตามหลักทางสายกลาง ของมรรคมีองค์ ๘ อย่างนี้ชื่อว่า เป็นการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องตั้งงามสงบสุข เพราะเป็นวิถีชีวิตที่สามารถนำตนให้หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ดังคำกล่าวที่ว่า ผู้ประพฤดิธรรม ย่อมอยู่เป็นสุข (ธัมมจาริ สุขัง เสติ)

การดำเนินชีวิตตามอริยมรรค เป็นการดำเนินชีวิตตามทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) คือ ไม่ถือหนักไปข้างใดข้างหนึ่ง คือ ไม่ถือฝ่ายที่ตึงเกินไปจนทำให้กายและจิตใจเดือดร้อน (อึดคกิลมถานุโยค) ไม่ถือฝ่ายที่หย่อนยานเกินไป อันเป็นการปล่อยให้กายและจิตใจลุ่มหลงมัวเมาพัวพันติดอยู่ในกามประเภทต่างๆ (กามสุขัลลิกานุโยค) การดำเนินชีวิตตามมรรคนั้นก็ต้อง เป็นไปตามเงื่อนไขของ ปัญหาและเหตุผล มรรคจึงเป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้ชีวิตดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทาง ให้เป็นผลสำเร็จขึ้นมาได้จริงในชีวิตนี้ และนำไปบรรลุถึงความพ้นทุกข์อันเป็นเป้าหมายสุดท้ายปลายทางแห่งชีวิต คือ ความสุขแห่งนิพพาน

ดังนั้น มรรคก็คือ ข้อปฏิบัติที่ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๘ ประการ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ หมายถึง ความเห็นและความรู้ชอบ คือ ความเห็นชอบในอริยสัจ ๔

๒. สัมมาสังกัปปะ ความดำริคิดชอบ คือ ดำริคิดออกจากกามไม่คิดพยายาม ไม่คิดเบียดเบียน

๓. สัมมาวาจา การพูดชอบ คือ เว้นจากวจีทุจริต ๔

๔. สัมมากัมมันตะ การทำางานชอบ คือ เว้นทางกายทุจริต ๓

๕. สัมมาอาชีวะการเลี้ยงชีพชอบ คือ เว้นจากการหาเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ผิด

- ๖. สัมมาวรยามะ การกระทำความเพียรชอบคือ เพียรในที่ ๔ สถาน
- ๖. สัมมาสติ การตั้งสติระลึกรู้ชอบ คือ การเจริญสติปัญญา ๔
- ๘. สัมมาสมาธิ การตั้งใจมั่นไว้ชอบ คือ การเจริญญาณ ๔

มรรค ๘ นี้ อาจประมวลเป็นข้อปฏิบัติอย่างสั้นเรียกว่า สิกขา ๓ ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา นั้นเป็นหลักคำสอนมุ่งให้ประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้บรรลุถึงจุดหมายปลายทางของชีวิตในระดับต่างๆ จนถึงสูงสุด

ในวิถีชีวิตมนุษย์ที่เป็นไปต่างๆ ไม่ว่าจะ เป็นความทุกข์ ล้วนมีมูลเหตุมาจากอวิชชาตัณหาและอุปาทานของมนุษย์ ที่ได้เลือกกระทำเองทั้งนั้น คำสอนในพุทธปรัชญา จึงถือว่าการดำเนินชีวิตมนุษย์ มนุษย์เป็นผู้ลิขิตชีวิตของตนเอง เป็นกรรมลิขิตซึ่งเป็นไปตามหลักกฎแห่งกรรม และไตรลักษณ์ทั้ง ๓ หาใช่พรหมลิขิตหรือการบันดาลของสิ่งศักดิ์สิทธิ์สักสิ่งใดเลย ภายใตกฎแห่งกรรมมนุษย์ทุกคนมีสิทธิเสรีภาพ และเสมอภาคเท่าเทียมกันทุกๆ คน และเลือกวิถีชีวิตของตนเอง ถ้าหากมนุษย์ดำเนินชีวิตไปด้วยปัญญา รู้เท่าทันกฎธรรมชาติ ไม่ปล่อยให้ชีวิตล่องลอยไปตามยถากรรมอย่างมืดมาแล้วก็มีมืดไป คนที่มีมืดมาแล้วสว่างไป หรือสว่างมาแล้วก็สว่างไป เป็นการสร้างกรรมใหม่ที่ดี เป็นเงื่อนไขแก้ไขข้อบกพร่อง สำหรับพัฒนาชีวิตที่ดีๆ ในอนาคต ด้วยปัญญาอย่างแท้จริง

วิถีชีวิตตามหลักอริยสัจ ๔ ถ้ามนุษย์ใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ การดับทุกข์ย่อมเป็นไปได้โดยการดับเหตุแห่งทุกข์นั้นเสีย แม้จะทำได้ยาก แต่พระพุทธองค์ได้ทรงวางแนวทางเอาไว้ เพื่อดับเหตุแห่งทุกข์อย่างเป็นขั้นตอน จากข้อปฏิบัติอย่างง่าย ๆ เป็นผู้ที่มีศีล เริ่มจากควบคุมกายซึ่งเป็นขั้นหยาบๆ เจริญสมาธิ คือ การควบคุมทางจิตใจเป็นขั้นละเอียดอ่อนลึกซึ้ง ผู้ปฏิบัติตัวไปตามแนวทางที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้อย่างเคร่งครัด ย่อมบรรลุถึงจุดหมายปลายทางสูงสุด คือ ความหลุดพ้นจากความทุกข์อย่างถาวร ดังทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง หมายถึงบรรลุ "นิพพาน" ซึ่งเป็นความสุขอย่างยิ่ง มนุษย์เป็นผู้มีสติปัญญา สามารถใช้เหตุผลได้แตกต่างจากสัตว์ทั้งหลาย แต่เมื่อใดก็ตามที่มนุษย์ขาดสติควบคุมตัวเองแล้ว การดำเนินชีวิตของมนุษย์จะตกเป็นทาสของอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมได้ง่าย

หลงผิดไปสู่อบายมุขต่างๆ ปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไป

เมื่อกล่าวโดยสรุป พุทธปรัชญามีความสนใจรวมเป็นศูนย์กลางที่อยู่วิถีชีวิตมนุษย์ และความทุกข์ของชีวิตมนุษย์ ผลของการวิจัยที่ผ่านมาทั้ง ๔ บทอาจสรุปได้ว่าสาระสำคัญของคำสอนในพุทธปรัชญา เป็นการให้ความกระจ่างแจ้งเกี่ยวกับสังขธรรมแห่งการดำเนินวิถีชีวิต และมีหลักประพจน์ปฏิบัติที่เป็นแนวทางในการดำรงชีวิตของมนุษย์ เพื่อบรรลุประโยชน์และความสุขแก่ตนเองและผู้อื่นในสังคม ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ในระดับต้นจนถึงระดับสูงสุดที่ชีวิตมนุษย์จะพึงเข้าถึงได้ นั่นคือ การบรรลุสภาวะแห่ง "นิพพาน" อันเป็นความสุขอย่างยิ่ง ซึ่งเป็นความดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง ทั้งเป็นผลสำเร็จถึงจุดหมายปลายทางสุดท้ายของชีวิต อันเป็นอุดมคติสูงสุดในพุทธปรัชญา

๖.๒ ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาวิจัยนี้ได้ตั้งวัตถุประสงค์เพื่อแสวงหาทรรศนะพุทธปรัชญาที่มีต่อชีวิตมนุษย์ในแง่มุมต่าง ๆ เป็นต้น สถานะภาพของมนุษย์ตามกฎหมายหรือกฎธรรมชาติที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้เป็นไป วิธีทางการดำเนินชีวิต องค์ประกอบประเภทและบทบาทของมนุษย์ ในฐานะสมาชิกของสังคมและอุดมคติสูงสุด ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายปลายทางสุดท้ายของชีวิตมนุษย์ ฉะนั้นขอบข่ายของการวิจัยจึงกว้างขวางดังกล่าวแล้ว

เพื่อประโยชน์และแนวทางการศึกษาค้นคว้า ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะให้ทำวิจัยตามทรรศนะพุทธปรัชญาในหัวข้อต่อไปนี้

๑. ควรศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องหลักทางสายกลาง (มัชฌิมา-ปฏิปทา) ในทรรศนะพุทธปรัชญา เพื่อจะได้มีความรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งและจะเป็นประโยชน์แก่สังคมมนุษย์มากยิ่งขึ้น
๒. ควรศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบของมนุษย์ ในพระไตรปิฎกตามทรรศนะพุทธปรัชญา เพื่อให้เห็นความวิจิตรพิสดารและความละเอียดลึกซึ้งของพระพุทธศาสนา ทั้งจะก่อให้เกิดประโยชน์มีศรัทธาเลื่อมใสยิ่งขึ้น
๓. ควรจะได้ศึกษาสิทธิเสรีภาพและหน้าที่ความรับผิดชอบของสตรี เพื่อจะได้เห็นบทบาทของสตรีในการพัฒนาสร้างสรรค์สังคมให้ดียิ่งขึ้น จึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะเป็นประโยชน์สุขแก่โลกมนุษย์เป็นอย่างมาก

บรรณานุกรม

๑. เอกสารปฐมภูมิ

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ. **ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก**.
เล่มที่ ๒๕. กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.
_____. ขุททกนิกาย คาทถรรวมบท. **ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก**. เล่มที่ ๒๕.
กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.
_____. ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทมุคค. **ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก**. เล่มที่ ๓๑.
กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.
_____. ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ. **ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก**. เล่มที่ ๒๔.
กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.
_____. ขุททกนิกาย อุทาน. **ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก**. เล่มที่ ๒๔.
กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.
_____. ขุททกนิกาย สุตตนิบาต. **ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก**. เล่มที่ ๒๕.
กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.
_____. ขุททกนิกาย เถรคาถา. **ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก**. เล่มที่ ๒๖.
กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.
_____. ขุททกนิกาย ชาตก. **ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก**. เล่มที่ ๒๖.
กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.
_____. ขุททกนิกาย มหานิเทศ **ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก**. เล่มที่ ๒๖.
กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.
_____. ขุททกนิกาย ฉักกนิบาต. **ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก**. เล่มที่ ๒๗.
กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.
กรมการศาสนา, ขุททกนิกาย อิติกกนิบาต. **ฉบับหลวงภาษาไทย**. เล่มที่ ๒๕.
พระนคร:กรมการศาสนา. ๒๕๑๔.

- กรมการศาสนา, ขุททกนิกาย มหานิเทศ ฉบับภาษาไทย, สยามรัฐ
เล่มที่ ๒๙, ๓๐ พระนคร: กรมการศาสนา, ๒๕๐๐.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ขุททกนิกาย จุฬนิตเทศ, ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก,
เล่มที่ ๓๐, กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.
- _____, ทิฆนิกาย ปาฎิกวรรค, ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก, เล่มที่ ๑๑,
กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.
- _____, ทิฆนิกาย มหาวรรค, ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก, เล่มที่ ๑๐,
กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.
- _____, ทิฆนิกาย สีลขันธวรรค, ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก, เล่มที่ ๙,
กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.
- _____, มัชฌิมนิกาย มูลปิฎกวรรค, ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก, เล่มที่ ๑๒,
กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.
- _____, มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิฎกวรรค, ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก, เล่มที่ ๑๓,
กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.
- _____, มัชฌิมนิกาย อุปริปิฎกวรรค, ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก, เล่มที่ ๑๔,
กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.
- _____, สังยุตตนิกาย ขนฺธวารวรรค, ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก, เล่มที่ ๑๗,
กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.
- _____, สังยุตตนิกาย มหาวรรค, ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก, เล่มที่ ๑๘,
กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.
- _____, สังยุตตนิกาย สคาถวรรค, ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก, เล่มที่ ๑๕,
กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

กรมการศาสนา, สังยุตตนิกาย สคาถวรรค. ฉบับหลวงภาษาไทย. เล่มที่ ๑๘.

กรุงเทพมหานคร:กรมการศาสนา. ๒๕๑๔.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, สังยุตตนิกาย นิตานาคค. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก.

เล่มที่ 25 กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.

_____ , วินยปิฎก. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. เล่มที่ ๔. กรุงเทพมหานคร:

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.

_____ , วินยปิฎก มหาคค. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. เล่มที่ ๔.

กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.

_____ , วินยปิฎก มหาวิภังค์. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. เล่มที่ ๔.

กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.

_____ , อังคุตตนิกาย เอกกนิปาต. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. เล่มที่ ๒๐.

กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.

_____ , อังคุตตนิกาย ทุกนิปาต. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. เล่มที่ ๒๐.

กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.

_____ , อังคุตตนิกาย ตกกนิปาต. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. เล่มที่ ๒๐.

กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.

_____ , อังคุตตนิกาย จตุกกนิปาต. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. เล่มที่ ๒๑.

กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.

_____ , อังคุตตนิกาย ปัญจกนิปาต. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. เล่มที่ ๒๒.

กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.

_____ , อังคุตตนิกาย ฉกกนิปาต. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. เล่มที่ ๒๒.

กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.

_____ , อังคุตตนิกาย อฎฐกนิปาต. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. เล่มที่ ๒๓.

กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.

กรมการศาสนา, อังคุตตนิกาย สุตตกนิปาต. ฉบับหลวงภาษาไทย. เล่มที่ ๒๘.

กรุงเทพมหานคร:กรมการศาสนา. ๒๕๑๔.

- _____ , อังคุตตรนิกาย ติกกนิပါတ. ฉบับหลวงภาษาไทย. เล่มที่ ๒๐.
กรุงเทพมหานคร:กรมการศาสนา. ๒๕๑๔.
- _____ , อังคุตตรนิกาย จตุกกนิပါတ. ฉบับหลวงภาษาไทย. เล่มที่ ๒๑.
กรุงเทพมหานคร:กรมการศาสนา. ๒๕๑๔.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อังคุตตรนิกาย นวกนิပါတ. ฉบับมหาจุฬาเตปิฏก.
เล่มที่ ๒๓. กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.
- _____ , อังคุตตรนิกาย ทสกนิပါတ. ฉบับมหาจุฬาเตปิฏก. เล่มที่ ๒๔.
กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.
- _____ , อภิธมมปิฎก วิภังคปกรณ์. ฉบับมหาจุฬาเตปิฏก. เล่มที่ ๓๕.
กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.
- _____ , อภิธมมปิฎก ปุคคลบัญญัติ. ฉบับมหาจุฬาเตปิฏก. เล่มที่ ๓๕
กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.
- _____ , อภิธรรมปิฎก ธาตุกถา. ฉบับมหาจุฬาเตปิฏก. เล่มที่ ๓๕
กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.
- กรมการศาสนา, อภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ. ฉบับแปลภาษาไทย สยามรัฐ.
เล่มที่ ๓๔, ๔๖ พระนคร: กรมการศาสนา. ๒๕๐๐.

เอกสารวิทยานิพนธ์

ขุนสรรพกิจโกศล. คู่มือการศึกษาอุปสังคหวิภาคพระอภิธรรมมัตถสังคหะปริเฉทที่ ๖

(คณะกรรมการศากัจฉา วัดมหาธาตุ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์

ย่านวยวิทยา. ๒๕๑๘.

เดือน คำดี. พุทธปรัชญา. ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์.

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์. ๒

ท. เลียงพิบูลย์. (นามปากกา). กฎแห่งกรรม. เล่ม ๑-๒. กรุงเทพฯ : สำนัก

พิมพ์สุภา. ๒๕๓๑.

บุญธรรม กิจปริดาบริสุทธ์. คู่มือการวิจัย. การเขียนรายงานการวิจัยและ

วิทยานิพนธ์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหิดล. ๒๕๓๒.

..... ระเบียบวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์. กรุงเทพฯ : หสน.

สามเจริญพานิช. ๒๕๓๑.

บรรจบ บรรณรุจิ. จิต มโน วิญญาณ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ.

๒๕๒๙.

..... ปาฏิหารย์และกฎแห่งกรรมในพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๒.

บุญมี เมธางกูร และวรรณสิทธิ์ ไททยะเสรี. คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถ

สังคหะปริเฉทที่ ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๙. ปรมัตถธรรม จิต เจตสิก ฐ

นิพพาน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุทธิสารการพิมพ์. ๒๕๑๕/๒๕๒๕

พุทธทาสภิกขุ. ศาสนาสำหรับปัญญาชน. พระนคร : องค์การฟื้นฟูพุทธศาสนาพิมพ์.

๒๕๐๗.

..... ภาษาคนภาษาธรรม. กรุงเทพฯ : สมชายการพิมพ์. ๒๕๒๕.

..... คู่มือมนุษย์. ฉบับสมบูรณ์. ธรรมสภาจัดพิมพ์เผยแพร่. ๒๕๕๙.

..... แก่นพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : ธรรมบูชาพิมพ์. ๒๕๒๙.

- พระสัทธัมมโชติตะธัมมวริยะ. ปรมัตถโชติกะปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป
นิพพาน หลักสูตรชั้นจุฬาทิธรรมมิกะตรี. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่
ยูนิตีพับลิเคชั่น. ๒๕๒๖.
- พระเทพมุนี. (วิลาศ ญาณวโร). วรรณกรรมไทย เรื่อง ภูมิวิลาสินี. กรุงเทพ
มหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม. ๒๕๓๗.
- พระเทพสิทธิมนีญาณสิทธิเถร. (โชคก ป.ศ). ทาง ๗ สาย กรุงเทพมหานคร :
หจก.การพิมพ์พระนคร. ๒๕๓๐.
- พระอุดมวิชาญาณเถร. เรื่องปริยัติและปฏิบัติ. รวบรวมในธรรมมาธุกาห่างหุ้นส่วน
จำกัด สีวาพร. กรุงเทพฯ : ๒๕๓๐.
- พระธรรมปิฎก. (ป.อ.ปยุตโต). ธรรมอนุชชีวัต. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย. ๒๕๓๘.
- พระราชวรมุนี. (ประยูร ปยุตโต). พุทธธรรม. ฉบับปรับปรุงและขยายความ.
พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๒๘.
- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์. (ฉบับประมวลศัพท์). กรุงเทพฯ :
กรมการศาสนา. โรงพิมพ์การศาสนา. ๒๕๒๐.
- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์. (ฉบับประมวลธรรม). กรุงเทพฯ :
ด้านสุทธาการพิมพ์. ๒๕๒๘.
- พระเมธีธรรมาภรณ์. (ประยูร ธมมจิตโต). พุทธศาสนากับปรัชญา. กรุงเทพฯ
: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป. ๒๕๓๓.
- แพทริค ทีลิมปลิว. ปรัชญาเบื้องต้น. แปลจาก Introduction. To
Psychology โดย กิรติ บุญเจือ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนา
พานิช. ๒๕๓๘.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. มิลินทปัญหา. ฉบับแปล ภาษาไทย. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๑๕.
- _____ . วิสุทธิมรรคแปล. ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย. ภาค ๑-๓ ตอน ๑-๒.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๑๔/๒๕๑๕

- _____ มังคลัตถที่ปณี. ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย. พระนคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๑๒.
- พระมหาวิลาศ ญาณวโร. โพธิธรรมที่ปณี. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองรัตนการพิมพ์.
๒๕๐๗.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม. ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ : อักษร
เจริญทัศน์. ๒๕๒๕.
- Rev Jinarankara. บทบาทของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสตรี. ปีที่ ๖ เล่ม ๖.
๒๕๔๕.
- ลิไทย พระญา. ไตรภูมิพระร่วง. พิมพ์ครั้งที่ ๘ พระนคร : สำนักพิมพ์ คลังวิทยา
๒๕๑๕.
- วิทย์ วิศทเวทย์. ศ.ดร. ปรัชญาทั่วไป มนุษย์ โลกและความหมายของชีวิต.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์. ๒๕๓๑.
- วศิน อินทสระ. หลักการและการเวียนว่ายตายเกิด. กรุงเทพฯ : มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย. ๒๕๓๒.
- วนิดา ธนศุภานุเวช. วิทยานิพนธ์ มนุษย์ตามทฤษฎีพระพุทธปรัชญา. ภาควิชาปรัชญา
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
๒๕๒๔.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. ธรรมวิภาคปริเฉทที่ ๒.
(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๒๒).
- สมเด็จพระธีรญาณมุนี. (สนิท เขมจารี) ชีวิต (กรุงเทพฯ : จิตตภาวัน
มูลนิธิธวัชธรรมมหาธาตุวิทยาลัยพิมพ์. ๒๕๒๔).
- สมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา วัดสระเกศ. อรรถกถาอัญญาสาสนี. ภาค ๓
(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนการพิมพ์. ๒๕๐๙).
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : หจก.
เกษมบรรณกิจ. ๒๕๒๒.
- อดิศักดิ์ ทองบุญ. ปรัชญาอินเดีย. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถานจัดพิมพ์.
๒๕๒๔.

ประวัติผู้วิจัย

พระมหาทองสุข สุจิตโต (ไกรพงษ์) เกิดวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๘ ที่ ตำบลชากพง อ.แก่ง จ.ระยอง จบการศึกษาศาสนศาสตร์บัณฑิต (พร.บ.) จาก มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐ ปัจจุบัน สอบได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค จากสำนักเรียนวัดปทุมคงคา กรุงเทพมหานคร และเป็นพระครูสมุห์ทองสุข สุจิตโต ฐานานุกรมของพระเดช พระคุณพระราชรัตนดิลก เจ้าอาวาสวัดปทุมคงคา เจ้าคณะเขตสัมพันธวงศ์ เป็นประธานชมรมสันตนา วาศิลป์ (ศิลปการพูด) วัดปทุมคงคา เป็นหัวหน้าแผนกศาสนพิธี พิธีกรรมต่างๆ เป็นอาจารย์สอนพระปริยัติธรรม-จริยธรรม และได้เข้าศึกษาต่อชั้นปริญญาโท ที่ บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เมื่อวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๓.